

8071

9(44)

5-61

Printed in Turkey

2004

2467

ԿԱՐՃԱՌՕՏ ՊԱՏԿԵՐ

ՆԱՐՈՒՆ

ՊՈՆԱԲԱՐԹԷԻՆ ՎԱՐՈՒՅԸ

Հարսգրեց

Մ. ՅՈՎՀ. ՀԻՍԱՐԵԱՆ

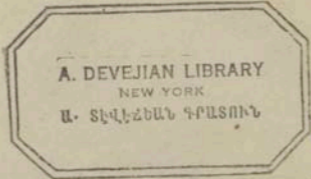

Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Յ. ՄԻԻ ՀԷՆՏԻՍԵԱՆ

= 1847 =

(Հանրային գրադարան) (Ի.Ա.Ե)

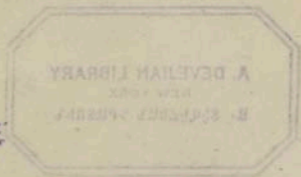

ԿԱՐՃԱՆՈՑ ՊԱՏԿԵՐ

ՆԱԲՈՒԷՈՆԻՆ

ՎԱՐՈՒՑԸ

9(44)(092Gumynr6nG)

NEW YORK

SPENCER SQUARE

1848

2467
3(44)

692-67

Հ - 6/ԿԱՐՃԱՌՈՍ ՊԱՏԿԵՐ

Կ ՆԱՐՈՒԷՆ

ՊՈՆԱՐԱՐԹԷՆ

ՎԱՐՈՒՅԸ

ՇԱՐԱԳՐԵՑ

Մ. ՅՈՎԱՆՆԷՍ

ՀԻՍԱՐԵԱՆ

Ի ՊԱՏՐԻԱՐԹՈՒԹԵԱՆ

Տ. ՄԱՏԹԷՈՍԻ ԱԶԳԱՍԻ ԱՐԹԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ի ԿՈՍՏԱՆՊՈՒԼՈՒՊՈԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՅՈՎԱՆՆԷՍԻ ՄԻԻՀԵՆՏԻՍԵԱՆ

= 1847 =

1407

СЕРТИФИКАТЪ

27

№ 1000

1910

1000

1000

1000

1000

1000

1000

816
40

1000

-1847-

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Գ Ի Ե Լ անանկ մարդու մը վարքը որն որ իր հը-
շակուտը գործքերովը ամէն բանի վրայ նոր աստ-
ւորութիւն ըրած, ամէն ազգի վրայ ազդեցութիւն
ըրած, մէկ խօսքով աշխարհքիս էրեւին նոր ըն-
թացք, նոր կարգաւորութիւն մը գրած է, ասանկ
մարդու մը պատմութիւնը գրելը, կ'ըսեմ, իր աստ-
նին տիեզերական պատմութիւնը գրելն է:

Նարոյնին վրայ զարմացողներէն անանցմէ շնք
որոնք առանց խորոյ իր ամէն ազէկ ու գէշ գործե-
րը կը գովեն, առանց ուրանալու իր պակասութիւն-
ները, անկասկած կը վկայենք ոչ թէ աս մարդը իր
քրանչելի գործքերովը ան մեծ ու ահաւոր մարդիկ
ներէն մէկն է, որոնք գարեբա շրջանին մէջ յան-
կարծ երկրիս վրայ կ'երեւան ու զարմանալի ճարտա-
բութեամբ անոր երեսը կը փոխեն: ասանկ մարդիկ
ները ոչ-ազնիս ոչն ա՛ն է՛ն, ինչպէս կ'ըսեք Քլեպեր
Նարոյնին:

Նարոյնին մեծագործութեանցը մէջ ոչ այն-
չափ իր պատերազմներն ու աշխարհակալութիւննե-
րը կ'իմանանք, որչափ քաղաքական բարեկարգու-

Թիւններն ու հաստատութիւնները . ընդհանուր մը-
տաց ու դադարախնդրու փոփոխութեանը վրայ ազ-
դեցութիւնը . վերջապէս այսօրուան քաղաքականու-
թեան կանոնաւոր ընթացքին վրայ ըրած տպաւո-
րութիւնը : Ահա ասոր համար է որ ըսինք թէ ա-
սանկ մարդը մը պատմութիւնը իր ատենին տե-
ղերակիան ընդհանուր պատմութեանը հետ կապակ-
ցած է :

Անգամ մը աս բանիս համոզուած . մէկ կեր-
պով չի կրցանք մեր տկարութիւնը այսպիսի մեծու-
թեան մը մտակցելու : Եւ իրօք . անկեղծարար կը
վկայենք . ասանկ պատմութիւն մը գրելու մեր ու-
ժէն ու մեր կարողութեանն խիստ վեր էր : Եւ աս-
կայն մտածելով . մէկ կողմանէ . ասոր կարեւորութիւ-
նը . ազգիս պատմական դրոց մէջ ձգած պարագ մի-
ջոցը . վերջապէս ընթերցասիրաց փափաքը . չի կր-
ցանք մեր ձեռքը բոլորովին ետ քաշելու զանկիայ
գրելէ ու քաջաբերեցինք դժեղ . աւելի նիւթոյն պատ-
շածաղութիւնը մտածելով քան թէ մեր անկարու-
թիւնը :

Ասոր համար ալ զբաժնուածնիս յոտակ ու
որոշ գրինք . առանց խորհրդածութիւն մը վրանա-
ւելցնելու . առանց գործերը մեկնելու . մնալով
միշտ պարզ պատմագիր . ու ասանք ընթերցողին խե-
ղամտութեանը ձգելով . ինչու որ . մեր կարողու-
թեանը նայելով . դիւրին էր որ սխալեցինք մեր մակա-
շութեանցը մէջ . ինչու որ մեծ պարտք մըն ալ է
պատմագրին ամէն բան որոշ ու իրեն բնական կար-
գին հետեւելով գրել . առանց իր մասնաւոր դիտո-
րութիւններով շփոթելու և յոյանի իրը մթնոցնե-
լու կամ տարբեր հասկացքներու ընթերցողոց :

Մեր ազգին մէջ զանազան նախապաշարած կողմերն երկուսն կան Նարոյէանին միայ: Թէ որ ոմանք զանկէ կայ մեծ ու գովելի մարդ մը բնաւնած են նե, շատերն ալ իրրել բաւաւոր ու շար դրած են մտքեք նին: Ար վերջիններուն կարծիքը չըտլու համար հաստատաւարանութիւններ շեք գիղեր. բաւակամ է որ մեր սկզբանցը հաստատարիմ մնալով, պարզապէս պատմենք իրենց անզը Գաղղիոյ իրեք խումբութիւններն որ հանգարտեցուց, ու տկար վիճակք երբ ինքը բզէշխութեան ու կայսերութեան հասնելով զօրացուց, սրնք բաւաւորի գործ շեն, Գաղմեալ բաւական է որ պատմենք ըստ կարգին ըրած նորոգութիւնները, կանգնած իշխանութիւնները, հաստատած բարեկարգութիւնները և վերջապէս մահը, ընթերցողաց դատողութեանը ձգելով վեճ, աւելու անոր բարի կամ շար բնաւորութեանը վրայ:

Նարոյէանին պատմութիւնը իրեք գլխաւոր միջոց կը պարունակէ. առաջինն է ծննդեանն մինչեւ Գաղղիոյ բզէշխութեան հասնիլը, որուն մէջ կը տեսնուին իր կենացը առջի քաջութիւնները ու մեծամեծ փառաց հասնելու պատրաստութիւնը, երկրորդն է բզէշխութեանն ինչուան Վեննայի դաշնադրութեան և Մարիում Ղուիզային հետ կարգը վերուն միջոցը, միջոց են երեւելի փառաց ու հրաշալիաւոր մեծագործութիւններու, որուն մէջ ամէն իչխանութիւն կը նորոգի, շատ հին թագաւորութիւններ կը կործանին, ու անոնց փոշիէն նոր տերութիւններ վեր կ'ելան, աւելի կարգաւորեալ ձեւոյ մը վրայ: Վերջապէս երրորդն է Ռուսիոյ պատերազմէն ինչուան Նարոյէանին մահուանը միջոցը: Ահա առ իրեք միջոցները իրեք գլուխ բաժնած կ'ըս-

կրօնք պատմելու : Կարուս : Նորիկն : Էմիլ - Մար
 քոյ-տը-Սենդ-Իլէր և Սէկիւր պատմագիրներին հա
 մառօտելով : Բայց որովհետև աւելի կարճ պատ
 կեր մըն է մեր գրածը քան թէ մանրախոյզ պատ
 մութիւն մը Նարսէօնի : անոր համար զանց ըրինք
 որ աւել որուն կարծեացը հետեւեւնիս 'ժամօթու
 թիւներով իմացընելու : որով կրնար բանը խրթնա
 նալ ու մեզ համառօտագրութեան սահմանէն հա
 նել : Մեր միտքը ան է որ առաջիկայ գրութեամբ
 չամբայ մը բանանք ուրիշներուն : ու քաջաւերու
 թիւն սուսած ըլլանք մեզիկ աւելի լիով ու աւելի
 յաջողակութեամբ թէ նոյն նիւթոյն թէ ուրիշ
 նիւթօց միայ ալ գրելու :

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

Ն Ա Բ Ո Ւ Է Ո Ն Ի Ն

Վ Ա Ր Ո Ւ Ց Ը

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

1769 – 1799

Նաբոլեոնին ծնունդը : - Ցեղը : - Պղտիկութիւնը : - Վարժարան մանկիւղ : - Քորսիքայի ասպտակբուժիւնը : - Թուրնին սունուիլը : - Թերմիտոր Ծեղանակներ 15 ին խաղութիւնները : - Նաբոլեոն երկրորդ ազարապետի : - Նաբոլեոնին կարգուիլը : - Խաղից պատերազմը : - Հում : - Վենեակոյ առումը : - Քամբոյ - Գորմիոյի հաշտութիւր : - Դարձ Նաբոլեոնի 'ի Փարիզ : - Եզիպտոսի և Ասորեստանի պատերազմներ : - Դարձ Նաբոլեոնի 'ի Փարիզ : - Նաբոլեոն սուալին հիւպատոս :

Ն Ա Բ Ո Ւ Է Ո Ն ծնու 1769 ին օգոստոս ամսոյն 15 ին, Արախոյ քաղաքը Քորսիքա կղզւոյն մէջ : Իրեն հայրը : որ Կարոլոս Պանարարթէ կ'ըսուէր : հին ազնուական ցեղէ մըն էր : Նաբոլեոն իրեն մօրը , Լեզիցիա Ռամոլինոյին ութը որդւոցը մէջէն երկրորդը է զու : Ռոստի իր եօթը եղբայրները կարգաւ ասոնք են :

Առաջինն է Յոզէիփ, որ առաջ Նաբոլիի, ետքն
ալ Սպանիայի թագաւոր կարգեցաւ Նարոլէոնէն :
Երկրորդը Լուկիանոս, Նարոլէոնին քաջ նիգակակի-
ցը : Երրորդը Լուդովիկոս : Հոլանտայի թագաւոր .
որն որ ձգելով Չիլլիցիի քաջուեցաւ ու գիտու-
թեանց զինքը տուաւ : Չորրորդը Հերոնիմոս, Վեսզ-
Փալիի թագաւոր : Հինգերորդը, վեցերորդը և
եօթներորդը ազնիկ են : որոնցմէ առաջինը Մարի-
ամ - Աննա - Էլիզա - Պալիօրի Թոսքանայի գրաուհի
եղաւ . երկրորդը՝ Մարիամ - Բաւլին, առաջ Լըբէրբ
զօրապետին, ետքն ալ Քամիլ Պորկէլ խաւարցի Իշ-
խանին կնիկը . երրորդը՝ Քարոլին - Մարիամ - Ան-
նանոսիատ, Յովակիմ Մուրատ թագաւորին կինը :

Բնութեամբ ծանր էր Նարոլէոն, խորունկ մը-
տածող, վեհանձն ու պարզխիտ . հասարակուն կը
կենար միտքը գրամին վրայ, բայց մօրը խնային դի-
րաւ կը զիջանէր : Անմեղ խաղերով տղայու թեան ա-
տենը կը զուարճանար, և երբեմն երբեմն մինակ տեղ
մը կը քաջուէր ու զինքը այլ և այլ մտած մտնքնը
կուտար : Այսչոյ քաղաքը պարտեղի մը մէջ մուտ
այր մը կայ, որն որ ինչուան հիմակ Քաջոյ Նարոլէոնի
կը կռչէն . շատ անգամ հան Նարոլէոնի վր խորունկ
մտմտութենքուն կ'ըջաղէր : Իրեն սոխորական խաղա-
լիքը պզտիկ թնդանօթ մըն էր, որն որ ծնած տանը
մէջ, որ դեռ կը կենայ, ցրցունելու համար պահ
ուած է :

Այսչոյի սարկաւ ազապետ՝ Նարոլէոնին մօրեղ

բայքը, մեռնելուն ատենը մարդ արեւանալով մը լրտաւ .
« Յովսէփ իր եղբարքը առջինն կեն քայց Նարոզէնն
գլուխը պիտի ըլլայ » :

Հայքը Գաղղեա երթալով, տղան հետը տարաւ .
Աերասոյի Պրիէնեան համալսարանը գրաւ : Էռտ
յայտնուեցաւ հոն անոր խելացի ու անգուսկան բնու-
թիւնը, և ամէն ընկերները կ'ակնածէին անկէ ու
կը պատուէին զինքը : Խաղի ատեն միշտ ուժ կրթե-
լու խաղերով կ'զբաղէր, և ընկերներուն գլուխե-
ղած, անանկ ճարտիկութիւն անանկ քաջութիւն
կը ցըցունէր, որ ամէնը կը զարմանային վրան :

Երբ որ տասնուչորս տարուան եղաւ, քերական
ոչ անգուսկանը, որ Գաղղեայ զինուորական վարժա-
բաններուն վերակայունն էր, ու շատ հաւնէր կը Նա-
բոզէնին խելքին և ուժին : Փարիզու զինուորական
վարժարանը գրաւ զինքը : 1785 ինչ շորս տարի Պը-
րիէնեան զպրատունը կենտրնէ Էտեռ, ուր զինքը հին
ու նոր պատմութեանց, մանաւանդ չափաքերական
գիտութեաններուն տուեր էր :

Աւսկրտաւ Նարոզէնն առաջ երթալ : 1785 ին
Լաթերի տարին կարգի թնդանօգածից գորքերուն
գլուխն եղաւ : Յաջորդ տարին ուրիշ գնդի մը ա-
ռաջին տեղակալի պաշտօնով Վալդան խրկովեցաւ .
Հոն Լարիզու ասիւրիին ու Սորպիէն իրեն առջի ըն-

1 Արշակունիի հայրը ուրիշ տակ մը անգամ ալ գտաւ
ձեռ երթալով ու գտաւ Սոսիէնիէն ձեռ ձեռաւ :

կերներն եղան, ու Վոլոսկիէ անունով կնկան մը տունը կը կենար:

Քսան տարուան թնդանօթածիզ զօրաց գլխաւորներուն էն կրթուածներէն էր: 1792 ին զուեղ մը թնդանօթի զօրքերու զօրապետ եղած, հրաման առաւ իր հայրենիքը դառնալու: Այաշիոյի պահապան զօրքերը Անդղիաց-ցմէ կաշառք կերած, Գաղղիոյ հպատակութենէն ապստամբեր էին. Նարոլէան ալ Բերալտի մէկէ մը ամբաստանուած ետ կանչուեցաւ Փարիզ, ուր զինքը արդարացնելով, նորէն գնաց Այաշիոյ իր բնտանիքը տեսնելու: Հոն իր ազգականներէն Փառլի քաջ զօրապետը շատ սէր ու պատիւ ցըցնելով վրան, կ'ըսէր պզտի Պոնաբարթէին համար թէ Պլատարոսի հոյանիւրէն մէկն է:

1783 ին Թուրնէն Սարտենիայի Թագաւորին զէմ իրկրեցաւ, որն որ պատերազմի սկստեր էր Գաղղիացոց հետ: Նարոլէան թէպէտ բաւական գործք տեսաւ, բայց նաւատորմիցն որ իրեն օգնութեան կը հասնէր, ալէկոսութեան պատճառաւ ուշանալով, երբ որ Սարտենիա հասաւ բնակիչներն ալ ալէկ պատրաստութիւն էին զէմ գնելու, ուստի Գաղղիացիք ջարդը կերած ետ դարձան: Նարոլէանին ալ հրամանն եղաւ Քարսիքա երթալու:

Աս պատերազմին անյաջող ընթացքէն սիրտ առած, Այաշիոյի զօրքը նորէն ապստամբեցան: Փառլին ալ ստակ կերած ու օգնութիւն առած Անդղիացոցմէ, անոնց գլուխն եղաւ, ու ջանաց Նարոլէանն

ալ շահելու : բայց անօգուտ : Փասլին Գաղղիային
խրկուած զօրացը վրան գնաց : որոնք թէպէտ քա-
ջու թեկամք դեմ գրին : բայց բաղնութենէն յաղթը
ւերով Գաղղիա քաշուեցան : Նարոյկնին տունն ալ
թնամեաց ձեռքն ինկաւ ու ինքը Գաղղիա քշուե-
ցաւ : Նարոյկնն Մարտիկա իրեն ընտանիքը թողուց
ու ինքը շիտակ Փարիշ գնաց :

Գաղղիոյ հասարակապետութիւնը զինքը քար-
դոյ զօրապետին խրկեց : որն որ թուլն գացեր էր
Անգղիացոց դեմ : որպէս զի թնդանօթածիգ զօ-
րաց գլուխ բլայ : Նարոյկնն իրեն պաշտօնին մէջ
չստ կարգաւորութիւններ ըրաւ : Պատերազմի մէջ
ամենեւին վտանգէ մը չէր քաշուեր : ուստի երկու
ձի իրեն տակը մեռան : Աւրիշ անգամ մը թնդանօ-
թածիգ զինուորներէն մէկը մեռնելով : ինք սկըսաւ
անոր տեղը թնդանօթ նետել : Արկէ բորտութիւն
մը ստացաւ : որն որ հաղիւ Եգիպտոս ու իտալիա
էրթալուն վրայէն փարատեց :

Քարդոյ զօրապետին տեղը Տիւկոմիէ խրկուե-
ցաւ : և ասոր օրը : նոյեմբերի 30 ին : առաւօտանց
700 Անգղիացիք Ուշարս զօրապետին հետ անձայն
թուլնէն ելան : Գաղղիացոց գաղտուկ շինած աճ

1 Գաղղիոյ իտալեանէնց եւեւան Լաթովիոս ժ.Չ.
սոսնուէն էր : Լաթովիոս ժ.Է. թուլն քաղեր ու
Բաթաւորէր էր : Անգղիացիք ալ անոր օգնելու համար էիք
թուլն մէկը էին : աս բաղադիս դեմ դադելուցնէն զա-
ճաւը աս է :

բոցը զարկին աւրեցին : Գաղղիացիք ջանկարծակիի
 բռնըւած : շխտեցան . բայց Պոնաբարթէ քաջու
 թեամբ խմբով մը թշնամեաց մեջը նետեցաւ ու ա
 ղէկ շարգ մը տուաւ : Ո՛ւշարս զօրապետն ալ . գըն
 աակով մը զարնուած : ինկաւ բռնըւեցաւ : Անդ ինչ
 ուրիշ երկու խմբով Տիւ կոմիէ հասաւ . այս տեսնա
 լով մնացած Անգղիացիքը ստիպեցան փախչելու :

Բայց քանի որ ոչոք ձեռք չէր անուամբ Անգ
 ղիացոց ամօցըր չէր առնըւեր . անկարելի էր քա
 ղաքը առնելը : Ուստի Նաբոլեան ասոր դէմ անլուրից
 սէրոջ շինել տուաւ . էն քաջ զօրականներէ բաղկա
 ցած . ու անով կասաղի պատերազմէ մը ետքը . որ
 շեկած մըրի 14 կն ինչուսն 18 քշեց : առաւ 4 տը
 ձեռք չէր անն ու մնաւ քաղաքը : հազար հոգի միայն
 կորսնցուցած . իսկ Անգղիացոցմէ 2500 հոգի :

Աս պատերազմիս մէջ նշանաւոր եղան Միւրիան .
 Կապուտ ու Տիրոք զօրափայտները . որոնք շատ օգ
 նեցին Նաբոլեանին : Աս պատերազմիս մէջ է գար
 ձեալ որ գրեցու հարկաւոր բան մը ունենալով . մէկ
 գիր գեացող մը ինդրեց : Ժիւնոյ տասնապետը անոր
 ըսածը գրեցու աստէն . թնդանօթի առմբ մը գե
 տինը ինալով . գրողն և թղթին վրան բոլոր հոգ
 ըբաւ : Ժիւնոյ . « Աղէկ . ըսու . տասնկով աւաղի շենք
 կաքօտանար ու Աս խեղացի խօտրին ու քաջութեանը
 համար Ժիւնոյ շատ աչքը մտաւ Նաբոլեանին ու ա
 տենով մեծ իշխանութիւններու հասաւ անկէ :

Թուրանին առնըւելն ետքը Պոնաբարթէ Խոս

ի թախ առ միջերկրականին սահմանները անբացընելու
հետ եղաւ Տիւմբալիոնն ու Մասկնա գործադեաներուն
ձեռքին տակ :

Փարսիցու թերթիստրի Սին Վառնու թիւեր, ազ
գային գործակալաց փախուստ թիւեր պատճառելով,
Ոսրի, պատերազմական գործոց ակտուզը, նախան
ձեւով Նարոյնին զրայ, ձգեց զանի իր պաշտօնն
երեսաստրու թիւեր պատճառ ըրած : « Պատերազ
մի բանակին մէջ մարդ չուս կը ծերանայ », ըսա
ւանոր Պոտարսիթէն, ու ակզ մը քաշուելով սկրսա
շափաւ որու թեանք ու լազ բաստ թեանք ասորի :

Վանտեմերի Լճին Օչոկտեմեր Ծ. 1795) Փա
րսիցու մէջ եղած անբնաստրու թիւեր թէ ժողովը
գեան թէ մեծամեծաց կեանքը զտանգի մէջ դրնե
լով, ազգային ժողովքը շիտթու թեան մէջ ձգեց :
Նարոյնին թուլանի մէջ ցըռուցած կարծու թիւ
եր անսուղները, զինքը մա սպտաններուն զեմ
խրկելու անսղարկեցին : Հուանեցաւ Պարթաւ ու
Նարոյնը զօրնակեա զրած ձեռքը զօրք տուաւ : «
բնցեմով դնաց չարաչար յաղթեց ցրուեց սպտանք
ները ու քաղաքը աղասեց :

Ասկէ ետքը երթնալով իր անունը մեծցաւ, ու
երկրորդ սպարնապետի իշխանու թեանը հասած : Եւ

1 Թերթիքոր, Վանդեմեր Պրիմեր, Խայն, Գաշչե
ցոյ խառնակն ասէն 4-ամի ասիաներուն անուններն էն :
Թերթիքոր մեքաններուդ ասէն էր, Վանդեմեր ասիանը :
Ե Պրիմեր երկրորդ :

զովութիւնը խնամելու ու շարեաց առաջը առնելու ե-
տեւէ եզու : Անդադար պատահած ապստամբու-
թիւնները խափանելու համար , ազգային ժողովոյն
հաւանութեամբ , ժողովրդեան զէնքերը մերկացը-
նել առւաւ : Աս առթովս , ժողէֆին աը Պահարնէ
ըսուած այրի կնկան մը ազան Եւզինէոս ան-
ուամբ Պանաբարթէին առջեւն եկաւ ազաշի-
լու որ իր հօրը սուրբ , մէկ հասակ յիշատակ մնացած ,
շնորհէ իրեն : Պանաբարթէ ազուն ազնուական կեր-
պին ու հայրասիրութեանը վրայ զարմացած , հրա-
մայեց որ սուրբ տան : Ասոր վրայ որ ժողէֆին շնոր-
հակալութեան եկաւ Նարոյէնին , ասիկայ ալ անոր
տանը գնաց , և ընտանութիւննին շատնալով , մար-
տի 9 ին , 1796 կարգուեցան :

Սակայն նարոյէնին փառասիրութիւնը զինքը
վայրկեան մը հանդարտ չէր ձգեր , ուստի ժողէֆի-
նին հետ կարգուելէն քիչ մը ետքը , Տիրեքդուարէն
Խապիտայի զօրքերուն գլուխ դրուած , հան անցաւ
գնաց : Երբ զօրաց խեղճ ու ողորմելի փրձակն որ
տեսաւ , մտիթարելով ու քաջալերութիւն տալով վա-
ւեց անոնց եռանդը :

Աս զօրքերը երկար ատենն ՚ի վեր Խապիտայ խոր-
կըւած Գաղղիոյ հասարակացետութեան թշնամի-
ներուն զէմ , որոնք Անգղիոյ , Խապիտայ , Գերմանիոյ ,
ժանաւանգ Աւստրիոյ տէրութիւններէն կը բաղկա-
նային , չէին կրցած Գաղղիոյ իրաւունքը հաստա-
տել ինչուան որ Պանաբարթէն եկաւ այս գործոյն ի-

րենց առ. աջնորդելու :

Եւ իրօք շատ անգամ Նեմցեի Պոլիեօ և ուր իշ-
զօրապետներուն յաղթեցին մեծամեծ ջարդեր տա-
լով : Թէպէտ երբեմն երբեմն իրենք ալ ջարդուեցան :
Մանգընօթի յաղթութենէն վերջը երեւելի եղաւ Նեմ-
ցէներուն վրայ ըրած Միլէզիմոյի : Տէկոյի և Ման-
տովի յաղթութիւննն : Ետքը Լտտի գիւղը թշնա-
միներուն վրայ քաղցին , որոնք ան տեղի կամրջին բե-
րանք չի կրնալով առնել , շարաշար յաղթուեցան , ու
Միրանը առ. աւ. Նարտէնն : Անկէ Բապիա անցնելով , հոն
տեղի խո. ուլութիւնը դադրեցուց ու առ. աւ. քաղաքը :
Պարկեդոյի յաղթութիւնը Նեմցէները ստիպեց Փե-
շեկըսոյի պաշարումը վերցընելու : Ետքը կուգան Լո-
նագոյի ու Քասդիլիոնէի յաղթութիւնները ու վե-
րոնայի առնելու իրը : Անկէ ետեւ Պասանոյի , Պրենդա-
յի , Քալտիերոյի պատերազմները , Արքոլի յաղթու-
թիւնը , Ռիօլլիի պատերազմը , ու վերջապէս Ման-
դուան կ'առնուի : Նոյն միջոցին Քորսիքան ալ Անգ-
ղիացիքը մերժելով , կամովին Գաղղիացոց իշխանու-
թեանը տակ կ'անցնի :

Հասկնայ տերութիւնը , Պաղոնիայի դաշնա-
գրութեան պայմանները չի պահելով ու Փրանչիսկոս
կայսեր հետ կապուելով , կը գրգռէ Պանաբարթէն
պատերազմի : Փահնձան ու Անրոնան առնուելէն
վերջը , Գաղղիացիք դաշինք կը գնեն Պիոս 2-ին հետ ,
Թուրենդինայ տեղը փետրվարի 25 ին (1797) , որով
Հասկնայ իշխանութիւնը շատ մը քաղաքներ ու Պաս-

վիլ զօրասպետին Հռոմայ մէջ դաւաժ սպանութեան
փոխարէնը կը պարտաւորէր սալու Գաղղիոյ հասա-
րակասպետութեանը :

Հռոմը խոնարհեցընելէն ետեւ , Պոնաբարթեկին
միտքն էր Աւսգրիոյ անհաւատարմութեանն ալ վրէ-
ժը առնուլ . ուստի Թայլիամէնգոյ գետը անցնելով ,
Վարոլաս արշիլքսին յաղժեց Գարսիսու մօտ ու Թը-
րիեստը առաւ . անկէ ա՛յլ առաջ անցնելով Վէոպէն ,
ստորագրեց արշիլքսին հետ զինագաղարում մը : ու
Վենետիկոյ դէմ սկըսաւ պատրաստութիւն տեսնալ :

Վենետիկոյ խարդախ հասարակասպետութիւնը ոչ
երբէք 1796 ին Գաղղիոյ հետ ըրած դաշնեցը վրայ
կեցեր էր . այլ միշտ ձեռքի տակէն Թշնամի , երբ
անիկայ Աւսգրիոյ հետ զինագաղարում կ'ընէր , ա-
սիկայ մերժելով Գաղղիոյ առաջարկած դաշնագրու-
թիւնը , Աւսգրիոյ հետ կը միանար անոր դէմ : Բե-
ղարոյ իշխանին գրգռութեամբը՝ բոլոր Վենետիկոյ
ազատ կամ Գաղղիացոց հպատակ քաղաքներուն
մէջ խորին դաւաճանութիւններ ելան , ու միայն Վե-
րոնայի մէջ զատկի տօնին շորս հարիւր Գաղղիացի
սպաննըւեցան , Թող Վենետիկի մէջիւնները , և Ղի-
տոյի բով նաև ու մը շարաշար Թալլըւիլը ու նաև որ
դաց Թրե անցնիլը : Նաբոլէոն աս բաներէս քիչ ա-
ռաջ Տասնէջ Ժողովոյն Եիւնոն խրիկեր էր սպառնա-
լով Վենետիկոյ կործանումը իրեն խարդախութեանը
համար . ու Տաժը ասոր պատասխանի նամակին մէջ
խաղաղութիւն խոստացեր էր : Աս խոստման վրայ

Վենետիկեցոց գործ դրած անդգամութիւնը այնչափ
 գրգռեց Նաբոլէոն որ խոտութեամբ չզիջաւ ամե-
 նելին անոնց հպատակութեան նոր խոստմանցը : Ա-
 սանկով Գաղղիացոցմէ սատարիկ նեղը մտած , Աւստ-
 րիացոց դաշնագրութենէն ալ յոյսը կտրած , պա-
 տերազմելու տկար , ճարը հատաւ , ու Վենետիկ հը-
 րաժարելով իր իշխանութենէն յանձնեց զան յաղթա-
 կան Պոնաբարթէին : Վենետիկոյ հետ բոլոր Ազրի-
 ական ծովուն եղերքը և Յոնիական կղզիները Գաղ-
 զիացոց իշխանութեան տակը անցան :

Նաբոլէոն քիչ մը ատեն Մոնդէպէլլոյի մէջ
 կանկ առնելով , հոնկէ Ճենովայի խռովութիւնը
 դադրեցուց , և Լիուրեան ու Սիզալիեան ըսուած
 հասարակապետութիւնները հաստատեց , (յուլիս
 1797) Լոմպարտիոյ երկրէն , Ճենովայէն և ուրիշ
 քաղաքներէ բաղկացած : Հոն լսելով Փարիզու Տի-
 բէքդուարին մէջ Փրիւքշիտոր ամսոյն ելած խռովու-
 թիւնը , որով վեր 'ի վար կ'ըլլար քաղաքին կարգաւո-
 բութիւնը , դաշնագրութիւն կ'ընէ Աւստրիոյ կայ-
 սեր հետ , Քամբոյ-Փորմիոյ , հոկտեմբերի տասներեւ-
 թին , որով Իտալիան մէջերնին կը բաժնեն , ու ինքը
 կը մեկնի դէպ 'ի Ռաշդատ , ուր Աւստրիոյ դաշնա-
 դիրները ժողվեր էին , անկէ ալ շխտակ Փարիզ , ուր
 կը հասնի դեկտեմբերի 5 ին (1798) : Հոն Լիւքսեմ-
 պուրկի պալատան մէջ փառաւոր կոչուներ մը ընե-
 լով , թալլէյրան , Պարբաս և բոլոր Տիբէքդուարին
 անդամները անլուր գովութիւններ խօսեցան Նաբո-

լէոնին վրայ :

Ասանկ լրմնցաւ ան հռչակաւոր Խտալիոյ պատե-
րազմը . որուն մէջ հեաղհեառ շորս մեծամեծ Գեր-
մանացի զօրապետներու , Պոլիոյին , Վուրմսբրին , Աւ-
վինձիին ու Կարոլոս Արշիդքսին , կտրիճ երիտասարդ
մը յազթեց : Պոնաբարթէին նիզակակիցներուն մէջ
պէտք չէ անյիշատակ ձգել Միւրադ , Մասէնա , Ու-
բոյ , Լանն ու Լահարը զօրապետները , որոնք քաջու-
թեամբ օգնեցին իրեն : Աս Խտալիոյ պատերազմնե-
րուն Գաղղիոյ բերած շահն եղաւ շատ մը երկիր-
ներ , շորս միլիոն բնակիչ , շատ պատերազմական
պաշար ու աղնիւ թանգարանական հնութիւններ :

Խտալիոյ պատերազմը լրմննալէն ետեւ , Տիրէք-
զուարը ուղեց Պոնաբարդէն Աւսդրիոյ վրայ խրկել ,
որն որ Ալենայի մէջ Գաղղիոյ դրօշակը անարդու-
թեամբ պատուել աուեր էր : Սակայն Նաբոլէոնին
խելքը միտքը Եզիպտոսի աշխարհակալութիւնն ըլ-
լալով , քիչ մը ատեն Պէլճիքայի ու Նորմանդիայի
մէջ քալելէն և Անգլիոյ Բոնոն անուանած զօրքերը
կարգաւորելէն ետեւ , անցաւ թուրն , ուսկից 40,000
զօրքով ու երսուն պատերազմական նաւով , որոնց
հրամանատար էր Պրիւյէ , գնաց ամենէն առաջ
Մալթայի վրայ ու առաւ զան : Յուլիսի առջի օրը
(1798) հասաւ Աղէքսանդրիա , որն որ առանց դը-
ժուարութեան առաւ , և բանախօսութեամբ մը
Տաճկաց կրօնքի աղատութիւն շնորհեց : Հոն Քրէ-

պէրը ձգած : ինքը աւագէ անապատին մէջէն մեծ սառապանօք շխտակ Քայիրէյի վրայ քալեց : Մաւրատ պէյը դէմն ելաւ : բայց կատաղի պատերազմէ մը ետքը , որն որ Բարդէլու տառնալ ըսուեցաւ , յազթուեցաւ : ու Վաղղիտայիք մտան մայրաքաղաքը : Աս պատերազմիս մէջն է որ Նաբոլէոնի իր զօրացը սիրտ տալու համար , Փարուսնի բուրգերը ցրցընկով ըսած է ան հաշակաւոր խօսքը թէ : « Չինուորք , սա բուրգերուն ծայրէն քառասուն դար ձեզ կը դիտեն » :

Բայց երբ մէկ կողմանէ յաջողութիւնը Նաբոլէոնին ետեւէն կ'երթար , Պրիւէյին նաւատորմիցը , որ անխոհեմութեամբ Ազուբիրի նաւահանգիստը կը կենար , յանկարծ Անգղիտայցի նաւերէն պաշարած , որոնց անուանին Նելսոն կը հրամայէր , ստակալի կը սխալէ մը ետքը գրեթէ բոլորովին ջնջուեցաւ : Չորս կտոր նաւ ու իրէք հազար հոգի հազիւ կըրցան առ դժբաղդ պատահարէն փրկուիլ :

Նաւատորմիղին ջնջուիլը Նաբոլէոնին բոլոր մեծամեծ յոյսերը ցրուեց , բայց ոչ էթէ սրտին արիւնթիւնն ալ , որով պէտք էր ղինուիլ անանկ վտանգաւոր վիճակի մը մէջ : Եւ թէպէտ շատ քաղաքական և ուսումնական բարեկարգութիւններով ուղեց ատոր դարմանել , բայց ժողովուրդը ստիկէ քաջակրօնութիւն առած , Պանաբարթէին հին Քայիրէ մեկնած օրը , հոկտեմբերի մէկին , ապստամբեցաւ մայրաքաղաքին մէջ : Հուտով վրայ հասաւ Պանաբարթէ , ու ապստամբներէն որը ջարդեց , որը ցրուեց

փախուց . մէկ մասն ալ որ քաղքին մէջ մղկիթը ա-
պաստանէր էին , շէնքին հետ մէկ տեղ այրեց :

Ասկէ ետեւ ըսելով Ասորեստանի ճէզար փաշա-
յին իրեն գէժ սրատրաստու թիւն տեանալը , անցաւ
Ասորեստան , ու յունվարի 8 ին Էլլարիք տմուր բերդը
պաշարելով առ . աւ : Գաղա , Յոսպէ ու Քայիֆա քա-
ղաքներն ալ առնելէն վերջը , Մուրր - Յովհաննէս -
Տ'Ազրին վրան գնաց . բայց մէկ ու կէս ամիս անօ-
գուտ տեղը աշխատելէն ու եղ մը մարդ ժանտախ-
տէ կորսընցընելէն ետեւ , Պոնաբարթէ ձգեց պա-
շարու մը ու դարձաւ Գայիրէ : Հոն իմանալով թէ
տասնըութ հազար զօրք Այուբիբի դաշտին մէջ
Մուստաֆա փաշան ժողոված իրեն վրայ յարձըկելու
կը սրատրաստուի , շուտ մը գնաց կատաղի պատե-
րազմով մը զարնուեցաւ հետը , շատ մարդ ջարդեց ,
ու փաշան Միւրադ գերի բռնեց :

Աս յաղթութեամբս Եգիպտոսի գործոց վախ-
ճան տալ ուղելով , լրագիրներէն ալ Գաղղիոյ վիճա-
կը իմանալով ու յարմար սեպելով իր հոն ներկայու-
թիւնը , զօրքերը Քլեպէր զօրասպետին յանձնեց ու
ինքը դարձաւ Փարիզ , ուր միաբերան ժողովուրդը
կէշէտով զինքը ընդունեցան : Իսկ Քլեպէր պատե-
րազմի մը մէջ սպաննուելով , տեղը անցաւ Մնու ,
որն որ Անգղիացոցմէ ու Մամլուքներէն յաղթուած ,
ստիպեցաւ Եգիպտոսը թողլով Գաղղիա դառնալու :

Գործադիր կառավարներուն (Տիրէքդէօր էկ

գէթիւդի՛Ք) իշխանութիւնը՝ իրենց դատարկ կացու-
թեանը համար՝ շատոնցմէ սկըսեր էր ատելի ըլլա-
լու Գաղղկացոց : Ուստի քանի մը գլխաւոր պաշտօ-
նատարներ Պոնաբարթէին միացած : որոնց մէջ Սիէյ
ու Փուչէ նշանաւոր են : ու ծերակոյտէն հաւա-
նութիւն առած : գաղտուկ սկըսան հիւսել Պրիմէ-
րի 18 ին կառավարութեան փոփոխութիւնը : որով
իրօք Տիրէրգուարը ու հիւսիս հարիւրոց ժողովքը
խռովելով ջնջուեցան : ու ակզը հասարակապետութեան
հիւսարարտ անունով եռապետութիւն մը հաստատե-
ցաւ : որուն գլուխ եղաւ Պոնաբարթէ : այս գոր-
ծիս մէջ ցըցուցած զարմանալի ճարտարամտութեամբ
բը և այնչափ պատերազմներու մէջ ստացած ան-
ուամբը արժանի սեպուելով ան աստիճանին :

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Ե Ր Կ Ր ՈՐ Գ

1800 — 1809

Նաբոլէոնին դէմ շորս տէրութեանց միաբանութիւնը : - Երկրորդ պատերազմ Իտալիոյ : - Մարենկոյի և Հոհենլինտենի յաղթութիւն : - Լիւնէֆիլի դաշն : - Գժոխային մեքենայ : - Անգղիոյ թըշնամութիւն : - Ամիէնոսի դաշինք : - Նաբոլէոն հիւստոս ինչուան մահը : - Սուրբ Գամինիկոսի կղզւոյն ապստամբութիւնը : - Նորէն Անգղիոյ դէմ պատրաստութիւն : - Գաղղիացւոց Նաբոլի և Հանովեր մանալը : - Նաբոլէոնին կենացը դաւաճանութիւն : - Նաբոլէոն կոյսը , և թագաւոր Իտալիոյ : - Աւստրիոյ , Անգղիոյ , Ռուսիոյ , և Շուէտի միաբանութիւնը Նաբոլէոնին դէմ : - Ուրի սառւմը : - Աւստրիոյ պատերազմ : - Փրեզպուրկի հաշտութիւնը : - Բրուսիոյ հետ թշնամութիւն : - Ենոյի , Էյլաւի և Փրիէտլանտի պատերազմներ : - Գիլիգի դաշինք : - Շուէտը Գաղղիոյ դէմ եղած : - Տանիմարքային Նաբոլէոնի հետ միանալը : - Բորթուկալի և Սպանիոյ պատերազմներ : - Նորէն Աւստրիոյ թշնամանալը : - Վեննայի սառւմը : - Բրուսիոյ , Թիբուլի և Իտալիոյ մէջ եղած ապստամբութիւնները : - Լէհաստան : - Վահրամի պատերազմ : - Անգղիոյ նաւատորմիդ : - Պապին Հռոմոյէ վերնալը : - Վեննայի դաշինք :

— 000 —

Գ Լ Ա Ղ Ղ Ի Ո Յ Բ արձրագոյն իշխանութեանը հասնելէն ետեւ , Պանաբարթէ փափաքելով աշխարհը

երեսը վեր վար ընող կուսներուն ընդհանուր խո-
ղաղութեամբ լիսխան մը տալ : սիրոյ թուղթ մը
գրեց Անգղիոյ թագաւորին : Աս թղթոյս գառնու-
թեամբ պատասխանեց Անգղիոյ կառավարութիւնը ,
որն որ Նարոյէանին վրայ անհաշակ յի կը պահէր :

Մէկտը կողմանէ , խորդախ Աւագրիան ծածուկ
Ռուսիոյ և Գերմանիոյ հետ միարանամ : Իտալիոյ
մէջ շատ տեղ ստագատակէլէն և Ժուպեր : Մորոյ
ու Մասէնա զօրապետները աղէկ մը հոգնեցնելէն
վերջը , Նարոյէանին դէմ պատրաստութիւն կը տես-
ներ : Նարոյէան նորէն բոլոր Իտալիան նուաճելու
գիտամբ զօրք ժողից , ելաւ Գաղղիայէն : Երբ
որ բանակը Ալպիանց տակը հասաւ , անկէ ալ անց
նիլը անկարելի կ'երեւնար , վասն զի , ահագին ժայ-
ռերէն գաս , բոլոր լեռները ձիւնով պատած էին ,
ու անկարելի էր որ վրայէն ձիեր թնդանօթները
տանէին : Բայց Նարոյէանին զօրացը առջեւ դըժ-
ուարութիւն մը չիկայ , ու 50,000 հոգի Սուրբ Բեր-
նարդոս լեռան գագաթը զարմանալի յաջողակու-
թեամբ մը կ'անցնին , և մայիսի 25 ին (1800) կը
հասնին Պարա բերդէն կէս մղոն հեռուն : Աս
բերդոս ժայռերով ամրացած անառիկ տեղի մըն էր :
Նարոյէան յառաջապահ գունդը խրկեց որ ճամբա-
ները շտկեն : Անոնք ոչ թշնամիին հրացաններէն
վախնալով , որ անձրեւի պէս գնաակ կը թափէին
վրանին , ոչ գործին դժուարութենէն յաւաստա-
լով , ճամբայներ բացին շտկեցին ու տեղ տեղ ժայ-

916
40
7967

ու է ժայռ կամուրջներ ձգեցին , որոնց վրայէն Գաղ-
ղիացոց զօրքերը սկըսան անցնիլ : Նաբոլէոն թըն-
դանօթի կառքերուն անխները խտտով սըլլել տը-
ւաւ : նայնպէս ալ ճամբաներուն վրայ խտտ ցաննել
տուաւ : որով ձայն ձուռն չի հանած յանկարծակի
բերդին տակը հասնելն ու առնելը մէկ ըրաւ :

Յունիսի 10 ին Ողդ զօրապետին Մանդեպէլլոյի
մէջ յաղթեց . թնամիներէն երեք հազար մեռցուց ,
վեց հազար ալ գերի ըրած : հասաւ Աղեքսանդրիոյ
մօտ Մարինիոյ գաշտը : ուր որ Մելլաս Աստրիացոց
զօրապետը մեծ պատրաստութեամբ գէմը եկեր էր :

Յունիսի 14 ին կըռիւը սկըսաւ : և առջի բե-
րանը Գաղղիացիք սկըսան յաղթուիլ , ու շորս կող-
մէն թնամիներէն պաշարուած և տ քաշվելով կը պա-
տերազմէին : Նաբոլէոն զօրաց վախնալը տեսնալով ,
մէջերնին նետուէցաւ ու պօռաց . « Յիշեցէք , Գաղ-
ղիացիք , որ իմ սովորութիւնս է պատերազմ ըրած
գաշտերնուս մէջ գիշերը պառկիլ » : Աս միջոցիս
Տըղէ զօրապետը երկու խմբով Գաղղիացոց օղ-
նութեան հասաւ ու սկըսաւ մեծ ջարդ տալ թնա-
մաց , թէպէտ ինքն ալ գնտակով մը վերաւորուած
ինկաւ : Չօրքը աւելի կատաղած Աստրիացոց վրայ
վաղեցին ու զարմանալի քաշուեցին ցրցունելով ,
տախպեցին զանոնք և տ քաշուէլաւ : Մելլասին զօրքէն
հինգ հազար մեռած , ութը հազար վիրաւորած ,
եօթը հազար ալ գերի ընկան , երսուն թնդանօթով
ու տասուերկու դրօշակով , թէպէտ Գաղղիացոց

մէ ալ շատ մարդ մեռան : Աս կատաղի պատերազմէն ետքը , որ տասուերկու ժամ քշեց , վաղուան օրը պատրաստուեցաւ Նարոյէան Պորմիտայի քով թշնամիներուն հետ զարնուելու : Բայց Աւսդրիացիք հաշտութիւն խնդրեցին , Աղէքսանդրիա , Պորդոնա , Միլան , Թուրին , Ճենովա , Փիաշենցա և ուրիշ քաղաքներ ալ Գաղղիացոց տալով , որոնց առաջուց տիրեր էին :

Նարոյէան աս քաղաքներուն բարեկարգութեանը հոգ տանելէն ետեւ , Մասէնան Խաալիոյ զօրաց հրամանատար դրած դարձաւ Գաղղիա , հան լուր առնելով թէ Աւսդրիոյ տերութիւնը իր առաջարկած հաշտութեան պայմանները կը խզէ , հրաման խրկեց Մորոյ զօրապետին Աւսդրիոյ մէջ թշնամութիւնը ձեռք առնելու , և Պիւնին Խաալիոյ մէջ : Մորոյին գէմն եկաւ Յօհաննէս արշիդուքսը հարիւր հազար զօրքով , ու Հոհենլէնտէնի գաշտը կանկ առնելով , զարնուեցաւ ու շարաշար յաղթուեցաւ Գաղղիացոցմէ : Մորոյ շխտակ Վեննա հասնելու միայ երկրը Քսոպենցել կամըր կայտեր կողմանէ պատգամաւոր գալով Լիւնէվիլի գաշնադրութիւնը բժար : որն որ Պէլճիան , Հռենտի ձախ կողմը և Խաալիան ըստ մեծի մասին Գաղղիոյ հոյատակ կը ճանշնար , Սիդալեան , Լիկուրեան , Պագավ ու Հելփտեան հասարակապետութիւնները՝ ինքնազլուխ , և Գերմանիոյ նախագահութեանն Աւսդրիոյ կայսրը կը զբկէր :

Լիւնէզիլի մէջ առ փառաւոր դաշինքը դրուելու առեւն : Փարիզ սոսկալի պատահար մը կ'անցնէր : Քանի մը մարդիք առաջին շիւղատասը սպաննելու միտքանած : անոր Որէրան երթալու ճամբուն տակը ահան մը բացին : սրուն մէջ վառօդ լեցուցած : Նարտլոնին կառքով անցնելու առեւնը՝ կրակ տուին : Կառավարը գինով ըլլալուն կայծակի պէս վազուցեր ու վառօդին բռնկելէն վայրկեան մը առաջ անդին անցեր էր : Թէպէտ շիւղատասը ազատեցաւ : բայց քսան ու իրէք հոգի մեռան ու շատ ալ վիրաւորեցան : Աս սոսկալի դառածանութիւնը սոսկալի նմանութեամբ մը Գլխաւորի մեղաց անուանեցին :

Երբ Եւրոպիոյ հարաւային կողմը հանգստութեան մէջ մտաւ : հիւսիսը կ'ըսկրտէր խռովիչ ու Պանաբարթէն նեղը խռովիչ : Անգղիան : Մալթայի եւ Եդիպտոսի առմանէն վերաւորուած : միշտ վրէժ առնելու ետեւէ էր : Եւ իրօք Գաղղիացոց ձեռքէն զանոնք հանելէն ետքը : Նելսոնին հրաման տուաւ բոլոր Գաղղիոյ նաւատորմիզը Պուլընի մէջ ջնջելու : բոլոր գործը չի յաջողեցաւ : Նոյն միջոցին Պոնաբարթէն ալ պապին հետ բարեկամութիւն կապելով : աւելի զօրութիւն մը ստացեր էր : Ռուսի խելքը միտքը Անգղիոյ հետ հաշտութեան վրայ դարձուց : Ինչպէս իրօք ալ Աֆիէնի դաշնագրութեամբը հաստատուեցաւ (25 մարտ 1802) Անգղիոյ : Գաղղիոյ : Սպանիոյ ու Պաղավ հասարակապետութեան մէջ (Հո.

լանտա) : Աս դաշինքս Եգիպտոսը Բարձրագոյն Գոան հաւտար : Մալթան , ինչպէս առաջ , Երուսաղէմի սրբոյն Յովհաննու կարգին , Հոռոմայէն ու Նարոլիէն Գաղղիոյ զօրքերը քաջուելու կ'ըստիպէր և Անգղիացոց զօրքերը Միլլերկրահանէն ու Ագրիականէն : Աս դաշնագրութեանս մեծ հանգէս մը կատարեցին Փարիզու Նոթր-Տամ եկեղեցւոյն մէջ , ուր Նաբոլէոն անձամբ ներկայ էր :

Ասկէ ետեւ Գաղղիոյ ներքին բարեկարգութեանը դրաղելով , ժողովրդեան հանգստութիւնը հիմնեց . գոյրատուններ ու համալսարաններ հաստատեց . նոյնպէս և Պարոսոյ Լէօէէոնի կարգը . (մայիս 19 1802) . Գաղղիոյ խռովութեանէն վախած գաղթականներուն իրենց հայրենիքը մանկու ազատութիւն շնորհեց , և այլն : Ծերակոյսն ու ժողովուրդը երախտագէտ գանուելով իրենց բարեբարին և օրենքսգրին , երբ անոր ինչուան մահը հիւստատութիւնը առաջարկեցաւ , երէք միլիօն հինգ հարիւր վաթսուն հազար մարդոց հաւանութիւնը ութը հազարի գէմ հաստատեցին Նարոլէոնին մշանջնաւոր իշխանութիւնը :

Հայ մտաւորական շարժումի մ ակնարկ . հոգեւոր

Աս միջոցիս (1801 - 1804) Ամբրիկայի մէջ սուրբ Դոմինիկոսի կղզին՝ Գուսէն - Լուվերդիւրը ըստած սեւուկի մը առաջնորդութեամբ Գաղղիոյ հպատակութեանէն ազատամբաւ ըլլալով , քսան հազար զօր

բով Լըբըէբը զօրագետը Նարոյէան հոն խրրկեց : Առջի բերանը Գաղղիացիք յաղթեցին , ինչուան Դուսէնն ալ բռնած Փարիզ խրրկեցին : Բայց ետքը տարախոխիկ ախարը զօրաց կէսէն աւելին զօրացէ տին հետ մէկ տեղ ջարդելով , Նարոյէանին Անգղիոյ հետ նորէն աւրըւելն ալ վրայ գալով , մնացած զօրքը հարկադրեցան կղզին թողլով իրենց հայրենիքը դառնալու :

Ափէնսի գաշնագրութեանը կտորըւելուն պատճառները ասոնք են . Գաղղիան կը բողբէր Անգղիոյ Մալթան իր տեարցը չի յանձնելուն , որ խոստմունքաւն որ զան ձեռքը անցուցեր էր . դարձեալ Կորէա կղզին Գաղղիոյ և Բարեյուսոյ գլուխը Պագալ հասարակապետութեանը չի տալուն , ինչպէս Ափէնսի գաշինքը կը պահանջէր : Իր կողմանէ Անգղիան ալ գաշնագրութենէն ետեւ Գաղղիոյ մեծնալը պատրուակ կը բռնէր : Երկու Գաղղիացի նաւերու Անգղիացոցմէ բռնըւիլը պատերազմի նշանը տուաւ : Մէկէն Նարոյէան Մարդիէյին ձեռքով Հաննովերը առաւ Անգղիացոցմէ , և Նարոյիէն հանած զօրքերը նորէն հոն խրրկեց ու երկիրը իրեն հնազանդեցուց : Հոլանտայի , Գաղղիոյ և Իտալիայի նաւարաններուն մէջ սկըսան մեծ պատրաստութիւններ տեսնըւիլ ու նաւեր շինուիլ : Անգղիան ալ Եօթը հարիւր երեսունըսորս նաւ հանեց ու բռնեց բոլոր հիւօթային ծովուն երեսը . ասոնք Քալէն , Պուլոյնը և ուրիշ

տեղեր քանի մը անգամ զարկին : բայց անօգուտ : Նարսիէոն ինքը անձամբ իր Անգղիոյ Էանալին գննութեան ելած : Գաղղիոյ բոլոր հիւսիսային կողմը և ստորին նահանգները քաղկէն ետև : երբ Փարիզ դարձաւ : Փիշըկրիւ : Մորոյ և Գրիգոր Գատու տալ զօրաստները իրեն դէմ դաւաճան գտաւ : Ասոնց դաւոյն մէջ կասկածելով Անգղիացոց մասն ըլլալը (ինչպէս իրօք ալ էր) և դաքս տ'Անկիէնին վրայ : որ թագաւորական ցեղէ էր և Քոնստէնտուսն զիր ջինը : զօրարտութիւններ առնելով : գիշերանց բռնել տուաւ իր Էդէնհէյմի տանը մէջ և Վէնսաննի պալատին գեանափորը սպաննել տուաւ (մարտ 21. 1804) : առանց դատաստանական վճռոյ : և աւելի սուտ ամբաստանութեանց գիւրահաւանութեամբ քան թէ իրաւամբ :

Նարսիէոնին միտքը շատանցմէ կայսերութեան վրայ ըլլալով : և Անգղիացոց ահարկու ըլլալը ժամանակին յարմար սեպելով : ծերակոյտին յայտնեց իր կամքը : Եղան մեծերէն որոնք շուղելով հաւանեցան : և Քարնոյ իշխանը համարձակեցաւ ինչուան դէմ ալ խօսելու : իսկ զօրքն ու ժողովուրդը գիւրաւ ընդունեցան աս փոփոխութիւնս :

Մայիսի 27 ին Սենագոսին հաւանութիւնը առաւ : յունիսի տասնին իր դաւորացը շատին ներում շնորհեց : միայն Գատու տալը իր տառուերկու ընկերներովը մահուան դատապարտելով և Մորոյ զօ-

բապեալը Միացեալ-Նահանգները քշելով: Յուլիսի 8 ին Փարիզէն դուրս ղենութեան ելած, Եգիպտոսի և Իտալիոյ յազմանակներուն տարեգարձը կատարելով, Պուլոյնի գաշտին մէջ հարիւր հազար զօրաց առջեւը Պատուոյ Լէգէոնի խաչեր բաժնեց քաջերուն: Աս հանգէսը այնչափ զօրաց առջեւ կատարած և շատ մը թշնամիներէ աւելւած դրօշակներով զարգարած, վսեմ ու փառաւոր էր: Պուլոսնէն ինչուան Փարիզ հասնելը իրեք ամիս քշեց, աս շրջագայութեանս առեւել ամէն անցած քաղաքներուն ուսումնական ու քաղաքական շատ կարգաւորութիւններ դրաւ:

Նարոյէնին կոյսերութեանը շնորհաւորութեան եկան Աւստրիոյ, Սլոանիոյ, Նարոյի ու Փորթուկալի զեապանները, աս բանիս մէջ Հռոմ ալ իր պարտքը կատարելէն ետ շի կեցաւ: Ու երբ Պանաբարթէն, իր կոյսերութիւնը օրինաւոր ընել ուղելով, Պիոս Է. պապը (Իմպուլս կաթոլիկոս) հրաւիրեց Փարիզ: Հռոմով ճամբայ ելաւ անիկայ, և Ֆոնգէնըպլէոյ հասած օրը կայսրը դէմը դնաց ու իր կառքին մէջ առնելով շատ մեծարանքով ու փառօք մայրաքաղաքը մտցուց: Դեկտեմբերի 2 ին օժման հանգէսը որոշուեր էր, անթիւ բազմութիւն մը մարդկանց թիւըլերի պալատէն ինչուան Նոթր-Տամի մայր եկեղեցին ճամբայները լեցուեր էին: Եկեղեցին քիչ օրուան մէջ իր հասարակապետական անարգութեանէն և մերկութեանէն ելելով, փառաւորապէս

զարգարուէր էր Նարսիզանին շնորհամ նուէրներովը : Պատրը իր կարգինալներուն հետ թափորով էլաւ եկեղեցին երթալու . ետեւէն ալ կուգար Նարսիզան կայսերական պատմութեանը հանգուած ու բոլոր մեծամեծներով շորս գին պատած : Եկեղեցւոյն ու կայսեր օծումը նոյն մէկ օրուան մէջ կատարեց Պատրը : Նարսիզան թագը անոր ձեռքէն առնելով գլուխը դրաւ ու ետքը կայսրուհւոյ թագովը իր կինը պսակեց : որ խորանին առջեւ ծունկ չորեք էր : Հանդէսը լըմնցաւ ու ժողովուրդը սկսաւ լուրախու թեան . գիշերը բոլոր քաղաքը լուսաւորութեան մէջ էր . Թխուէրի պալատն ու պարտեզը բոցի պէս կը փայլէին :

Ապրիլի 2 ին (1805) կայսրը ճամբայ էլաւ Ճազէֆինին հետ Իտալիա երթալու . ու զանիկայ Դրոյ ձգելով, մայիսի 8 ին մտաւ Միլան, ու 26 ին հոն կատարել տուաւ իր երկրորդ օծումը Քաբրարա կարգինալին ձեռքով : Այսպէս Իտալիոյ թագաւորութիւնը ժառանգելով, Լոմպարտացոյ երկաթի թագը գլուխը դրած ատենը կոչեց . « Աստուած տուաւ աս ինծի, վայ ասոր դպչողին » :

Յուլիսի 8 ին Թուրին հասաւ . ու երբ Եւգէնէսը Իտալիոյ փոխարքայ դրած, կը դառնար Փոնդէնըպէօ : լուր տուաւ թէ Ֆերտինանտոս արշի գուքան ու Մաք զօրապետը իննսուն հազար զօրով Պալերա մտեր ու արքունիքը բոլոր Վիլցպուրկ փոխուցեր են : Քառսուն հազար մարդ ալ Յովհաննէս

արշիդքսին տակ թիրուլի մէջ կայ առեր էին : Աւ
տարակոյս շի կար թէ խարերոյ Աւարիան իր
դաշինքը ինքիւր ձեռքովը կտարելով թշնամեաց կող-
մը անցեր էր : Արդէն Ռուսոյ և Շուեաի տերու-
թիւններն ալ անոնց միացեր էին , ասիկայ Անգղիա-
ցոցմէ կաշառք կերամ , և Ռուսիան՝ Գաղղիոյ ստա-
ցած օտար երկիրները նարէն ետ տալու պայմանաւ
առաջարկած հաշտութիւնը Նաբոլէոնին շնորհունե-
լուն համար : Այս շորս հզօր տերութեանց ուժը ե-
րեք հարիւր հազար զօրքի կը հասնէր . իսկ Գաղղիոյ
ունեցածն էր ընդ ամէնը երկու հարիւր երեսունը
հինգ հազար , որոնցմէ միայն հարիւր վաթսուն հա-
զարը Նաբոլէոնին ձեռքն էր՝ եօթը գունդ բաժնած ,
մնացած եօթանասունը հինգ հազարը Իտալիոյ մէջ
երկիրը կը պաշտպանէին :

Նաբոլէոն ելաւ Փարիզէն՝ անցաւ Սփրասպուրկ
և հոկտեմբերի առջի օրը (1805) Հաւնոսին աջ ե-
ղերքը կօխեց : Պատի , Պավլիերայի ու Վուրդէմպեր-
կի իշխանաց հետ դաշինք գնելէն ետեւ , դէպ ՚ի
Նորտինկէն սկըսաւ քալել : Նաբոլէոն մէջ բռնաիւն
զօրքերը այլ և այլ գունդ բաժնած , ու Նէյ , Սուլզ ,
Տալուսդ , Լանն , Միւրադ , Պերնատոդ և ուրիշ
քաջ ու խելացի զօրազեաներու ձեռքը տուած , ա-
նանկ ճարտարութեամբ մը անոնց անցքը գծեր էր ,
որ Աւարիացիք իրենց կարծեացը մէջ խարւեւով ,
սարսափեցան մնացին երբոր տեսան հարիւր հազար
Գաղղիացոց յանկարծ Իանուր գեան անցնիլը :

Մաք զօրապետը ասոնք էա քշելու մտքով իրեք անգամ հետերնին զարնուեցաւ : իրեք անգամ ալ յաղթուեցաւ Վերդինկէնի, Վունցպուրկի և Հաս լախի մէջ : Մուրադ, Նէյ ու Տիւբոն զօրապետները աս ալ և ալ պատերազմներուն մէջ միայն քսան հազար գերի բռնեցին, թող բրած շարդերնին, մանաւանդ Տիւբոնինը, որն որ եօթն հազարով քսանը հինգ հազարի դէմ պատերազմեցաւ :

Վերջապէս հսկանմբերի 15 ին հասան Գաղղիացիք Ռւլմ քաղաքին առջեւ : ուր որ Մաք բոլոր ուժը ամփոփեք էր : Ելլինկէն գիւղը մեծ քաջութեամբ Նէյ ձեռքն անցուց : Նաբոլէան Աստրիացիքը Ռւլմի մէջ խիստ նեղը խօթելով, ուղեց որ առանց արիւն հեղութեան անձնատուր ըլլան : Թշնամին գթութիւնը մերժած, թնդանօթէն ու հարկէն ստիպեցաւ քաղաքը Գաղղիացոց յանձնելու : ու վաղուան օրը երեսուն հազար Աստրիական զօրք վաթսուն թնդանօթով յաղթականաց առջեւէն կորակոր անցան դային :

Քիչ ատենէն Միւնիք բացաւ իր դռները Նաբոլէանին, իրեն ազատիչն անուանելով զանիկայ, որն որ նոյեմբերի 15 ին մտաւ Վիեննա : Տիւրնագէյնի մօտ Մորդիէ զօրապետը հինգ հազար զօրքով բըսանը հինգ հազար Ռուսաց դէմ պատերազմի բըսանըւած, երկու հազար հոգի շարդեց, հազար մըն ալ գերի բռնեց : Ռուսաց դեռ երկրորդ գունդը չի հասած, Աստրիոց կայսրը, Փրանչիսկոս, որ Ռեմաց

քաշուեր էր, աստն վաստրկելու համար, Նաբոլէոնին պատգամաւոր կը խրկէր հաշտութեան: Ակըջսպէս Քիւզիլզօֆ հասաւ Աղէքսանդր կայսեր հետ, ու բոլոր դաշնակիցները նոյեմբերի 28 ին Ախլաւէն սս գիս անցան:

Նաբոլէոն հարկադրած երկու կայսերներու դէմ պատերազմելու, զօրքերը երկու բանակ բաժնեց. աջը Մենից լճին քով, ձախը շրջակայ լեռանց ստորը: Դեկտեմբերի 2 ին առաւօտանց օրը լուսնալուն պէս պատերազմը սկըսաւ Աւսդերլիցի դաշտին մէջ: Դաշնակից թշնամիները անխոհեմութեամբ Յըրադցենի բարձրաւնդակը ձգեցին ինչան. սս անխորհուրդ տեղափոխութիւնը զիրենք կորսնցուց: Քիւզիլզօֆ խնայաւ անկէ գալու մնասը, և ասոր գարնանելու մասը երկու ժամ կատաղաբար զարնըւելով ջանաց նորէն Յրադցենի բլուրը ձեռք ձգելու, բայց աստնն անցեր էր, Սուլդ անշարժ մնաց հանտը: Մեկաւ կողմանէ Մուրադ ու Ղանն թշնամեաց աջ թեւը սաստիկ վտանգեցին, թէպէտ Բազրա տինն Հայ զօրաւարը 1 քաջութեամբ դիմակալեց ա.

1 Աս Բազրափին անասնի զօրադէպը, որ Եւրոպայի քար իջ գովեն, սխալմամբ վրայի իջ խորժեն: Ուստիոյ Գէրալիան և Գրաշէ Բուր Եւրոպայի մէջ իր արենը ասոր պէս թաջ ու ճարտար ճարտ մը չի խոր, եթէ ոչ Նաբոլէոն, ըստ հասարակաց ձեւոյութեան: Սուսարով իր աջ թեւը իմաստներ զան: Գաղչիացոյ դէմ թշնամ Ուսանէրուսն ամէն պարէրալմայը մէջ Բազրափին իր իշխողն ու թաջութեամբը ինչոյսեր և ինչ զօրաց են մեծ նեղոյնը եղած է:

նանց : Վերջնապէս Գաղղիացիք յաղթեցին . քսանըհինգ հազար Ռուս վիրաւոր , մեռած կամ սառեալ ըին մեջ խողած , քսան հազար գերի , հարիւր քսան կըտոր թնգանօթ ու քառասուն դրօշակ , ասներեկան յաղթու թեան փոխարեներ : Ահա ասանկ լընցաւ ան ստկալի պատերազմը , Ասդեռէի կամ երէտ Իսկէրայ պարէլով կոչուած , որուն օրինակը մէկ ժամուան մէջ Նարոլէոն խորհեր , որոշեր ու գրել արւեր եր :

Նարոլէոնին վեհանձնութիւնը խնայընկու հաճար , պէտք չէ որ անյիշատակ ձգենք մեռած զօրաց ու զօրապեաներուն կնկտոցը բրած նուերները , որանց մէջ ինչուան տարեկան վեց հազար Ֆրանք կը գանուին . անանց ազաքը իրեն որդեգրելը և տերութեան ծախքովը անուցանելը : Իր զարմանալի մարգասիրութիւնը ինչուան թշնամեաց վիրաւորներուն վրայ հասուց , զորանք փախչելնինի Գիւթիւզոֆ ճամբուն վրայ ու եկեղեցիներու մէջ ձգեր եր՝ տախտակներու վրայ գրելով . “ Աս ողորմելիները Նարոլէոն կայսեր և իր քաջ զօրացը մարգասիրութեանը կը յանձնեմ ” : Սակայն Նարոլէոնին թշնամեաց վրայ ցրուցած գութը իրեն շատի նստու : Ինք իսկ վկայեց որ եթէ անխնայ զանոնք ջարդեր նէ , կրնար Ռուսաց զօրութիւնը աւելի կոտրել և գուցե ապագայ շարեաց առաջը առնել :

Աս պատերազմիս մէջ է դարձեալ որ Գաղղիացի ղինուորի մը պատուոյ խաչը հարուածէ մը կտա

բաժ ըլլալով՝ կայսրը առաւ զան աւ հանեց իրենը
անոր տուաւ : « Ի՞մ խաչիս կտորւանքը ասկէ մեծ կը
համարիմ » պատասխանեց զինուորը : Ան ատենը Նա-
բոէնն առած կտորւանքն ալ ետ տուաւ « Երկու
խաչի արժանի ես դուն » ըսելով :

Յաջորդ օրը կայսրը իր յաղթական զօրացը գո-
վասանք մը խօսեցաւ : որն որ ասանկ կ'աւարտէր .
« Չ ինուորք , երբ մեր հայրենեացը երջանկութեան
հարկաւոր եղածը կատարենք նե , ձեզ Գաղղիա պի-
տի տանիմ : Հան իմ քաղցր խնամածու թեանս պիտի
վայելէք : Ժողովուրդը պիտի ուրախանայ ձեզ տեւ
նարուն : ու բաւական պիտի ըլլայ ձեր - Աւսդերլի-
ցի պատերազմն էի - ըսելը , որպէս զի պատասխա-
նեն թէ . - Ահա քաջ մը - » :

Փրեզպուրկի հաշտութիւնը Աւսդրիոյ ու Գաղղիոյ
թշնամութեանը առ ժամանակեայ վտխմանմը տուաւ :
Այդ դաշնագրութեամբս Աւսդրիոյտէրութիւնը Տալ-
մացիան ու Վենետիկը կորսընցուց , որն որ խաչիոյ թա-
գաւորութեանը միացաւ , և որուն փոխարքայ կար-
գեցաւ Եւգինէոս : Միւրադ Պերկայի արչիգուքս ան-
ուանեցաւ : Իսկ Պափիերոյի , Վուրգէմպերկի և Պա-
տի իշխանացը հաւատարմութեանը փոխարէն : առ-
ջիններուն թագաւորութեան անուն շնորհեցաւ : և
Պատին մեծ գրտի : Քիչ ատենէն Նարոէնն իր Լու-
գովիկոս եղբայրը Հոլանտայի աթոռը կը նստեցընէ ,
և Յովսէփը Նարոլի - Սիկիլիոյ :

Նաբոլէոնն Փարիզ դառնալուն պէս, ԴրաՖալկարի նաւական պատերազմին կորստեան լուրը կ'առնէ, որուն մէջ Գաղղիացիք խիստ մեծ փնաս կրեր էին: Ա իննէօվ նաւապետնին բռնըւեր էր, թէպէտ և հաշակաւոր Նելսոնն ալ վերաւորած՝ վրան շատ շապրեցաւ: ԴրաՖալկարի կորստեան ցաւը դեռ սրտէն չէր անցած, երբ Նաբոլէոնն ստիպեցաւ մեծ պատերազմի մըն ալ պատրաստութիւն տեսնելու: Բրուսիոյ թագաւորութիւնը, Անգղիոյ և Ռուսիոյ կողմանէ դրգած, յանդգնեցաւ Նաբոլէոնին հաշտութեան ծանր պայմաններ առաջարկելու, որով կը հարկադրէր Գաղղիան բոլոր իր երկրէն դուրս ունեցած զօրքերը անմիջապէս ներս առնուլ: Նաբոլէոնն երբ աս առաջարկութիւնը մերժեց, Ֆրետերիկոս Գուլիէլմոս թագաւորը վաղեց Սաքսոնիայի վրայ, Ռուսիոյ տէրութիւնն ալ ասկէ առիթ առած, Քաղզարոն չի գարձուց Գաղղիոյ, ըստ պայմանաց Փրեզպուրկի գաշնագրութեան:

Նաբոլէոնն անցաւ Հաւնոսը, հսկակտերի մէկին, ու Պամպերիէն շտակ Շլէյսդ հասած օրը, Պերնատոգ Բանդէ - Քորիս զօրապետը տասն հազար Բրուսիացի զարկաւ ցրուեց. Վանն զօրապետն ալ Սաալթելտի մէջ զարկաւ զանանք: Կայսրը խաղաղութեան մըտօք Բրուսիոյ թագաւորին նամակ մը գրեց. իսկ անիկայ երկու հարիւր երսուն հազար զօրք առաջ քըչելով, պատասխան մ'ալ չի տուաւ: Ուստի հսկակտերի 14 ին Ենայի քով պատերազմեցան: Բրուսիա-

ցոց Հոհննրոհ իշխանը աղէկ ջարդ մը աւտելէն ետեւ : Ռիւշէլ զօրապետը բաղձաթիւ զօրքով օգնութեան հասաւ . մէկ ժամ չի բշեց որ առ բանակը չարաչար վտանդած , փախչելու սկըսաւ : Գաղղիացիք ետեւէն ինկան ու շատ մարդ կտորեցին : Նոյն ատենը Տալուսդ քաջ զօրապետն ալ բիշ զօրքով Աւերշգասի մէջ Բրուսիացիքը՝ Թագաւորին հետ մէկ տեղ կը զարնէր ու կը փախցընէր : Յետուն հազարի շափ մեռած , գերի ու վիրաւոր , որոնց մէջ եղ մը մեծն Փրետերիկոսին հին զօրապետներէն , վաթսուն դրօշ , իրէք հարիւր Թնդանօթ , ասոնք եղան երկու պատերազմներուն մէջ Բրուսիացոց կորուստը . իսկ Գաղղիացոցը միայն տասուերկու հազար վիրաւոր ու մեռեալ : Բրուսաց Թագաւորն ու Թագուհին ալ , որ անձամբ ներկայ էին պատերազմին , փախչելով հաշտութիւն խնդրեցին . Նարսէսն պատասխանեց Թե՛ Պերլինու մէջ առիկայ պիտի գնէր :

Ասկէ ետեւ հետզհետէ Սուլդ Արեօսսէնի պատերազմը և Բոնդէ - Քորվոյ Հալլինը վաստակեցան . Պերլի արշիպուքորը Էջրիուրդն առաւ . Լանն Սրանասուի ամուսը՝ մէջը շորս հազար ձիավը մէկ տեղ : Բոցտամոր երբ հասաւ Նարսէսն , Փրետերիկոս մեծին գերեզմանին այցելութեան գնաց , ու անոր սուրն ու դօտին ձեռքը առնելով , « Բսան միղիտնէ աւելի կը համարիմ ասոնք , ըսաւ . Էնկալխաց պիտի խրկեմ , որ պէս զի հռչակաւոր պատերազմողի մը յիշատակը իմ ձեռք զինուորներու միսիթարէ ո :

Վերջապէս Պերկի գրօին վասարկամ Զէհակնի
քի ձիական պատերազմէն ետքը, Նարոյէան մտաւ
Պէռլին, (հոկտեմբեր 27, 1806), Ֆրետերիկոս Բ. ին
յաղթական կամարին տակէն անցնելով: Յիշատակի
արժանի է հան իրեն ցրցուցած գութն ու ինամքը
Հատիա - Քասէլ իշխանուհւոյն: որն որ տղաբերքի
մէջ էր, և Պէռլինու Հացիկըս դաւաճան իշխանին
ըրած ներուժը՝ կնկանը աղաշանքին ղեջնակով:

Ետեւէ ետեւ փառասոր յաղթութիւններով
Նարոյէանին զօրաւարները գրեթէ բոլոր Բրուսիան
նաւաճեցին: Բրեկցլով, Սդեգդին, Լիւպէք, Մակ
տեպուրի սախոյեցան անձնատուր ըլլալու, բոլոր ի
րենց պատերազմական պաշարներովը, և Հոհենլոհ
իշխանը ու Պլիւշէր զօրագլուխը ղենքերնին վար դը
րին Գաղղիացոց առջև:

Բրուսաց Թագաւորը իր երկիրը Թողլով, Ահ
հաստան փախեր էր, ուր Ռուսները օգնութեան ե
կեր էին իրեն: Սիլեզեան, Համբուրկը, Հանովերն
ու Պրեման խանարհեցընեկէն ետեւ, Նարոյէան Պեր
լինէն ելաւ, հասաւ Բողէն, հան Սարսոնիայի իշխա
նին հետ սիրոյ դաշինք հաստատելով, Թագաւորի
անունը շնորհեց անոր և նիզակակից ըրաւ իրեն բոլոր
զօրքերովը: Նոյն միջոցին Պերկի գութքը Վարսովիան
կ'առնէր Թշնամիներուն ձեռքէն, հան Նարոյէան լը
սելով թէ առաջարկած հաշտութիւնը Ֆրետերիկոս
չընդունիր, բոլոր բանակը ձամբայ հանեց (փետր
վար 1, 1807), ու քանի մը անգամ Ռուսաց և Բը

բուսիացոց հետ զարնըւելէն վերջը , առաւ Էյղաւը ,
 ու ընդհանուր սպասեցազմի մը սատարաստըւեցաւ .
 Պենինկսէն կատաղի յամառութեամբ ջանաց նորէն
 ձեռք ձգելու Էյղաւը , բայց անօգուտ . Գաղղիա
 ցիք նոյն յամառութեամբ երկար ատեն անոնց թըն-
 դանօթներուն թնդանօթով գիմակալեցին : Բայց
 յանկարծ սաստիկ ձիւն մը Գաղղիացոց աչքը մթըն-
 ցընելով , Ռժրոյին գունդը խախտեցաւ . ու քաջ զօ-
 րապետը վերաւորեցաւ : Նարոյէոն հրամայեց Պերկի
 արշիգքսին ձիաւորները առաջ քշելու , որոնք Ռուս
 ները ինչուան Էյղաւի գերեզմաննոցը հրեցին . հոն
 կայտերական պահանարգ գունդը աղէկ ջարդ մը տը-
 ւաւ անոնց : Նէյ զօրապեան ալ Լէոդոքին վրայ հա-
 տուցած , օգնական գունդը ցրուելով , Գաղղիացոց
 յաղթութիւնը կատարեալ եղաւ : Թշնամիք քսան հա-
 զար մեռեալներով գեանին ձիւնը արիւնտեցին . առ
 մեռեալները Նարոյէոնին հրամանաւ թաղելու ա-
 տեն , շատ մը Ռուս զօրապետներու գիակներ գը-
 տան : Ասոնց թիւը սեպեցին ժամանակին գրերը
 Ռէքէնէն անուամբ իշխան մը . ո՛վ գիտէ , գուցէ աս
 անունը ստուգիւ Ռուքէնէն ըլլայ 1

Էյղաւի սպասեցազմը չի խանարհեցուց Բրուսիոյ
 թագաւորը : Ռուսի Նարոյէոնին հրամանաւ Լըթէվ

1 Ռէքէնէն (Ն) Դոնայոս վասիլուշի Դ ճշ գիտէնք կա-
 պարէնէ ինգոս-հոյն շամանիչ , Լէհաստանի գէոգրան Էնչ
 առճոյ , Վոսաժ Մոսքա 1801 ին :

սրբ առ առ Տանցիքան Պալթիք ծովուն վրայ քանի մը
սղոսի քաղաքներ ալ պատերազմաւ առնելէն վերջը ,
երկու անգամ շարաշար դարներէցաւ Նաբոլէոն թըշ-
նամեաց հետ : Հէյլսպէրկ ու Ֆրիէտլանտ , որոնց
առջինին մէջ երսուն հազար մարդ և երկրորդին մէջ
յիսուն հազար մեռած : Վերաւոր ու գերի կուրն-
ցուցին թշնամիք : Մէկէն անմիջապէս Սուլդ Քենի-
կըպէրկ մտաւ ու Նաբոլէոն թիլիդ : Ռուսաց և
Բրուսիոյ թագաւորները քաղքէ քաղաք փախչելով
անցան Նիէմէն գետը և կամուրջը այրեցին : Վերջա-
պէս յունիսի 25 ին նոյն գետը լաստով մը իր վրայ
կ'ընդունի Քաղզիոյ և Ռուսաց կայսրները : ուր թիլի-
դի հաշտութիւնը կը հաստատեն մէջերինն : Աս դաշ-
նագրութիւնը նորէն իր ամուր կը հաստատե Բը-
րուսիոյ թագաւորը . Վեոգ. ֆալի թագաւորութիւնը՝
Հասիա - Քասէլի , Պրուսովիքի , Հանովերի և Բրու-
սիոյ մէյմէկ մտերէն բազկացած , Հերոնիմու Նա-
բոլէոնին եղբորը կուտայ , Աուդովիկոս և Յովսէփ
եղբարցն ալ իշխանութիւնը կը վաւերէ : Սաքսոնիա-
յի թագաւորը Վարսովիայի մեծ դուքս կ'անուանէ :
Վերմանական կայսրութիւնը բոլորովին կը ջնջէ , ո-
րուն Հոլանտի Դաշնակցութեան անուն տալով , Նաբո-
լէոնը սղաշտպան կը կարգէ : Վերջապէս Գաւաթի
Դրուսիան (Սիսպէմ Քոնդինանդալ) կը հաստատե
դաշնագիր տէրութեանց մէջ . որով նոյն տէրութիւն-
ները Անգղիոյ ծովային զորութիւնը ցամաքէ ջնջե-
լու կը միաբանին :

Նաբոլէան Ռուսաց կայսերէն բաժնորէկով, կը հասնի զօրքովը Փարիզ, ուր մեծ հանգէտով ու փառաւոր յաղթական կամարի մը տակէն քաղաքացիք զանանք կ'ընդունին սա բանախօսութեամբս: «Ենա յի, Էշլաի և Ֆրիէտլանտի դիւցազունք, անմահ գոհութիւն ձեզ կը մատուցանենք ու այլն:»

Բրուսիոյ պատերազմին յաջող ելքը յուսահատութեան մէջ ձգելով Անգղիացիքը, Շուէան ու Տանիմարբան Գաղղիոյ դէմ կը դրդուեն: Շուէտը Պրիւն զօրապետը կը խանարհեցնէ. իսկ Տանիմարբան մերտէկով Անգղիոյ խորհուրդը կը միանայ Գաղղիոյ ցամաքային դրութեանը, թէպէտ և Քոբէնհակը կը կորսնցնէ: Աս դրութենէս դուրս միայն Բորթուկալը մնացեր էր, որն որ Գաղղիոյ բրած սիրոյ հրաւերը միշտ մերժեց. իսկ Սպանիան թէպէտ շատնցմէ ատար համախոհ և Փանդէնրպլէօի դաշամբը իր բարեկամութիւնը Գաղղիոյ հետ նորս գած, սակայն անկէ առաջ Բրուսիոյ պատերազմին ժամանակը Նաբոլէանին դէմ իր դաշինքը խախտեր: Ռուսի Նաբոլէան սա երկու տերութեանց նըւաճումը միտքը դրած, Ժիւնան խրկեց Բորթուկալի վրայ, որն որ քիչ ժամանակուան մէջ մտաւ Ախպանս, թագաւորը Գաղղիոյ ու Անգղիոյ մէջ տեղը մնացած, որուն միանալու ճարը չի գտնալով, Պրեզիլ փախչելու ճամբայ ելեր էր:

Նոյն միջոցին Սպանիայի արբանեաց մէջ մեծ

խառվում թիւն մը կ'ելլար : Կարդաս Գ. իր ու Կատյ մտերմին թուլամորթութեամբը ժողովրդեան ատելի եղած երեսէ ինկեր էր : Ըստ ստիժը ձեռք առած , Ֆերտինանասս իր որդին դուաճանութեամբ զանկկայ ակթուէն վար ձգել տուաւ , և տեղը ինք անցնելով , Գաղղկացոց օգնութիւնը խնդրեց . հայրն ալ իր կողմանէ նայեցէս բրաւ : Միւրազ Պերկի արշի դուքսը Նարոյէնին հրամանաւ զօրօք Սպանիա խըրկըւած բլլարով , թագաւորին ու որդւոյն երկարաւակուցեցնէն օգտելու մտօք , քաղեց շխտակ Մատրիտի վրայ ու բանակեցաւ քաղքին առջև : Ըստ լեւրով Նարոյէնն ելաւ փարիզէն , մտաւ Սպանիա ու շխտակ Պայոնս հասաւ : Երկու իշխանները հայր և որդի վազեցին անոր գիւղը , ան ալ երկուքը մէկ տեղ իրենց իշխանութենէն հրաժարել ու ակթուէ իր կամացը յանձնել տարով , Գաղղկա խրկեց զերենք : Բայց թագաւորին միւս որդին Ֆրանչիսկոսն ալ , որ Մատրիտի կառավարիչ գրուէր էր , Մայրաքաղաքէն հանել տարու ատենը , քաղաքացիք կատրած արգիլելու վազեցին , ու բռնութեամբ միայնեա կենալու ստիպեցան : Ըստ բռնութիւնը բողոք Սպանիան գիւրաւ Գաղղկացոց գէմ զինելու պատճառ եղաւ : Նարոյէնն քիչ մը ատեն Միւրազը Մատրիտի ոստիկան ձգելէն ետեւ , մայրաքաղաքին ժողովոյն և մեծամեծաց խնդրովն ու հաւանութեամբը , իր Յովսէփ Էղբայրը Սպանիացոց թագաւոր կարգեց (6 յունիս . 1808) , անոր Նարոյի թագա-

ւորութիւնը Միւրադին շնորհելով, ու ինքը գար-
ձաւ Գաղղիա :

Բայց բոլոր Սպանիան խորին շփոթութեան մը
մէջ էր : Մայիսի 27 ին սուրբ Ֆերաֆինանտասի օրը
չատ գաւառներու ու քաղաքներու մէջ Գաղղիացոց
անխնայ կոտորած մը տրուեցաւ : Քահանայք ու ե-
պիսկոսոսք ապստամբներուն գլուխ կեցած, անոնց
եռանդը կը վառէին . Պաղտասար Քապոյ անուն կա-
նոնիկոս մը Վալէնցաի մէջ թրեւրը օրհնեց : Պէսիէր
զօրապետը շատ ջանքով քանի մը քաղաքներ խաղա-
ղեցուց, ու Ռիոյ Սեքոյի յաղթութեամբը, որուն
մէջ տասն հազար Սպանիացի մեռան, Յովսէփին
առջեւ Մատրիտի դռները բանալ տուաւ : Բայց
երբ Արթիւր Վէլէզլէյ (յետոյ Լորտ Վէլլինկոն) իր
նաւատորմիղովը Բորթուկալէն Ժիւնոն ելլելու
ստիպելէն ետեւ, Բորթուկալցոց հետ մէկ տեղ
Սպանիացոց միացաւ, երբ Տիւրոն զօրապետին քը-
սան հազար զօրքով Անտուէարի մէջ թշնամեաց անձ-
նատուր բլալը զանոնք աւելի զօրացընելով, Յովսէփ
հարկադրեցաւ տասն օրէն Մատրիտէ Վիզգորիա
փախչելու, Նարսէզոն հարկաւոր սեպեց ինք իր ձեռ-
քով Սպանիոյ պատերազմին վախճան տալ : Բայց
նախ Աղէքսանդր Ռուսաց կայսեր հետ Էրֆուրդ
տեանը ելլով, մէջերնին սիրոյ դաշինքը նորոգելէն ու
պարագ տեղը Անգղիոյ ալ առաջարկելէն ետքը, մը-
տաւ նոյեմբերի 4 ին Սպանիա : Պուրկոսի, Էսթրինո-
ղայի, Դուաէլայի և Սոմոյ - Սիէրայի յաղթութիւն

ներքը, Սուլդ, ԼըՖելպը, Լանն ու Լասալ և ուրիշ
զօրափարնեքուն ձեռքովը վաստրկած, նորէն Մաս-
րիաի դաները քանալ կուտան, ուր Նարոլէան եղ-
բայրը նորէն իր աթուոյն վրայ նստեցընելով, ինքը
Անգղիացոց ետեւէն կ'իյնայ կը ցրուէ զանոնք ու կը
հասնի Արգորկա (1 յունվար 1809): Բայց Թարրա-
քանայի ու Վարոյնեայի պատերազմներէն վերջը, ո-
րոնց մէջ Սպանիացիք ու Անգղիացիք մեծ կորուստ-
ներ ըրին, Նարոլէան ստիպեցաւ Փարիզ գառնալու,
ուր հասաւ 23 ին: Կայսեր մեկնելէն ետեւ, Գաղ-
ղիացիք յուրանն ու Սուլդ զօրապետներուն ա-
ռաջնորդութեամբը առին Սպանիայի ու Բօրթու-
կալի մէջ քանի մը քաղաքներ ալ. որոնցմէ Սարակո-
ցայի ու Որորդոյի առումը իխտ նշանաւոր են: Սարակոցցան երկար ատեն Գաղղիացոց պաշարմանը
դիմացաւ. քսանուիրեք օր ալ առմանէն կտքը փո-
ղոցներուն, տներուն, եկեղեցիներուն մէջ կնիկ մարդ,
քահանայ, ծեր ու տղայ ինչուան վերջի շունչերնին
զարմանալի քաջարտութեամբ մը Գաղղիացոց գէմ
պատերազմեցան: Վաթսուն հազար բնակիչէ ու եր-
սուն հազար զօրքէ միայն տասնըհինգ հազար հիւան-
դանոցները լեցուցին, զորոնք գթութեամբ խնամել աը-
ւաւ Լանն, թող մեռնողները որոնց թիւը անհամար էր
ճամբաներու երեսը վրայէ վրայ գիլւած: Իսկ Ո-
րորդոյի պատերազմին մէջ քսան հազար Բօրթուկալ-
ցիք ինկան, որոնց զօրապետն էր քաղքին արքե-
պիսկոպոսը:

Աերջապէս Ղալալէրայի դժբաղդ պատերազմէն
 ետեւ, որուն մէջ Յովսէփ Թաղաւորն ալ, Վէլլէզ
 լէյ զօրապետն ալ վեց հազարական հոգի կորնցու-
 ցին, Մորդիէյին վատրկած Օքանայի նշանաւոր
 յաղթութիւնը Անտալուսիան բացաւ Ղաղղլացոց
 առջեւ, (նոյեմբեր 19), ու երկիրը պահ մը խաղա-
 ղութեան մէջ մտաւ :

Երբ աս դիպուածները կ'անցնէին Իպերեան
 Թերակղզւոյն մէջ, նորէն Աւսգրիոյ ծոցը Թշնամու-
 Թեան անշէջ կրակը կը բռնկէր : 1808 տարւոյն
 մէջ յանկարծ Աւսգրիան զօրքերը ինչուան երէք հա-
 ռիւր հազարի հասուց, ու եղ մը ատեն ունայն պատ-
 րուակներով իր միտքը ծածկելէն ետեւ, յաջորդ-
 տարին յայտնապէս Ղաղղլիոյ դէմ Թշնամութեան գը-
 բօշակը վերցուց, ու զօրքերը բաժնեց Ահաստան,
 Պոհէմիա, Թիրոլ ու Խաալիս, որոնք պատերազմաց
 տեսարանները եղան :

Ղաղղլիոյ բոլոր զօրքերը նոյն միջոցին երկու հա-
 ռիւր եօթանասուն հազարը շէին անցնէր, որոնք այլ
 և այլ երկրի մէջ բաժնած պատրաստեցան Թշնա-
 մեաց դիմակալելու : Արտուս արշիդուքսը Ինն գետը
 անցեր Պավէրա մտեր էր : Նաբոլէան կայծակի պէս
 վրայ կը հասնի ու կը զարնէ Թշնամին Ապէնապերկ,
 Էքմիւհլ, Ուաղխապոնա, Էպէրոպերկ, որն որ մե-
 ծամեծ կորուստներով կտ կըքաշէի : Մէկ ամիս չի
 քշէր որ աս գործերը կատարած զարմանալի արա-

գութեամբ կը հասնի շխաակ Ահննայի զխնացը : Մարտիմիլիանոս արշիդուքսը պարսպ տեղը էզ մը տանն գէմ կենալէն ետեւ , Գազղիացոց , Բուսթերը զինք փախչելու կ'ըստիպեն , ու Նարսէսն կը մտնայ Ախննա : (15 մայիս , 1809) :

Ահննայի առումը Աւսդրիայ սրտերազմին վախճան չի կրցաւ առաւ , ինչու որ բոլոր երկիրը զինուած էր : Նարսէսն Դանուբ գեան անցնիլը կարեւոր սեպելով , Մասէնա ու Լանն զօրաստաներուն երկու կամուրջ ձգել կուտայ գետին աջ կողմէն Լուպա կղզւոյն վրայ , ուր զօրքերը կ'անցնեն , անկէ ալ ուրիշ կամրջով մը ձախ եղբքը անցնելով , երկու օր ուան մէջ Կոթն անդամ Արքերն ու Էպիմնկ գեղերը զարմանալի քաջութեամբ կարողացաւ արշիդքսին ձեռքէն առնելէն ետեւ , Տալուսդին բանակը չանցած՝ աջ շեղքին կամրջները կը կործանեն թշնամիք : Ան տանը կարողացաւ , որ արդէն փախեր էր , եւ կը դառնայ , Գազղիացիք օգնութենէ յոյսերնին կարած , մէկ հոգի տասնի գէմ էզ մը տանն քաջութեամբ Արքերն ու Էպիմնկը պաշտպանելէն ետեւ , կ'ըստիպին ձգելու ու Լուպա քաջուելու : Լանն ու Սենդ-Իլէր զօրաստաները և շատ զօրք զո՛հ կ'ըլլան աս գծրազգ պատահարին , որուն հետեւանքները կարծրւածէն աւելի փնասակար եղան :

Էպիմնկի անցա՛ող էլքը Բրուսիայի , Թիրոլի , Վորայպերկի և Փրանքոնիայի մէջ անհամար ապրտամբներ զինեց , զորոնք արդէն Անգղիան ու Աւսդ-

րիան Գաղղիոյ դէմ դրդեր էին : Շիր, Բրուսիոյ ապրտամբներուն գլուխը : Սգրալուանդի մէջ պաշարւած սպանւեցաւ : որով իր միաբաններն ալ տկարացան : Նարուէոնին անխոհեմ մէկ գործը : որն որ վեննայու մէջ Հռովմայ իշխանութեան Գաղղիոյ միանալը հրատարակեր էր և որուն համար պապէն բանադրուէր էր : Թիրուլի նախանձայոյզ բնակիչները ամէն բանէ եզելօք գրգռեց : Հոֆէր անուամբ ստակալի մարդ մը քարու չին կարգէ քահանայի մը հետ անոնց գլուխ եղած : և Հասգէր ապտամբ զօրապետէն ու Յովհաննէս արշիգքսէն օգնութիւն առած : Իտալիոյ քանի մը քաղաքները կ'առնեն : ու Վալէրայի մէջ շատ արիւն կը թափեն : Լըֆէվրը զօրապետը ասոնց : և Վիւրգէմպերկի թագաւորը : Եւզինէոս փոխարքան : Պրուսիէ ու Մարման զօրապետները Բիէմնդէյի : Տարմացիայի ու Վերալպերկի ապտամբներուն քանի մը անգամ կտտորած տալէն ետեւ : վերջապէս Ռասայի՝ յաղթութիւնը : Եւզինէոսէն երկու արշիգքսերուն դէմ վաստղկած : Իտալիան իր առջի վիճակը կը խօթէ (յունիս 14) :

Նոյն ժամանակները Ֆերաինանտոս արշիգքսորն ալ քառսուն հազար զօրքով Լէհաստան մտած Վարսովիան առեր էր : Սաքսոնիայի թագաւորին կողմանէ Բոնիաթուրի Լէհաստանու զօրապետը քանի մը անգամ քաջութեամբ զարկաւ արշիգքսոր : Բայց երբ Ռուսաց Սուարով զօրապետէն օգնութիւն առլէց : չի կրցաւ ընդունիլ : Ռուսիոյ տէրութիւնը

գաղտուկ Ասգրիոյ և Բրուսիոյ հետ միացած ըլլալով Լեհաստանը իրենց մէջ բաժնելու, Նաբոլէոնին նիդակակցութեան խոստումը կտորեր էր:

Աս է Գաղղիոյ հպատակ երկիրներուն վիճակը Նաբոլէոնին Լազաւ կղզւոյն մէջ գտնուած ատենը: Մէկ մըն ալ յանկարծ իրէք նոր կամրջներ կործանածներուն տեղ կանգնած, Լազաւէն Գանուբին ձախ կողմը հարիւր յիսուն հազար զօրք կ'անցընեն (յուլիս 5). Նաբոլէոնին բանակը օրէ օր իր զօրապետներէն առած օգնութեամբը զօրացեր էր: Բալլր թշնամւոյն ձեռքն եղած գիւղերը՝ Էնդէրատորֆ, Էսլինկ, Արերին, Ռոդլպաք, Գաղղիացոց ձեռքը կ'անցնին. ու Կարոլոս արշիդուքսը կ'ստիպի ինչուան Վակրամի վրայ քաշուելու: Հոն Մաքստոնալա, Ռւտինոյ ու Մասէնա կատաղաբար հետը կը գտնուին. Տալուսգ վրայ կը հասնի ու յաղթութիւնը կը կատարէ. քսանըհինգ հազար զօրք իւրաքանչիւր կողմէն կ'իջնան, որոնց մէջ Լասալ ձիաւորաց քաջ զօրապետը: Արշիդուքսը վերաւորած կը ձգէ Վակրամը ու կը քաշի: Մասէնա ու Մարման ետեւէն կ'իջնան ու մէկը Գետլիձ, ու մէկալը Զնայիմ կը զարնեն անոր առաջն ու կռնակը: Զնայիմի գործը դեռ չի լրմնացած, Լեքզէնշդէյնի իշխանը վրայ կը հասնի զինադադարում խնդրելու, ու մէկ ամսուան համար կ'ընդունի: Երկար ատեն Ասգրիան Անգղիոյ օգնութեանը սպասեր էր, ուչ հասաւ ատ օգ.

նաթիւնը : Չնայիմի զինազազարումէն ութ օր ետ
քը Թեօթանասուն ու չորս նաւ Լոր Շաղամ Էջրոյի
վրայ կը տանէր . միտքը Ֆլէսինկն ու Անվերսան առ
նէլ էր : Աս գործը ամենեւին չի յաջողեցաւ . ու
Անգղիական նաւատորմիցը էզ մը մարդ կորսնցը
նէլէն ետեւ Էջրոյին բերնէն հեռացաւ :

Ասկրամի յաղթութեան օրը Հռոմայ մէջ ան
լուր բռնակարութեան գործ մը կատարուեր էր : Ի
տալիա ելած ապստամբութեանց առիթ Հռոմայ
արքունիքը սեպելով, Նարոլի թագաւորը Միւրադ
թէ պապին անձը թէ երկու աթուները քաղաքա
կան կռիւներէ պաշտպանելու պատրուակաւ : Պիտ
է . ին պարսպ տեղը անձնակամ հրաժարում մը ա
ռաջարկէրէն ետեւ : Ռատէ զօրապետին ձեռքով շը
ռով հանել կուտայ զինքը . առանց կայսեր հրամանին :
Պապը ժողովուրդները օրհնելով կը հասնի կրքնօպլ . և
ժողովուրդք կ'սկըսին աս բարբարոս գործը կատա
րող բռնակալները անիծել :

Հոկտեմբերի 14ին Լիբոէնչոէյն իշխանը Աեննայի
դաշնադրութիւնը կ'ըստորագրէ . ութսունհինգ հա
զար միլիանի հարկ մը . Հունգարիան , Իսպրիան ,
Կորիէցը , Փիումէն , Գրիէսոքը , Լայլն , Գաղղիացոց
կը տրուին . միանգամայն ցամաքային դրութեան և
Սպանիոյ , Բորթուկալի ու Իտալիոյ մէջ եղած ու
ըլարու փախոխութեանց հաւանութիւն կուտայ

Ասորիան այս գաշինքովս , և այլն :

Միւնիթեն ատոր հաստատութեան լուրը առած ,
Վիեննայի և բոլոր Ասորիոյ գաղղիական զորաց
եա քաշիլը կարգադրելն ետև , Նաբոլէան ճամ
բայ կ'ելլայ ու կը հասնի Գանդէնըպէօ , (նոյեւ
բեր 26) :

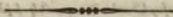

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Ր Ր ՈՐ Դ

1810 — 1821

Սդասպօին անդգամութիւնը : - Նաբոլէոնին ա-
մուսնութեան լուծումը : - Մարիամ - Լուիզային հետ
կարգը իւր : - Հորանտայի ու Շուէտի դործերը :
- Սպանիոյ ու Բորթուկալի պատերազմներուն շա-
րունակութիւն : - Նաբոլէոնին որդւոյն ծնունդը :
- Ռուսիոյ թշնամութիւն : - Նաբոլէոն 'ի Լէհաստան :
- Չմոլէնաքի առումը : - Մոսքուայի պատերազմ :
- Մոսքուայի կրակը : - Դարձ 'ի Ռուսիոյ : - Մալոյ -
Եարոզլափէցի պատերազմ : - Պերեզինայի անցքը :
- Դարձ Նաբոլէոնի 'ի Փարիզ : - Գաղղիացոց Ռու-
սիայէն ելլալը : - Նաբոլէոն Բրուսիոյ վրայ կ'երթայ :
- Լիւդցէնի պատերազմ : - Նաբոլէոն 'ի Տրեզտա :
- Պաւլոցէնի պատերազմը : - Մահ Տիւրոքի : - Բլեւ-
փիցի զինադադարում : - Աւսդրիոյ միաբանութիւնը
Գաղղիոյ թշնամեաց հետ : - Տրեզտայի պատերազ-
մը : - Քուլմի ծեծը : - Լիխտայի առումը : - Դարձ
Նաբոլէոնի 'ի Գաղղիա : - Ֆրանքֆորդի դաշնադ-
րութեան առաջարկութիւնը : - Գաղղիացոց Սպա-
նիայէն քաշիլը : - Իտալիոյ վերահսկումը : - Դաշնակցաց
Գաղղիա մտնելը : - Պրիեննի, Օպի, Շան - Ոպերի :
Մոնդրոյի պատերազմներ : - Շաղիլիանի ժողովքը :
- Արսիսի ու Շարանդոնի ծեծերը : - Դաշնակիցք
'ի Փարիզ : - Հրաժարումն Նաբոլէոնի Գաղղիոյ ա-
թոռէն : - Փոնդէնըսլէօի բանախօսութիւնը : - Էլ

պայի արտոն ու փախուստը : - Նարոյէնն 'ի կրքը
նուղ և 'ի փարիղ : - Վեննայի նոր դաշնակցու թիւնը :
- Լիյնիի ու Վաթերլոյի պատերազմներ : Սուրբ - Հե-
ղինի արտորը : - Հիւանդու թիւն և մահ Նարոյէննի :

ՆԱԲՈՒԼԻՈՆԻՆ Աւարտիտեան ելլելէն քիչ օր
տառջ : Շէնպրիւնի մէջ պատահար մը անցեր էր , որն
որ սաստիկ ազդեցու թիւն մը ըրաւ անոր մտացը վե-
րայ : Կայսրը զօրաց նրթալը կը զննէր Երբ Ֆեանբի-
կոս Մշադս անուամբ գերմանացի ուսանող տղայ մը ,
տասնըութ տարեկան , մօտենալով անոր խօսակցու-
թեան սկսաւ , որուն մարդավարութեամբ պատաս-
խանեց Նարոյէնն : Բայց տղուն խաօլած վարմուն-
քը զինքը մտանեց ու վրան փնտրուելով մեծկակ դա-
նակ մը դտան : Մշադս անվախութեամբ վկայեց
Նարոյէննին զինքը սպաննելու գիտաւորութիւնը ,
որն որ ներել ուղեց անոր յանցանքը . « Թէ որ նե-
րես նէ , դարձեալ կ'ըստաննեմ քեզ ո ըսաւ կատա-
ղի տղան :

Նարոյէնն առ յանցաւորը դատապարտելէն վեր-
ջը , մտաւտուքի մը մէջ ինկաւ . ինչ պիտի ըլլար
Գաղղից վիճակը թէ որ ինքը յանկարծ մեռնելու
ըլլար . ինչու որ անժառանգ էր : Աւտի գեկտեմ
բերի 15 ին Քամեյասերես ու Ռէյնոլ իշխանները
հրախրեցան կայսեր խորհրդարանը , ուր որ Ճողե-
ֆինը արձրիկլու միտքը յայտնեց անոնց : Աւգիմնոս

կայսրու հւոյն սրբին ալ բանը խմացուց իր մօրը՝ կայսեր կողմանէ : Այս արձակման միտքը սենադոսին առաջարկը ելէն ետեւ : Փարսիզու եկեղեցական ժողովքն ալ լուծեց ամուսնութիւնը , յունվարի 14 ին (1810) ըստ Տրիդէնտեան ասանկ եթէ՝ ունայն է առաւելութիւն առանց ժողովրդադէպիս իսմ անոր խոսանքդին ներկայութեանը : Այդ ֆրանք աղքատաց համար Նաբոլէոնին արձակման տուգանքը եղաւ : Իսկ յօգեթին անկէ վերջը Մալմէզունի պալատը քաջեցած ինչուան իր մահը :

Պոնաբարթէ կինը արձրկելէն ետեւ , Աղէքսանդրը կայսեր քոյրը առնելու միտք առնեցաւ . բայց դժբաղդութեամբ անիկայ խիտա պղտկի էր . ուստի Ֆրանչիսկոս Աւստրիայ կայսեր աղջիկը սրտեց առնել : Նէօշաթէլ իշխանը իր տիրոջը տեղը հրապարակաւ ամուսնացաւ Մարիամ - Լուիզային հետ , ղէննա մարտի 11 ին : Հուսով իշխանուհին ճամբայ ինկաւ Գաղղիա երթալու . Սուսանն հասած օրը ձի փոխելու համար կենալինի , յանկարծ կարքին մեջ մէկը ցաթկեց քովը նստաւ . սա յանդուգն անձանց թը կայսրն էր : որն որ իր կնոջը Սեն - Քլու հասնելուն շէր կրցած համբերել : Ազգուան օրը հանկատարեցաւ քաղաքական պատկը , ա Յ1 ին մայրաքաղաքին մեջ եկեղեցականը կատարեց Ֆէոք քարտի նալը : Մարիամ - Լուիզա տասնը ինը տարուան էր , բայց տգեղ . իսկ Պոնաբարթէ քառասնը մէկ տարուան : Ամէն Գաղղիայ հպատակ քաղաքները նորա

պատկ ամուսնոց միանալը տօնեցին :

Կարգը և ինչն քանի մը օր ետքը կայսրը ու կայսրուհին դէպ 'ի Հօլանտա ճամբորդութեան ելանն . առ ճամբորդութիւնը շատ քաղաքներու մէջ շատ տեսակ բարեկարգութեանց առիթ եղաւ : Նաբոլէոն Հօլանտային Անգղիոյ մերձաւորութենէն վախենալով ու կասկածելով իր եղբօրմէն, Փարիզ դառնալուն պէս՝ դրկեց զանկիցայ թագաւորութենէ ու յուլիսի 9 ին հրովարտակաւ Հօլանտան բոլորովն Գաղղիոյ միացուց :

Նոյն միջոցին կը պատահէր Պերնատոգին ալ Շըվետի դահն անցնելը : Կարոլոս 8րդ . թագաւորը զաւակ չունենալով, քանի մը զօրապետաց խորհրդովք որոնք Պերնատոգին շատ երախտիքը տեսեր էին, կը հրաւիրէ զան իր աթոռին յաջորդութեանը և կ'որդեգրէ իրեն : Յամարային դրութիւնը որուն օգոտտասի 15 ին հաւանութիւն կուտայ Շուէսը, ասանկով աւելի ուժ մը կ'ըստանայ, և պարիսպ մըն ալ աւելի Անգղիոյ ծովահարութեանը դէմ կը վերցընէ : Որովհետեւ անոր սրերն ու հրացանները ամէն երկիր անդադար կը լըցուէին, նոր հրաման մը (օգոտտաս 17 ին) բոլոր Գաղղիոյ դաշնակից տերութեանց մէջ Անգղիոյի ձեռագործները այրել ու անոնց մատքը արգիլել կուտայ : Սակայն առ դործը, վաճառահանութեան սատակի միասակար, առնով Նաբոլէոնին անկմանը պատճառներէն մէկն եղաւ :

Օքանայի յաղթութիւնը Սպանիոյ մէջ Յովսէփ
Թադաւորին ղէնքերը սրեր էր : Սուլդ , Սիւշէ ու
Սէպադիանի 1800 տարւոյն յունվար ամսէն սկը
սած հեաղհեառէ առին Պայլէն , Քորաովա , Արանա
տա , Մալակա , Սիվիլիա , Լերիտա քաղաքները , և
այլն : Յաջորդ տարին մէկ ամսուան մէջ , Դորդո
զա , Օլիվէնցա , Պատաճոզ , Սուլդին ձեռքը կ'իյնան
քսանը մէկ հազար զերիով : Դարբակոնա , Սակոն
դէ , Վալէնցա քաղաքներն ալ Սիւշէ կը խոնարհեցը
նէ . Վալէնցայի մէջ միայն չորս հարիւր թնգանօթ
ու տասներութ հազար բերդապահ զօրք կային : Սիւ
շէ 'ի փոխարէն իւր յաղթութեանցը Ազուլիէրայի
դքսի անունը կը վաստըկի : Մենտիծապալ , Պելեւ
զերոս , Պլաք ու Թոտանէլ զօրապետները մեծ կա
րուսաներ կը կրէն գաղղխացոցմէ : 'Բայց զժբաղ
դութեամբ մը որ ժողովրդոց սուրբ իրաւանցը հա
կառակ գործքերուն կցած է , կ'ըսէ Նորվէնս ,
Սպանիացիք իրենց կորստեանցը մէջ ուժ կ'առնէին
և կարծես թէ յաղթըւած պատերազմներնէն յաղթա
կան կ'ելէին : Բոլոր սպանիական երկիրը մէկ մար
դու մը պէս ոտք կ'ելար , երբ բոլոր քաղաքներուն
տիրած , Նաբոլէոն զանիկայ մերկ , զերի ու յաղթը
ւած կը կարծէր : Ազգային նախանձայուզութիւնը
ու երբէք ժողովրդէան մը վրայ աւելի զօրաւորներ
գործութիւն մը ունեցեր էր 1 *

1 Նորվէնս . Գլ . 17 .

Բորթուկալի մէջ Մասէնա, 1810 ին սկիզբէն իրկըւած : Սղանիոյ յաջողութիւնը շէր գտեր : Թէ պէտ Սղորկա : Չխիտատ - Ռոսարիկոյ և Ալմէյտա քաղաքները առաւ : Բայց դէպ 'ի Լիսպոնա տարաժամ երթարուն պատճառաւ : Վելլինկոյնէն շարաշար յաղթըւած : ստիպեցաւ Նէյ զօրապետին օգնութեամբը երկիրը թողլով Գաղղիա քաշուելու : Բորթուկալի զօրքերը ութ հարիւր մղոն տեղ Գաղղիացոց անցնելու ճամբան այրեր ու թալէր էին :

1811 Մարտի 20 ին Մարիամ-Լուիզա կը ծնանի : Հարիւր ու մէկ թնդանօթ տղուն ծնունդը կ'աւետեն : Նարոյէնն կը բանայ սրահին դուռը ու կը դռ չէ : Հոռոյ Ռաֆաուր ճ : Ժողովուրդը անպատեկի խնդութեամբ կը տօնախմբէ Նաօուէնն էրէրէրէ իբրեւ ժառանգ ու նեցուկ հօրը իշխանութեանը : և սակայն չէր գիտեր որ ան իշխանութիւնը իրեք տարի մըն ալ պիտի չի բշեր : և հայր ու զաւակ պիտի զրկըին անկէ՝ հարածեալ աշխարհքիս երկու ծայրը : դատապարտած մէկզմէկ յաւիտեան շտեմնելու . . . :

Յամաքային գրութիւնը, թիլսիդ հաստատած Ռուսաց ու Գաղղիոյ կայսերացը մէջ, որով աս երկու տերութիւնները Անգղիոյ դէմ միանալով անոր նաւերուն և ապրանքներուն իրենց ծովն ու ցամաքը պիտի գոցէին, աս գրութիւնը Աղէքսանդրի (Ռուսաց կայսեր) ծանր դալու սկըսեք էր : Մէկ

կողմանէ ալ Գաղղիան Պարբիք ծովուն եղերաց մեծ մասը ու բոլոր Հոլանտան իրեն միացընելովը կրկին առ իժ եղաւ Ռուսիոյ թշնամութեան : որն որ 1810 դեկտեմբերի հանած ռաշտը յայտնապէս իր նաւա հանդիսաները գոցեց Գաղղիոյ ու բացաւ Անգղիոյ նաւերուն : Եւ շորդ տարւոյն սկիզբը երբ Նաբոլէոն աս բանիս պատճառը խնդրեց նէ : Բուրաքիան դեռ պանը Աղէքսանդրի կողմանէ պատասխան տուաւ պահանջելով « Բրուսիոյէն Գաղղիական զօրաց ելլալը ու Հռենոսէն անդին քաշուիլը » : Նաբոլէոն աս բաներուս մէջ Անգղիոյ մասն ըլլալը գիտնալով, հաշտութեան նամակ մը գրեց նոյն տէրութեան Ստանիայէն : Բօրթուկալէն ու Սիկիլիայէն իր զօրքերը հանելու խտտամար : Անգղիան Ֆերտինանտուսին Ստանիոյ ամբար հաստատուիլը պահանջեց : Նաբոլէոն անոր խնդիրըր մերժելով : իր Լորիստան դեռ պանին ձեռքովը Աղէքսանդրէն պատասխան մին ալ առնելու ջանաց : բայց Աղէքսանդր և ոչ դեապանին տեսութիւնը ընդունեցաւ : ու շորս հարիւր հազար զօրք իր երկրին սահմանները շրջապատեց :

Նաբոլէոն մեծ պատերազմի մը հարկաւորութիւնը տեսնալով : հրաման տուաւ բոլոր իր իշխանութեանը տակը գանուող երկիրներէն զօրք հանելու : ու ան երկիրները աղգային պահանջներով պահպանելու : Իսկ ինքը մայիսի 9ին (1812) կայարուհւոյն հետ ելաւ մոյրաբաղարէն : հասաւ Տրեգտա : Հոն Աւստրիոյ և Բրուսիոյ թագաւորները ի

ընն գիմաւորութեան գալով, հետը միացան, ինչ-
պէս բոլոր Գերմանիոյ իշխաններն ալ: Բայց ուխ-
տադրութեամբ Պերմատոզը, Անգղիոյ և Ղուան հետ մէկ
տեղ: Ռուսաց կողմը եղաւ:

Տրեզորայէն ելաւ կայսրը մայիս 29 ին, ու Բը-
րուսիոյ այլ և այլ բաղադրներէն անցնելով, Ախլքո-
վիտի տեղը բանախօսութիւն մը ըրաւ զօրացը, ու
ըննջ թիւն էր ընդամենը չորս հարիւր հազար, տա-
սը դունդ բաժնած: Յունիս 24 ին Նիեմէնը ան-
ցաւ ու արագ ընթացքով հասաւ Ալիւն՝ Ռուսիոյ
Լէհաստանի մայրաքաղաքը, ուսկից Աղէքսանդր մը
թերքները այրելով Տրիտա բաշտեցաւ: Տիլինա գե-
տին անգին: Տասնութօթը օր Ալիւնայի մէջ պարա-
սը անցուց Նաբոլէօն, և թէպէտ Լէհերուն ա-
զաշտերը ընդունեցաւ, բայց ուրիշ տակնուան ձը-
գեց աննոց թաղաւորութիւնը հաստատելը: Երբ
բանակը ոտը հանեց Տրիտայի վտայ երթալու կայ-
սեր հետ զարնըւելու, անիկայ նորէն մէկ տարւան
չանքով պատրաստած տեղը ձգեր փոխեր էր: Ան
տոտներ պատերազմի երեսը փոխեցաւ, հարկ եղաւ
Ռուսները ասդին անգին ցրուած հարածել՝ ընդհա-
նուր պատերազմի մը յայտ կտրելով:

Պարբէ աը թողի Ռուսաց զօրապետը դեպ ՚ի
Ախթերսը կը բաշտէր. Նաբոլէօն ետեւէն ինկած ի-
րէք անգամ Ռոզրովիտի մօտերը անոր զօրացը հետ
զարնըւեցաւ, ու երբ շորրորդի մը կը պատրաստը-
ւէր, Բաղբատինն հայոյն հրամանաւ՝ յանկարծ

Պարբլէ Վիթերսըր ձգեց քաշւեցաւ : Նաբողէոն մը-
տաւ անբնակ մնացած քաղաքը ու քանի մը օր հոն
կանկ առնելով իր զօրացը կարգաւորութիւնը ու
չորս գին խրկած զօրավարներուն ընկէքը հօգաց :

Քիչ ատենէն Չմուկնսք գաղղիացոց ձեռքը կ'ը-
նայ : Նաբողէոն հոնկէ Ռուսաց ելլալը լսելով, մէ-
կէն զորմանալի արագութեամբ ուրիշ ճամբով մը
Տնեքերին ձախ եղերքը կը հասնի : մազ մնացեր էր
քաղաքը ձեռքն անցնելու երբ ճարտարամիտ Բադ-
րատիոնը բանը կ'իմանայ ու Պարբլէն վրայ կը հասցը-
նէ : Պարբլէ աը Թողի, հաւատարիմ իր սկզբանցը,
միշտ ընդհանուր պատերազմէ փախչելով, կը զար-
նըւի : Անպատմելի քաջութիւն գործ գրին երկու
կողմէն ալ, ու երկու կողմէն ալ շատ մարդիկ ին-
կան, ինչուան որ քաղքին բոլոր արուարձանները ու
նոյն խկ քաղաքն ալ՝ ըստ մեծի մասին կրակէ լա-
փած՝ Գաղղիացոց ձեռքն անցան :

Պարբլէ աը Թողի Մսքուայի ճամբան կը բըռ-
նէ Բագրատիոնին միանալու համար : Եւնոյին զան-
ցառութեամբը, որն որ թշնամւոյն երկու զօրապե-
տաց միանալու ճամբան պիտի խափանէր, Պարբլէ
կը խալըսի : Նաբողէոնին ուրիշ քանի մը զօրավար-
ներն ալ կ'երերան, թէպէտ մէկ քանին ալ անլուր
քաջութեամբ Ռուսները ետ կը հրեն, որոնք շատ
վերաւոր ճամբաներուն վրայ ձգելով միշտ կը փախ-
չին :

Պարբլէ աը Թողիին կը յաջորդէ Քիւզիւղոֆ :

Գաղղիացիք առաջ կը քայեն կը հասնին Վիազնա : որն որ անբնակ ու այրած կը գտնան : Անկէ ալ առաջ երթալով, Մոսքայէն քիչ հեռու Պորտսինօ գիւղը Ռուսաց բանակը կը տեսնան պատերազմի պատրաստած : Նաբոլէան կ'ուրախանայ որ վերջապէս իր փափոքը կը լըցուէր : Քամբանս Բագրատիօնին կանգնած Շվարտինայի հողաբլուրը կ'առնէ : որուն վրայ Նաբոլէան ելլալով, պատերազմի նշանը կուտայ (սեպտեմբեր 7) : Չարմանալի քաջութիւն կը ցրցընեն Բագրատիոնն, Քիւզիւզոֆ, Բաքրէվիչ մէկ կողմանէ, Նէյ, Տափուսդ, Միւրադ, Եւգինէսս մէկալ կողմանէ : Եւգինէսս Պորտսինոն կ'առնէ : Բռնիադալքի Ռուսաց աջ թեւը բոլորովին կը կտարէ : Իւրաքանչիւր կողմէն շորս հարիւր թնգանօդ կը բակն ու մահը կը փշեն : Իրէք անգամ Ռուսներուն բանակը կը ճեղքուի, ու երբորդին կը ցուի Բզարեվօ ճահճին մէջ, ուր սարսափելի ջարդ մը կ'ուտէ : Յիսուն հազար մարդ կ'իյնան, գրեթէ անոր կէսն ալ Գաղղիացոց կողմանէ, տասնի չափ երեւելի զօրապետներով : Իսկ Ռուս զօրապետներէն Գուդէզօֆ ու Թուշքօֆ կը մեռնին, Բագրատիոն վերք մը կ'առնէ որուն վրայ շատ շաղրիք : Նաբոլէան Նէյ զօրապետին ցրցուցած անուր քաջութեանը համար Մոսքայի իշխան կ'անուանէ զինքը :

Քիւզիւզոֆ դէպ ՚ի Մոսքա փախչելով, հարկադրեցաւ Մսժայիսի մօտերը Գաղղիացոց հետ զարնուելու : Գաղղիացիք կարծէին թէ Մոսքայի առջև

Ռուսներէն սաստիկ գիմակալութիւն մը պիտի դըր-
նային : Սարսափեցան մնացին երբ քաղաքին մօտենա-
լով լսեցին թէ Ռուսները իրենց հին մայրաքաղաքն
ալ ձգեր փախեր են . « Մոսքուա , Մոսքուա » կան-
չելով ողջունեցին զան ու ներս մտան : (սեպտեմ-
բեր 16) :

Իրիկուն էր . ու Գաղղիացիք ամէն կողմանէ
փոստահութեան մէջ զիրենք կարծելով , կը պատրաս-
տուէին իրենց տաժանաւոր լաշտաւորութեանցը հան-
դիսան առնել : Մերկ ու բաց ձգուած էին Մոս-
քուայի տները , հարիւրաւոր էկէ զեցիները ու պա-
լատները , որոնց շատին դուռը պահապաններ կը կե-
նային : Յանկարծ և միահետ քաղաքին շատ կողմերը
կ'սկըտին փայլիկ : Բանա՛է արձըկամ անողգամներ՝ գի-
նով , ահաւելի , կատղած , ջահ մը ձեռքերնին արնէ-
տան կրակն ու տարափը կը ստըացընեն , աւանց
փախի : աւանց արգելքէ մը փախչելու , կամակար
խեղցինքնին զո՛հ կը մատուցանեն Ռոսոգորչին քաղա-
քապետին հրամանացը : Աս զարհուրելի մարդիկը ու-
բոլոր մեծ քաղաք մը անձայք բացցոյ մէջ , որն որ հա-
կառակ հողմերը կը մերկէին , տեանողներուն գժո-
խային սրտակեր մը կը ձեւացընէին : Ատրուէոն Քը-
րեմլինի արքունեաց մէջ Ռուսիոյ ամբարտաւանու-
թիւնը վերջապէս խոնարհեցընելուն կը մտածէր . երբ
քաղաքին կրակէ լիճ մը դառնալն որ տեսաւ , սրբա-
մաթեանք միտք առաւ թէ ինքը հարկէն կը խո-
նարհէր : Արան անրամ վշատութեանը տեղիք չի

տալով, սեղեց ինչուան վերջի շունչը Քրեմլինէն
 ոտքը չի հանել ու ան հին կայսերական արքունեաց
 մոխրին տակը թաղուիլ: Քրեմլին թէպէտ ահագին
 պատերով ամրացած էր, սակայն վառօդով լցուած՝
 կայծ մը կրնար զանիկայ բռնկցնել: կայսրը իր մը-
 տերմաց աղաչանքին ղիջանելով ձգեց իր դժբաղդ
 սպաստանարանը ու բոցավառ ճամբաներէն անցնե-
 լով Բեթրովսոյի ամրոցը քաշեցաւ: Գաղղիացոց
 մարդասէր ջանքը հողիւ կրցաւ քանի մը թաղ ու
 մթերքներ սա աշխարհաւեր կրակէն փրկել: Ռուս-
 ները ջրհան մը չէին ձգած քաղքին մէջ:

Նարոչէոն Մոսքայէն հաշտութեան նամակ մը
 գրելով Աղէքսանդրի, էզ մը ատեն պատասխանը ըս-
 տասեց. բայց պարսպ տեղը: Աս անգամուն ալ իր
 յոյսովը խաբւելով, բանակին դարձը որոշեց դէպ
 'ի լէհաստան, ձմեռը հան անցրնելու մտքով: Որչափ
 ալ որ թշնամիներէն իր շարժմունքը ծածկել ուզեց
 նէ, Պենինկսէն ու Քիւղիւզոֆ իմացան զան ու
 բանակին Մոսքայէն ելլելու օրը յանկարծակի վտան
 ինկան: Միւրադին ու Բանիադովսքիին քաջութիւնը
 ջրուեց զանոնք, ու հոկտեմբերի 23 ին կայսրը ճամ-
 բայ ելաւ:

Մալո - Եարոզլավեց դեռ չի հասած, Ռուսները
 առաջ անցեր Գաղղիացի բերդապահներուն ձեռքէն
 առեր էին զան: Նարոչէոն հրաման կուտայ Եւզի-
 նէոսին որ ինչ բնէ չընէ Մալո - Եարոզլավեցը չի
 կորսնցընէ: Եօթն անգամ Ռուսներն ու Գաղղիա-

ցիք մէկզմէկու ձեռքէն կ'առնեն քաղաքը՝ Քիւղիւ-
զոֆին ու ումբերէն գրեթէ մոխիր դարձած, վեր-
ջապէս Եւզինէոսին կը մնայ, կայօրը անձամբ անօր
օգնութեան հասեր էր:

Նարոզէն շիկրցաւ, առ յազթութենէն ուզած
օգուար քաղէլ: Միտք ունեցաւ մէյ մըն ալ զարնե-
լու Ռուսները, և գուցէ ան ատեն անոնց գլուխը
ճըզմէր: Բայց իր թուլասիրտ իշխանաց խորհրդոյն
ղիջանէլով, կռնակ դարձուց թշնամեաց, ինչպէս
անոնք ալ իրեն դարձուցեր էին: Ախազմա հաս-
նելէն ետեւ, երբ Նէյն ու Տալուսքը վերջապահովք
հոն ձգած, ինք Չմոլէնաքի ճամբան բռնեց, Միւր-
բատովիչ քսանըհինգ հազար զօրքով Եւզինէոսին
վրայ ինկաւ Ախազմային մօտերը: Քաղքէն ու գրք-
օէն Գաղղիացիք զանոնք պաշարելով, վեց հազար
մարդ ջարդեցին ու անոնց մէջէն ճամբանին բացած
անցան:

Սակայն ձմեռն ու ձիւնը սկըսան սատկանալ-
չառ մարդիկ ու գրեթէ բոլոր ձիւրը սառեցան,
էզ մըն ալ անոնցմէ տո՛ղն ու Բլադոֆին Քաղաքնե-
րը ջարդեցին: Վոր գեւոթն վրայ Եւզինէոս կամուրջ
մը ձգել տուաւ, չուրը կոխեց տարաւ վրայի մար-
դիքն ու վաթսուսն թնդանօթ: Գաղղիական զօրքը
խառն ու շիտիթ անլուր աշխատանօք ու անհամար
կորստով Չմոլէնաք որ հասան, անկարդ ու սանձար-
ձակ հացին վրայ նեաւեցան, բայց ախոս որ ան ալ
բաւական չի գտան, ու չորս օրէն ստիպեցան խեղ-

ճութեամբ խեղճ քաղաքը ձգելու :

Չորս կողմէ թշնամիներէն պատած կայսրը Քր-
թագնեւ հասաւ : ուր փոխարքայն , Նէյն աւ Տա-
վուսդը սպասեց , որոնք դեռ շէին հասած : Այլ կըր-
նայ պատմել Նարդէանին , Եւզինէտսին աւ Նէյին
մէկզմէկու միանալու համար զատ զատ ցրցուցած
հրաշալի քաջութիւնները՝ Քիւզիւզօֆին աւ Միլը-
բատովիչին դէմ . ընտիր բայց խիտ սակաւաթիւ
զօրքով առ քաջերը անհամար թշնամեաց ինչուան
վերջի շունչերնին դիմակալեցին : Նէյ մանուանդ ,
Նէյ աննման սրտի արիւթիւն մը ցրցուց . ճամբան
զօրաց մեծ մասը կորսնցընելէն ետեւ , հազար հինգ
հարիւր մարդով միայն նորէն Չմոլէնոք դարձաւ ու
լողալով Տնէբեր դեպին աջ կողմն անցած՝ կայսեր
միացաւ :

Կայսրը Մուքա երթալու ասէն , Աւտինոյ ,
Վիքդոր աւ Շվարցենպերկ զօրաւարներուն խնամ
քին ձգեր էր Վիդերքսը , Մինսը , Պորխտլ և ու-
րիշ Ռուսացմէ առած քաղաքները , որպէս զի իր ե-
տեւէն թէ բանակին թէ Ահհատտանի հետ հաղոր-
դակցութիւն պահեն : Շվարցենպերկ իր աւագ թիական
խարդախութեամբը , Րէճիոյի և Պելլունի գրեպն
ալ (Աւտինոյ և Վիքդոր) իրենց յանձնադատաւոր
թեամբը շատ անգամ կայսեր հրամանները զանց առ-
նելէն աւ մեծ փնտաներ կրելէն ետեւ , Վիդճէնադէյն
աւ Չիչակոֆ զօրապետները Վիդերքսը , Մինսը աւ
Պորխտլը կ'առնէն՝ Պերեղինա դեպին մրայ ունեցած

մէկ կամբջովը , որուն կրակ կուտան : Սակայն ութ տուն հազար Գաղղիացի Պերեզինային քով հասած ու հարիւր քառսուն հազար թշնամիէ պատած պիտի անցնին գետը . . . :

Կամուրջ մը կը ձգւի Պերեզինային վրայ , ու Ռէ. Ճիոյ դուքսը յառաջապահ դնդով կ'անցնի գետին ձախ եղերքը : Ետեւէն թնդանօթները անցնելու վրայ էին երբ կամուրջը կոխեցաւ : Գիշերը վրայ կը հասնի . Նաբոլէոն ինչուան առաւ հսկելով , մէկ կողմանէ գործաւորները կը քաջալէրէ , որոնք մինչև ուսերնին ջրին մէջ խօթւած էին կամուրջը նորոգելու համար , մէկ կողմանէ ալ թշուառ յուսահատածներու բազմութիւն մը կը ջանայ իրենց թմբութենէն հանելու ու գետն անցընելու : Առաւօտանց արեւն սր էլաւ գետին երկու կողմը երկու պատերազմի նշանը տուաւ : Արդին ՌէՃիոյի դուքսը յառաջապահովը Չիչակոփէն բռնըւած , անդին Պէլլունի դուքսը վերջապահով Աիդօէնադէյնէ , երկուքն ալ դէպ ՚ի գետը քշւելով , շատ զօրաց ու զօրապետաց արեամբն ու քաջութեամբը յաղթող ելան : Աերջասպէս Պերեզինան Ռուսները Գաղղիացիներէն բաժնեց , որոնք կամուրջը այրեցին : Ռւթսուն հազարէ միայն վաթսուն հազար մարդ կրցան անհնարին աշխատութեամբ գետին մէկալ եղերքը անցնիլ , մնացածը ցուրան ու թշնամին կտորեց :

Պերեզինայի անցքին թշուառութիւնները պատմելու մարդուս սիրտը չի դիմանար , մանաւանդ հա-

յու մը, որն որ կը յիշէ Շահ Աբասէն քչւած խեղճութեամբ Երասխն անցնիլը: Ուստի մենք լռենք հոս ու Սէկիւրը թարգմանենք:

«Անոնք որ կամուրջը հասնելու բաղդն ունեցան, գէղ գէղ վերաւորներու, կանանց ու տղայոց վրայէն անցան, որոնք գետինը սփռած ու սրկասպառ իրենց վերջին ուժովը գեռ ոտընին կը շարժէին: Նեղ անցքին մէջ որ մտան, ինքզնինքնին ազատած կարծեցին. բայց անգագար ամէն մէկ առած քայլերնու՛ն՝ ինկած ձի մը կամ կոտրած տախտակ մը բոլորը կ'արգիլէր:

Կամրջին ելքը՝ մէկալ եզերքին վրայ ճահիճ մըն ալ կար որուն մէջ շատ ձիեր ու կառքեր մուեր էին, և որն որ զօրաց անցուղարձը կը խափանէր ու կ'ուշացընէր: Անտենը աս միակ փրկութեան փայտին վրայ խռնած յուսահատեալներու խմբին մէջ ահռելի վէճ մը կ'ըլար, ուր տկարները և վտանգի մօտ կեցողները զօրաւորներէն գետին մէջ դահալէժ կը գրորէին: Անոնք առանց իսկ գլուխնին դարձընելու, միայն իրենց կենացը սրահպանութեան աղէկացութեամբը դրդած, կատաղաբար կը վազէին գէղ 'ի նպատակը, անտարբեր իրենց ընկերներուն կամ գլխաւորներուն յուսահատութեան ու ցնորման անիծիցը. » 1

Միշտ Բողաքներէ հարածուած Գաղղիացւոց

բանակը ճեմպինի ճամբան բռնելով, Մալտե՛սձէնս
 ու Չմորկոնի կը հասնի : ուր քանի մը օր հանգիստ
 կ'առնէ : Հոն Նաբոլէոն Մալէին Փարիզէ մէջ գրղը-
 աած խաօխութեան լուրը առնելով : և մայրաքաղա-
 քին միճակը օր մը առաջ իր ներկայութիւնը պա-
 հանջելով : Միւրադին կը յանձնէ զօրացը մնացորդը,
 ու ինքը գեկանմբերի Ծին ճամբայ ելած արագու-
 թեամբ Ահաստանի ու Բրուսիոյ մէջէն կ'անցնի ու
 19 ին կը հասնի իր թիւշերի պալատը : կարճեւ թէ
 հրաշքով աղատած ճամբաներուն վրայի Քողար-
 ներէն :

Միւրադ առաջնորդեց Գաղղիացոց մինչև
 Վիլնա : ուր տը Վրէտ զօրապետը շատ պաշար
 պատրաստեր էր : Գաղղիացոց զօրքերը հոն քիչ մը
 հանգիստ առնելու վրայ էին երբ Քիւղիղոֆին բա-
 նակը վրայ հասաւ : Միւրադ իր սովորական սպիտ-
 թիւնը կորսընցուցեր թուլցեր էր : Անպարտելին Նէյ
 իրեն նման քանի մը քաջերով էղ մը առէն Ռուսաց
 գէմ գնելէն ետեւ : հարկադրեցաւ քաղաքը ձրգե-
 լու : Նոյն զարմանալի կարիճութիւնը ցրցուց նաեւ
 Քոմիոյի մէջ : ուր ամբաձիգ զօրաց կարող մտնե-
 լով, ինչուան գիշեր թշնամեաց դիմակալեց : Վեր-
 ջապէս անցաւ Նիէմէնը : Միւրադ հրաժարուած իր
 իշխանութենէն, Եւզիմէոս անոր տեղը անցեր էր
 (յունլար 16. 1815) : Աս խոհեմ զօրապետը, Բրուս
 և Ասդրիացի զօրապետաց թշնամոյն հետ գաշինք
 գնելովը անպատասխար ձգած զօրքերնին իր բանակին

միացուցած, ու բոլորը մէկ տեղ կարգի խօթած,
հառուց Պերլին, փեարվար 21:

Հաս կը լըմենայ Ռուսիոյ պատերազմին դարձը:
Աս անխորհուրդ ու թշուառ դորձոյն հետեւանքնե-
րը Նարոլէանին անգարմանելի եղան: Ի՛նչ խահանա-
թիւն, ի՛նչ ջանք որ ալ ցրցուց նէ անոնց առաջը
առնելու համար, չի կրցաւ իր աս առաջին անկու-
մք կանգնել, որն որ զինքը կործանումէ կործանում
գլտորելով, տարաւ վերջապէս բաղդին գահավէժ
վեհը, ուսկից անկարելի է նորէն վեր ելլել:

Մայլէ իռովարարին գտնապարտութենէն վեր-
ջը, Նարոլէան մայրաքաղաքին մէջ ուրիշ ազգային
գործոց ինսամսձութեանը դրադեցաւ անխոնջ աշ-
խատութեամբ ու իր սովորական մտաց արխութիւ-
նը ձախորդութեանց մէջ չի կորսնցնուցած: Ռուսիոյ
պատերազմին ատեն իրեն նիզակակից Աւստրիոյ և
Բրուսիոյ զօրապետներուն խաբէութիւնը տեսնե-
լով, և միշտ տարակուսելով աս երկու տերութեանց
հաւատարմութեանը վրայ, ուղեց որ իրենց բարե-
կամութեան նշանները նորոգեն: Ասոնք եղ մք ա-
տեն խաբերայ միջոցներով Նարոլէանին առջև ի-
րենց միտքը ծածկելու ջանալէն ետքը, վերջապէս
Աղէքսանդրի և Անդղիոյ հետ միացան Գաղղիոյ գէմ-
Բրուսիան յայտնապէս և Աւստրիան ծածուկ: Ա-
ղէքսանդր Բրուսիոյ թագաւորին հետ Պրեսլաւ տեւ

նըւելով, ըսեր էր. « Կ'երդնում սուրս վար չի ձգելու՝ Գերմանիան Գաղղիացոց լուծէն չազատած » : Պերնատոդ ալ Նաբոլէոնին դէմ միաբանութեանը մէջ էր : Վերջապէս Անգղիան իր բաղձանքին կը հասնէր. իր մտխած անթիւ սղէսլինները պարապը չէին գացած . ահա բոլոր Եւրոպան մարդու մը դէմ զինուելով զինքը դո՛հ ու վարձահատոյց կ'ընէր :

Նաբոլէոն իր նախատեսութեամբը շատոնցմէ աս բանիս ըլլալիքը կասկածելով, Ռուսիայէն դառնալուն պէս նոր զօրք հանել հրամայեր էր բոլոր Գաղղիոյ մէջ : Ապրիլի 15 ին ութսուն հազար պատրաստ զօրքով անցաւ Մակոնցա, անկէ ալ Էրֆուրդ : Անկէ դէպ 'ի Աէյսէնֆելը երթալու վրայ էր, երբ յանկարծ յառաջապահ գունդը Ռուսաց ձիաւորներէն ծեծի բռնըւած կը զարնէ զանոնք, ու կայսրը կը մանէ քաղաքը : Սուհամ ալ Բողերնայի ճամբուն վրայէն Վիդալէնսգէյնին ձիաւորները փակցընելով, Նաբոլէոն կը մանայ Լիւդցէն : Հոն կը գիմաւորէ Եւզինէոս փոխարքան քառսուն հազար Ռուսիոյ մը նացօրդ զօրքերովը :

Ելադէրին ձախ եղերքը թշնամեաց բանակը ծածկեր էր. վաթսուն հազար Ռուս Վիդալէնսգէյն սպարապետին տակը ու քառսունըհինգ հազար Բըրուսիացի Եօրք և Պլիւշեր զօրապետներուն տակը անցան գետը ու Լիւդցէնի առջև յանկարծակիի բռնեցին Գաղղիացիքը, որոնցմէ կէս մը դէպ 'ի Աէյրցիք ճամբայ ինկեր էին : Ասոնք դեռ ետ չի դար

ձամ, անպարտէլին Նէյ միայն հինգ նորընտիր զօրաց
խմբերով անընդհատ իրեք ժամ թշնամեաց դիմա-
կալեց: Ու երբ ճամբաց ելած Գաղղիացիքը ետ դառ-
նալով՝ կանակէ զարկին գաշնակիցները, չի կրցան
անոնք աս անակնկալ ու սաստիկ հարուածոյն դի-
մանալ, ու իրեք անգամ կատաղաբար Գայա գիւղը
առնելէն ու ձգելէն ետեւ, ցիր ու ցան եղան, քը-
տանըհինգ հազար մեռած ձգելով գաշտին մէջ: Գաղ-
ղիացիք չի կրցան թշնամեաց ետեւէն իննալ՝ ձիաւոր
գրեթէ չունենալնուն պատճառաւ:

Աս պատերազմիս մէջ Նաբոլէոնին ցրցուցած ան-
վախութեանը նմանը չի կայ, պատերազմին էն վը-
տանդաւոր տեղերը վազելով, զօրքը քաջալերելէն ու
կարգի դնելէն չի դադրեցաւ:

Ռուսիոյ և Բրուսիոյ թագաւորները Տրեղտա
քաջելով՝ սուտ ձայն հանեցին թէ յաղթութիւնը
իրենք վասարկեր էին: Բայց Արիւնդէր զօրապետը
փախուց զանոնք ու մտաւ քաղաքը: Ան ատենը
Սաքսոնիայի թագաւորը որ Տրեղտայէն Բրակա քաջ
ւեր էր, ետ դարձաւ իր զօրքովը, որոնք Նաբոլէոնին
նիղակակից տուաւ՝ 'ինչան իր հաւատարմութեանը:
Ասանկով Գաղղիացւոց զօրքերուն թիւը հարիւր յի-
սուն հազարի հասաւ, տասն հազար մը աւելի էր
թշնամեացը: Նաբոլէոն Տրեղտայէն Վիշենցայի դուք-
սը խրկել ուղեց Աղէքսանդրի հաշտութիւն առաջար-
կելու, Աղէքսանդր չընդունեցաւ: Դաշնակից թշնա-
միներուն բանակը Վաւրչենի ու Պաւղցենի չորս կող-

մը կը շարուէր :

Նաբոլէոն ստիպեցաւ նորէն պատերազմի քալելու : Մայիսի 20 ին Սբբէա գետը անցան Գաղղիա, ցիբ, ու հետզհետէ երկու օր զարնըւելով՝ առին Պաւդցենը և Պլիւշէրն ու Պարբլէ տը Թոլլին փախուցին : տասնութ հազար մեռեալ ու միրաւոր ձըգած : տասուերկու հազար ալ իրենցմէ ինկեր էին :

Կոյսրը անձամբ դաշնակից իշխանացը ետեւէն կ'իյնայ ինչուան Կորկոց : Ճամբան ռուսք մը իրեն մօտ մեծ մարկշալ Տիւրոբը կը զարնէ կը մեռցնէ : որուն վրայ անմիտթար ցաւով լացաւ Նաբոլէոն : Տիւրոբ իր էն հին ու սիրելի նիզակակիցներէն մէկըն էր :

Սակայն դաշնակիցք Նաբոլէոնէն զինադադարու մը կը խնդրեն ու կ'ստորագրեն Բլէտլից (յուն վար 5, 1815) : Աւսգրիան Գաղղիոյ և դաշնակցեալ տերութեանց մէջ միջնորդ հաշտութեան կը դբուի : Նաբոլէոն Տրեղաս դարձեր էր : հոն կը հասնի Մէդերնիք իշխանը, և իբրև պայման Աւսգրիոյ միջնորդութեանը՝ Իտալիոյ, Լիւրիկէի, Ահապտանի մէյմէկ մասերը կը պահանջէ և Սպանիայի ու Հորանտայի ազաա ինքնիշխանութիւնը : Աւսգրիան ծածուկ Ուսսայ և Բրուսիոյ հետ դաշինք դրած, իրեք ինքնակալները Բրակայի մէջ իրենց պահանջմունքներուն պատասխանը կ'ըստատէին : Նաբոլէոն շէր կրնար ատոնց հաւանութիւն տալ : Ուստի զինադադարումը ուրիշ բան չեղաւ բայց եթէ խաբեքոյ միջոց մը

Ասորիոյ կողմանէ՝ ասոն վաստրկելու ու պատրաստութիւն տեսնելու համար, և իրօք սրշեալ ժամանակը լըմնալուն պէս, Ասորիան սրտերազմ յայտնեց Վաղղիոյ դէմ, շորս դաշնակցաց միանալով, (օգոստոս 15):

Նաբոլէոնին բոլոր ունեցած զօրքն էր իրեք հարիւր հազար, դուրս ձգած խաալիոյ, Պափերայի ու Համպուրիի մէջ ունեցած պահպանակ գունդերը, իսկ դաշնակցացն էր հինգ հարիւր հազար, Շվարցեմուգերիկ, Պլիւշեր, Պարբէ ու Պերնատոզ զօրապետներուն ձեռքը: Պատերազմի համար սրոչաձ ժամանակէն վից օր առաջ Պլիւշեր Լիէյնիցի մէջ Նէյը յանկարծակիի կը բռնէ ու բանակած տեղերը ձեռքէն առնելով՝ ետ կը հրէ: Նաբոլէոն Տրեզուային աս լուրը ասնելով, ասան օր ետքը վրայ կը հասնի ու կ'ստիպէ Պլիւշերը բոլոր յախշակած տեղերը թողլով ինչուան յաւեր քաշելու, (24 օգոստոս):

Նաբոլէոն անկէ արագութեամբ ետ կը դառնայ դէպ ՚ի Տրեզուա, որն որ թշնամեաց դէմ գնելու համար ամբացուցեր էր: Շվարցեմուգերիկ երկու հարիւր հազար զօրքով քաղքին առջեւ եկեր բանակեր էր, բայց օր մը ամբողջ Քլեմաւին գնդին լու պատելով, երկրորդ օրը քաղքին վրայ յարձակման նըշանը տուաւ: Քանի մը ժամ առաջ Նաբոլէոն մը տեր էր Տրեզուա: Ընծրելի պէս ուսմբեր պարիտալը կ'սկըտին ձեծել: Յանկարծ Վաղղիացիք այլևայլ գուներէ թշնամեաց վրայ վազելով, ազէկ լարդ մը

կուտան : Գիշերը վրայ կը հասնի : Երկրորդ օրը Վեֆ
 դոր ու Մարմնն քառասուն հազար զօրօք օգնութեան
 կը հասնին Գաղղիացոց , որոնց թիւը հարիւր հա-
 զարի ելած , քաջութեամբ կը զարնեն դաշնակիցները :
 Ռոքնեցի բարձրաւանդակին վրայ կը կենային անոնց
 թագաւորները . կայսերական պահանջագոյն ուսմ.
 բերը կը ցրեն զանոնք անկէջ : Թշնամիք յաղթուած
 ետ կը քաշուին , տասն հազար գերի ու երսուն հա-
 զար մեռած ձգելով , որոնց թիւն էր նաև Մորոյ
 դաւաճանը որ փախեր ու թշնամեաց ապաւիններ էր :

Գաշնակից իշխանները թերևց քաշեցան : Վան
 տամ զօրապետը Ռուսները Բիրնայէն քշելով , գէտ
 'ի թերևց կը քաշէր : Նաբոլէոն լուր առաւ Բիրնա
 թէ Ռուսինոյ կրոս - Պերնի մէջ Պերնատողէն ու Մաք
 տոնարտ Պլիւշէրէն հալածուեր էին . ուստի Վանտա
 մին ալ պատուէր խրկեց ետ քաշուելու : Վանտամ չի
 կատարեց պատուէրը , ու ետեւէն եկող աւսդրիա
 կան զօրքը Գաղղիացի կարծելով , Քուլթի մէջ կանկ
 առաւ : Առաւօտանց երբ երկու կողմէն թշնամիներ
 բէ զինքը պաշարած տեսաւ , Քլէյսդին զօրացը մէջ
 իր գնդովը նեւուեցաւ սրով ճամբոյ բանալու : Բայց
 աղէկ չարդ մը կերած , եօթն հազար մարդով թըշ-
 նամեաց ձեռքն ինկաւ . միայն ութ հազար զօրք
 Քորպինոն կրցաւ իր հետը փրկել :

Նաբոլէոն հարիւր քսան հազար զօրօք Տրեզտա-
 յէն ելած , պարսպ տեղը Պլիւշէրը Պերնատողի
 միանալէ արգիլել ջանաց : Մէյմըն ալ լսեց որ Պալե-

բայի : Ա իրդեմդերկի ու Պատի իշխանները դաշնակցաց կողմը անցեր էին : Թշնամիք անոնց երկիրը սըրի ուսձ առաջ կը քալէին : Նարսէոն Գաղղիոյ հետ հաղորդակցութիւնը չի կորսնցընելու համար : ձգեց Տրեզտան ու դէպ 'ի Լիփսիա քաշւեցաւ :

Թշնամիք հասան Գաղղիացոց ետեւէն : Հոկտեմբերի 15 ին զարնըւելով քանի մը անգամ Վաշաւը և ուրիշ գիւղեր առին տունն : Նարսէոն Մերփէլա Ասորիացի զօրապետը գերի բռնած՝ հաշտութեան ինդրով Փրանչիսկոսին արձրկեր էր : Յոյսը պարսպ ելաւ : Երեք հարիւր հազար զօրք Գաղղիացոց միայն հարիւր երսուն հազարին գէժ շխտակ Լիփսիա կը քալէին : Տոլեց ու Տեղեն գիւղերը կ'առնէ Հասիա - Համագուրկի իշխանը : Ա իրդոր Բրոպս Թէյտայի բարձրաւանդակը իրեք անգամ Ասորիացոց ձեռքէն առաւ : 'կայսրը Թնդանօթներով պատել տուաւ զան . նոյնպէս ալ Շվարցեմդերկ անոր գիմացի բլրին վրայ բրած , երկու կողմանէ սարսափելի ջարդ մը բրին ուսմբերը : Նոյն միջոցին Սաքսանիայի զօրքերը Բօնատորֆէն ձգեցին Թշնամեաց կողմը անցան : Աս բանէս Նէյ սասաիկ վտանգած , բայց իր սովորական արիութիւնը չի կորսնցընելով , միայն քառսուն հազար զօրք բոլոր օրը հարիւր յիսուն հազար Թշնամեաց դէժ կեցաւ : Թշնամիք Շենֆելա , Սգունց և քանի մը գիւղեր ալ առին :

Լէյբցիի մէջ պաշար չէր մնացեր . ուստի Նարսէոն Մարմանին վերջապահը հոն ձգած , զօրքերը

կ'առնէ կ'անցնի Էլտդերին կամրջէն : Թշնամիք բոլոր
արուարձանները ձևք անցուցած : քաղաքը կ'սկըսին
զարնէ : Պատի զօրաց գունդ մը որ Լիբսիային Սուրբ
Պետրոսի դուռը կը պաշտպանէր : Թշնամեաց կողմը
անցնելով : բացաւ զան անոնց , որոնք ներս մտան :
Գաղղիացիք աս որ տեսան , գէպ 'ի կամուրջը սկըսան
վազել : Կամրջին պահապանը՝ որ հրաման ունէր Թշնա-
մեաց վրայ հասնելուն պէս զան այրելու , Գաղղիա-
ցոց զրոհը Թշնամեաց կարծելով : կրակը տուաւ :
Ասանկով քսան հազար զօրք Նաբոլէոնէն բաժնուած :
Թշնամիէն հարձած : գետը նետուեցան , կէս մը լը-
ղալով ազատեցան , կէս մըն ալ խեղդուեցան , աս
վերջիններուն Թիւն էր Բոնիադոլիքի Աէհ իշխանը :
որն որ շատ քաջութիւններով մեծ նեցուկ եղեր էր
Նաբոլէոնին , մանաւանդ առաջիկայ պատերազմիս
մէջ : Իսկ Սաքսոնիայի ծեր Թագաւորը որն որ միշտ
իր բարեբաբին հաւատարիմ մնացեր էր , գերի բը-
նրեցաւ :

Քառսուն հազարի չափ մարդ կորսնցուցած ու
հետզհետէ դասալիքներէն բանակը քիչցած , կայսրը
քաշուեցաւ դէպ 'ի Էրֆուրդ , ուր երկու օր կանկ
առաւ : Հոկտեմբերի 26 ին ճամբայ ելաւ գէպ 'ի
Մակոնցա . բայց Պալէրացի զօրքերէ Հանաւի ան-
տառին մօտ ծեծի բռնուած , զանոնք ցրուեց ու
մտաւ Փրանքֆորդ , անկէ Մակոնցա անցաւ , ուր
վեց օր կենարով շատ զօրք տարափոխիկ հիւանդու-
թենէ մը կորսնցուց : Նոյեմբերի 9 ին Սէն - Քլու-

հասեր էր :

Իսկ դաշնակից Թագաւորները Ֆրանքֆորդի մէջ ժողոված , իրենց զօրապետներուն ձեռքով բոլոր Հր. աւետանն առ զին Գաղղիացոց երկիրները կը յափըռտակէին : Ասին Հանովերը , Վեստֆալիան , որուն Թագաւորութիւնը աւրեցին , Հորսնտան , ուր որ Օրանձի ցեղին իշխանութիւնը հաստատեցին , Տըրեզտան ու Տանձիքը , որոնց մէջի Գաղղիական զօրքը խաբէական խտտմամբ անձնատուր ընել տալէն ետքը , Ռուսիա ու Ասդրիա քշեցին : Ստիպեցին Չվիցցերին ու Տանիմարքան իրենց հետ դաշամբ միանալու Գաղղիոց դէմ :

Թշնամութիւնը աս կերպով շարունակելու աւտենին , Դաշնակիցք Սաքսոնիայի դեպքան Սենդ-Էյնանին ձեռքով հաշտութիւն մըն ալ կ'առաջարկէին Նաբոլէոնին՝ պայմանաւ Գաղղիան Հաւետանն , Ալպեանց ու Պիրենեանց մէջ փակելու : Նաբոլէոն հարկէն ստիպած , ոչ միայն կը հաւանի աս հաշտութեանս , այլ և դեկտեմբերի 11 (1815) հրատարակելով զան , Ֆերտինանտոս Սպանիայի Թագաւորը ու Պապը իրենց աթոռը կը հաստատուէ : Սակայն դաշնակցաց առաջարկութիւնը բոլորովին խաբէական էր , և իրօք , երբ Նաբոլէոնին ատոր հաւանիլը ըսեցին , մերժեցին իրենք , ու Նաբոլէոնը Գաղղիոց Թագաւորութեան անիրաւ սեպելով , որոշեցին զինքը անկէ զրկելու :

Գաղղիոյ պատերազմը պատմելու շսկրսած, հաս-
 քիչ մը կանկ առնենք ու աչք մըն ալ Սպանիոյ և
 Իտալիայի գործոցը վրայ նետենք: Աս տարւոյս մա-
 յիս ամսոյն մէջ (1813) Վելլինկոն իր վախճան
 հաղար զօրքովը շատ մը ջանալէն ետեւ, Յովսէփ
 Թագաւորը Մատրիտէ փախուցեր էր ինչուան Էս-
 թոյին անդին: Յանկարծ անոր ետեւէն Անգղիացիք
 դեան անցնելով Գաղղիացոց վրան կ'իյնան: Յովսէփ
 Ժուրտանին խորհուրդը արհամարհելով, յանդգնա-
 բար կը զարնըւի Վելլինկոնին հետ Վիդզորիայի
 դաշտը, ու անբաւ կորստեամբ դէպ ՚ի Թոլուա կը
 փախչի: Սուրբ Նաբոլէոնէ Սպանիոյ ընդհանուր ըս-
 պարապեա գրւած, օգնութեան կը հասնի, ու Վել-
 լինկոնին շօրութիւնը էզ մը ատեն զսպելով, Գաղ-
 ղիացիք կը ձգեն Սպանիան կը քաշին: Նաբոլէոնն
 ղը մտած, Ֆերտինանտօսը իր ախտը կը հասաատէ:

Նոյն միջոցին Իտալիոյ մէջ անցած պատահարնե-
 ըն ալ աւելի բարեբազդ չէին: Եւզինէոս յիսուն
 հազար զօրքովը ինչուան օգոստոս ամսոյն վերջերը
 գրեթէ բոլոր Իտալիոյ տէր էր: Բայց երբ Պափերա-
 յի Թագաւորը Թշնամեաց կողմն անցնելով Թիրոլը
 բաց ձգեց, երբ ժանաւանդ՝ նենգաւոր խոսամուկ
 ներէ խաբւած՝ Նաբոլիի Թագաւորն ալ անոնց կող-
 մը անցնելով (յունիսր 1814) իր զօրքերը Գաղղիացոց
 դէմ դարձուց, Իտալիոյ շատ քաղաքները սկըսան մէ-
 կիկ մէկիկ Եւզինէոսին ձեռքէն լցնալ:

Աս էր Գաղղիոյ արտաքին ստացուածոց միջնակը . իսկ ներսէն ալ աւելի նեղը մտնելու սկըսեր էր : Տրանսքիորդի դինադադարման ժամանակը լրմընցած ըլլալով : դաշնակիցք զօրքերնին շարժեցին Հաւենտսին աճէն կողմէն շիտակ Գաղղիոյ վրայ : Նաբոլէոն թեպէտ հրաման տուեր էր իրեք հարիւր հազար նոր զօրք հանելու : բայց պատգամաւորաց ատեանը ըստ մեծի մասին պատերապմի հաւանութիւն չի տալով . կայսրը չի կրցու իր կամքը լիովին կատարել : Յունվար ամսոյն մէջ (1814) թշնամիք Գաղղիա մըտան ու շատ մը բազաբներ աւին ինչուան Նանսի . Տիեփոն . Պար - Սիւր - Օս : Նաբոլէոն իր վատ կիներն ու կնամարդի Յովսէփ եղբայրը Փարիզու մէջ իրեն փոխանորդ ձգած . կ'ելլայ մայրաքաղաքէն (25 յունվար) . ու զօրացը կը միանայ Շալոն - Սիւր - Մարն : Նախ Սէն - Տիգլէի ու Պրիէննի մէջ Պլիւշէրին բանակը կը զարնէ կը ցրուէ : Օսի դաշտին մէջ Շվարցեմպերկ Պլիւշէրին միանալով հարիւր հազար զօրօք պատերապմի կը բռնէ Նաբոլէոնը . որն որ յիսուն հազարէ աւելի չունէր : Թշնամեաց բազմութիւնը կ'ստիպէ Գաղղիացիքը Ղրոյ քաղէլու : Կայսրը հանկէ կ'ելլայ Պլիւշէրին ետեւէն իննալու . որն որ գաշնակիցներէն զատուեր էր ու Շալոնի ճամբէն դէպ 'ի Փարիզ կը բախէր : Էան - Օպերի մէջ Նաբոլէոն Պլիւշէրին աղէկ ջարդ մը կուտայ ու Շալոնի ճամբան թշնամիներէն կը սրբէ : Անկէ շիտակ Սենային եղերքը կը վազէ . ուսկից Շվարցեմպերկ հարիւր յիսուն

հազար զօրքովը առաջ կը քալէր : Նանժիս ու Մոն-
գրոյ տեղերը աղէկ մը կը կտորատէ զանոնք ու Դը-
րոյէն անդին գէպ ՚ի Հռենոսին եզերքը կը հալածէ :

Աս յաղթութիւններս յանձնադատան վտա-
հութիւն մը կը բերեն Նաբոլէոնին վրայ : Դաշնա-
կիցք Շաղիլիոնի մէջ ժողովք մը ըրած , Գաղղիան
իրեն հին սահմանացը մէջ ամփոփելու դաշամբ հաշ-
տութիւն մը առաջարկեր էին : Կայսրը որ առաջ իր
Քոլէնբուր սրատգամաւորին բացարձակ հրաման տը-
ւեր էր Շաղիլիոնի ինչ և իցէ առաջարկութիւնը ըս-
տորագրելու , ըրած յաղթութիւններէն վերջը՝ ետ
առաւ զան : Նոյն միջոցին ալ Պերնատոզ Պէլճիան
նուաճելէն ետեւ , անկէ Պիւշէրին օգնութիւն հա-
սուցեր էր , որն որ յանկարծ հարիւր հազար զօրաց
նոր բանակով մը Մարն գետին եզերքէն շխտակ Փա-
րիզ քաղելու սկսեր էր : Նաբոլէոն Շվարցեմպերկին
գէմ Ռափնոյ ու Մաքտոնալորը ձգած , արագու-
թեամբ կը վազէ Պիւշէրին առաջը առնելու Սուա-
սոն . բայց ափսոս . Սուասոն արդէն անձնատուր ե-
զեր էր ու թշնամին Մարնը անցեր : Նաբոլէոն ետե-
ւէն կ'իյնայ , ու Քրատոնի մէջ Ռուսները զարկած ,
կը հասնի կ'առնէ Սուասոնը . բայց Մարմոնին թու-
լութեամբը Լասոնէն հալածւած , ետ կը քշուի ու կը
մտնայ Ռէյմս , երկու անգամ թշնամեաց ձեռքէն
առնելով զան : Հոն Պորտոյ ու Լիոն քաղաքաց անձ-
նատուր ըլլալուն լուրը կ'առնէ . Անկլուէմի դուքսը
Պորտոյ մտեր էր . Ռժրոյ քսան հազար զօրքով Լիոնէն

Թ շնամեաց կողմը անցեր էր: Էվարցեմյեքի ալ Աւտինոյ
ու Մարտանայրը փախուցած՝ Գրոյ մասը ու անկէ
դէպ 'ի Նոժան կը քայէր: Նարտէնն Էվարցեմյեքիին
դէմ կը վազէ: Եղբ. դիւղը հասեր էր մարտի 18 ին
երբ Եաթիլիանի ժողովոյն նոյն օրը գոցելը լսեց:
Դաշնակիցը իրենց վճռոյն Նարտէնին խնդրած հա-
ւանութեան իրաւունքը մերժելով, Պիւշէրէն սղ
կանակ առած ըլլալով, հաշտութեան խօսքը վեր-
ցուցեր ու շխտակ փարիզ քայելու որոշեր էին:

Էվարցեմյեքի Արսիսի առջեւ Նարտէնին վը-
րայ կը հասնի, որն որ միայն երսուն հազար զօրքով
հինգսպատիկ աւելի զօրաց օր մը ամբողջ դէմ գընե-
լէն ետքը, կ'ստիպի ետ քաշուելու, ու Թ շնամիբ Փա-
րիզու ճամբան ձեռք ձգած, Սէն - Տիդիէի վրայ
Վիդլենժեքտորը կը իրկեն որպէս զի իրենց ընթաց-
քը ծածկէ: Նարտէնն Սէն - Տիդիէն առնելէն վեր-
ջը կ'իմանայ Թ շնամոյն խաբէութիւնը, և Էվարցեմ-
յեքիին Պիւշէրին հետ վերջնապէս միանալը: Թէպէտ
կայտեր Սէն - Տիդիէի վրայ խտտօրումը զինքը մայրա-
քաղաքէն շատ հեռացուցեր էր, բայց ամենեւին
յոյր չի կորելով՝ կայծակի պէտ արագութեամբ կը
վազէ դէպ 'ի Փարիզ: Փոնդէնըսլէօ հասեր էր երբ
Պելիար զօրապետը մայրաքաղաքին անձնատուր ըլլա-
լուն լուրը բերաւ: Իր վատ եղբայրն ու կինը Քը-
լարք պատերազմի պաշտօնատարին հետ մէկ տեղ փա-
խեր էին: Վեց հազար քաջ Վանսէցիք Բարդոզ և Ա-
մէյ զօրապետներով քաղաքը պաշար բերելու առեկնին

Թշնամիներուն հանդիպեր ու անձնատուր չըլլալով գը-
րեթէ ամէնն ալ քաջութեամբ մեռեր էին ու զօրա-
պետնին գերի բռնըւեր էր : Մարմնն ու Մորգիէ հա-
ղիւ երսուն հազարի մը շափ մարդ ժողոված Շարան
դոն տեղը կատաղաբար զարնըւեր էին գրեթէ ութ
հարիւր հազար Թշնամեաց հետ, որոնցմէ տասուեր
կու հազար ջարդեր էին, (մարտ 50) : Բայց վերջա-
պէս անհամեմատելի զօրութեան մը գէժ ալ չի կրնա-
լով կենալ, մարէշալներուն ու Թալէյրանին խորհրդո-
վը զինադադարում բրեր ու հրաման առեր էին գաշ-
նակիցներէն Փոնդէնրայէօ քաջելու իրենց զօրքովը :
Երկրորդ օրը Գաշնակից իշխանները յաղթանակաւ
Փարիզ կը մտնէին :

Լուսթեամբ ու տարտափով Փարիզ իր համաշ-
խարհական իշխանութեան ու փառացը վերջին վայր-
կեանը տեսաւ . ան իշխանութեան ու փառաց ո-
րոնք տասը տարի կայսերական շքով սրայծառացու-
ցին իր գահը ամէն գահերէ վեր և որոնք իրեն օ-
րինացը ու հրամաններուն հնազանդեցուցին գրեթէ
բօլոր Եւրոպան : Բոլոր Եւրոպան հիմա անոր գէժ
միացեր ու խոնարհեցուցեր էր . օրէնք ու սրա-
ուեր կուտար անոր : Ժողովրդեան խորին ու ապուշ
լուսթիւնը ասէն ասէն քանի մը յանդուգն Թա-
գաւորականաց առ ձայնովը կը խռովէր . « Կեցցէն
Պուրպոնք, կեցցէն ազատիչք մեր » : Աւտորիոյ կայս-
րը կարծես թէ երդում բրեր էր իր փեսան Գաղղիոյ
աթուէն անարգութեամբ զրկելու : Երբ Ազէքսան

դրք իմացաւ Շփարցեանցերկէն անոր միտքը , երբ Գազ-
ղիոյ վատ մեծամեծները՝ Թաղէյրանին առաջնորդու-
թեամբը՝ Պուրպոններուն հաստատութիւնը խնդրե-
ցին , ան ատենը Ազէքսանդր առաջարկեց Նաբոլէո-
նին հրաժարելու բոլոր ցեղովը Գաղղիոյ ակթուէն :
Նաբոլէոն կրնար աս անարգ պահանջման շի հաւանիլ
ու պատերազմիլ . Սուլդ ու Սիւշէ Ստանկայէն յի-
սուն հազար զօրք կը բերէին իրեն . Իտալիոյ ու Լիւ-
նի զօրաց բանակն ալ նոյն շափի մը կ'ելլար : Սակայն
ազգին օգուտը լաւ ընտրելով , իր փառքը անոր զո-
հեց , և ատորագրեց իր և որդւոյն հրաժարումը : Դաշ-
նակիցք Էլլսրա կզգին երկու միլիոն եկամուտով Նա-
բոլէոնին տուին որպէս զի հոն քաշէի . Փարմայի և
Բիաչէնցայի գրտութիւններն ալ կ'նայը . (Փարիզու
գաշնադրութիւն , 11 ապրիլ 1814) : Եւ Թագաւորե-
ցաւցին Գաղղիոյ Լուսովիկոս Ժ.Լ. Ը :

Նաբոլէոն Փանդենըպէշի պալատն էր , Աւա-
ւօտանց , ապրիլի 20 , իր մտերիմներուն հրաժարա-
կան ողջոյնը տալէն ետեւ , բակը ինջու : Հոն տը-
խուք տեսարան մը սիրտը խշխշուց : Իր կայսե-
րական ձեռ պահանորդաց գունդը բակին շորս կող-
մը շարւած , իտրունկ լուսթեան մը մէջ տրամու-
թեամբ աշքերնին գեափնը կպուցած անշարժ կը կե-
նային : Մարենկոյի , Աւսդերիցի ու Մսորուայի գիւ-
ցազուններ՝ պիտի բաժնըւէին իրենց անյաղթ դու-
խէն , պիտի բաժնըւէր Նաբոլէոն ան հին ու մըտե-
րիմ քաջերէն որոնք քսան տարի միահետ յաղթութե-

նէ յաղթութիւն տարեր էր : Սիրտը ելաւ ու աչքը
ներք լցաւ արցունքով . բայց զօրացուց զինքը . ու
հաստատուն ձայնով մը աս յետին սղջոյնը տուաւ
անոնց .

“ ԶՕՐԱՊԵՏՔԻ , ՊԱՇՏՕՆԵԱՅՔԻ ՈՒ

ԶՕՐԱԿԱՆՔԻ ԻՄ ԾԵՐ ՊԱՀԱՆՈՐԴԻՄ ”

“ Կ’սղջունեմ զձեզ : Քսան տարիէ ’ի վեր որ ձեր
“ հետն եմ , դո՛հ եմ ձեզմէ : Միշտ փառաց ճամ
“ բուն վրայ դասյ զձեզ : Բոլոր Եւրոպիոյ տէրու
“ թիւնները ինձի դէմ զինուեցան . զօրասպետներէս
“ մէկ քանին իրենց սրատուչը գրգեցին , ու նոյն
“ իսկ Գաղղիան փոխել ուղեց իր վիճակը : Չեր ու
“ ինձի հաւատարիմ մնացողներուն հետը քաղաքական
“ պատերազմը կրնայի առաջ քշել . բայց Գաղղիոյ կը
“ մնասէի : Հաւատարիմ կեցէք ձեր նոր թագաւորին ,
“ հնազանդ ձեր նոր գլխաւորացը , ու մեր սիրելի
“ հայրենիքը երեսէ մի ձգէք : Չիս մի կսկըծաք . ե
“ բանելի եմ ես երբ ձեր երջանկութեան լուրը առ
“ նեմ : Կրնայի մեռնել , դեռ ապրել ուղեցի նէ , ձեր
“ փառացը համար ուղեցի : Գրի պիտի անցընեմ մեր
“ ըրած մեծամեծ գործերը : Չեզ ամեննիդ չեմ կրը
“ նար գրկել . բայց զօրասպետնիդ գրկեմ : Եկաւ .
“ Բզի զօրասպեա . սրտիս վրան պատեմ քեզ : Բերէք
“ արծաթ նշանը . ան ալ գրկեմ : Ո՛հ , ցանկալի ար
“ ծիւ , քեզի տուած համբոյրս թող սպազայ ժա
“ մանակաց մէջ հնչէ : Ո՛ղջ կեցէք , որդեակք . միշտ

« կարօտս ձեր հեան է . շի մոռնա՛ք իմ յիշատակս » :
Նաբոլէան լացաւ . լացին իր ծեր պահանորդները՝
գուցէ առջի անգամուն , լացին օտար զօրքերն ալ ու
րոնք ներկայ էին առ վսեմու սրտաբեկ հրաժարական
ողջունից :

Նաբոլէանին գէպ 'ի Ելլպա ճանապարհորդութիւնը
նր տեղ տեղ յաղթանակի մը նման եղաւ : Եւրոպէ՛ ձայն
ներով . տեղ տեղ ալ խիստ վտանգաւոր : Ելլպա որ
հասաւ , հոն բերեւ տուաւ իր մայրն ու քուրերը ,
որոնց ընտանի խնամքը իր նեղութիւնները թեթեւ
ցուցին : Իսկ կինը իրմէ բաժներ տարեր էր Փրան-
շխկոս կայսրը : Ելլպայի մէջ Նաբոլէանին անցուցած
տասն ամիսը կղզւոյն ամէն տեսակ բարեկարգու-
թեանը առ ի թ եղաւ :

Սակայն անշուշտ մտրդ մը որուն բոլոր Եւրոպան բաւական չէր եղած, ափ մը երկրի մէջ չէր կրնար հանգ չիլ: Գաշնակիցք խխառ ուշ առ բանս խորհրդածելով, Նաբոլէոնը Ափրիկէ Սուրբ Հեղինէ կղզին քշելու գաղտուկ որոշեր էին: Առ բանս, ինչպէս նաեւ Գաղղիոյ միւձակը, կայսեր հին մը տերիմներէն ոմանք անոր ականջը գրին: Միւրոք Նաբոլի թագաւորն ալ Ասորիացոց նենգութեանէն ձանձրացած նորէն իր հին տիրոջը նիզակակից ըլլալու բաղձանքը յայտնէր էր: 1815 Տարւոյն յունվարի 26ը, որ օրն որ Անգղիացի պահապանները Աիփորնօ մեկներ էին, Նաբոլէոն յարմար սեպեց իր գէտ 'ի Գաղղիա փախստեանը: Պերդրան ու Տրուոյ զօրապետներէն զատ մէկու մը միտքը չի յայտնած՝ միայն հազար մարդով ու եօթը նաւով ճամբայ ելաւ: Ճամբորդութեան օրերը զօրաց ու Գաղղիացոց համար Նաբոլէոնին բերնէն բանախօսութիւններ օրինակելու անցան: Մարտի առջի օրը Ժիւան ծոցը ելաւ, ճամբան հանգիստած նաւերուն առջեւէն հրաշքի պէս անծանօթ անցնելով: Ժիւանի և ուրիշ տեղերուն գեղջուկները սիրով ընդունեցան Նաբոլէոնը, ու առ նոր Մոլսէսը նոր աւետեաց երկրին ժառանգութեանը ելած, իր սակաւաթիւ ընտրելոց բանակաւը ս'ւր որ կը հասնէր՝ իրեն կը հրպատակեցըներ, ոչ սրոյ զօրութեամբ, այլ մարդասէր ու համոզիչ խօսքովը: Իր բանախօսութիւններ

ըր Կարի մէջ տակէլ տուաւ , և առ սրանչէի յորդո-
րը բոլոր ազգին մէջ ախաւծ , մեծ ազդեցութիւն ը-
րաւ անոր սրտին վրայ ու շուտով զան իրեն գրաւեց :

Կարէն դէպ ՚ի Կրքնուպլ ճամբայ ինկաւ հրաշա-
լի գունդը : Աւնէւէն Քամպրոնն զօրապետը կ'եր-
թար քառասուն հոգւով . մէյ մըն ալ յանկարծ խուճի-
մը Կրքնուպլի զօրաց⁷ պաշարեց զանանք : Նարոյէոն վրայ
հասաւ , ու Կրքնուպլի բանակին առջև կուրծքը բա-
նալով , կոչեց . « Թէ որ մէջերնիդ մէկը կ'ուզէ իր տէրը ,
իր կայսրը մեռցնել , ահա՛ հաս է , թող մեռցնէ ու
Չօրքը միարեւան սկրտան ազազակել , կեցցէ կայսրը ,
ու անոր միանալով քաղքին վրայ քալեցին⁸ : Բնակիչ-
քը առ որ տեսան . դռները կտարտեցին ու ցնծու-
թեամբ ներս առին սրանչէի յաղթողը : Անկէ կայս-
րը Ա խոնի վրայ գնաց , ան ալ նմանապէս խազազու-
թեամբ անձնատուր եղաւ : Նէյ զօրապետը թագա-
ւորին կողմանէ զօրօք կայսեր վրան եկաւ , Նէյ շի
կրցաւ իր հին յտիրոջը ապերախտութիւն ընել ու
միացաւ անոր : Ասանկով տասնըութ օրան մէջ ան-
ակնուճնէի զօրութիւն մը ստացած , Նարոյէոն դէպ ՚ի
Փարիզ սկըսաւ քալել , երբ մայրաքաղաքին տեսու-
թիւնը դեռ միջոցներ կը փնտրուէր ու զօրք կը խրկէր
հասարակաց ինձնոցն դէմ , օտար օրինաց սեպելով զան ,
ինչպէս նաև մարտի 15 ին Ալենայի ժողովքը , որն
որ հին դաշնակցութեան կայր նորոգեց : Պարսոյ
լանք , բազդին զարմանալի յաջողութեամբը էլ լայնի
փախտուեայն մտաւ Փարիզ , (մարտ 20) , ծեր ու տը

կար Լուգավիկոսը փախուցած, որն որ տասն ամիս
Թագաւորեր էր: Իսկ անոր որդիքը՝ Պարպոնի և
Անկլուէմի դքսերը՝ մէկը Ղանաէի մէջ, մէկայլը Մար-
սիկոյի ու Թուրնի մէջ պարսպ տեղը էզ մը ասեն
Նարոլէոնին գիմակալելէ ետև, անոր վեհանձնու-
թեանը սպաստանած անձնատուր եղան. Նարոլէոն
մեծ հագ ու խնամք ցրցուց բոլոր Թագաւորական
ընտանեաց սպահալուծեամբ Գաղղիայէն ելլելուն:

Նարոլէոնին շորս կողմը ժողվեցան իր հին բա-
րեկամներն ու պալատականները, ազգային ժողովոց
խորհրդականներն ու տէրութեան սրաշտօնատարնե-
րը, որոնց ամենուն աղատական նորոգութիւններ ու
իր փառասիրութեանը շափ դնել խոստացաւ: Աս
խոստմունքը չի բռնեց, այլ միայն իր կայսերութեան
սահմանագրութեանցը յաւելուած մը աւելցուց: Ան
ասենէն շատ Գաղղիացոց սիրտը իրմէ բաժնրե-
ցաւ, որոնք փոխանակ աղատասէր օրէնսդրի մը հին
փառասէր կայսրը ճանչցան: Հասարակութեան յան-
կարծ աս միտքն ստանալը Նարոլէոնին սատարիկ վը-
նասակար եղաւ:

Սակայն գաշնակիցք նոր ու խոտ գրեթէ էին Նարոլէո-
նը չի կործանած զենքերնին վար չի գնելու: Ասիկայ
որչափ ալ որ զանոնք սիրոյ հրաւերներով շահելու ջա-
նաց նէ, պարսպը աշխատեցաւ: Հարկ եղաւ ուրիշ
միջոցի մը ձեռք զարնել: Չօրքերը կարգաւորեց ու

անոնց թիւը ինչուան շորս հարիւր հազարի հասուց :
Անթիւ հրազեններ սկսեան շինել մայրաքաղաքին
մէջ, ու իրեք հարիւր յիսուն թնդանօթ Փարիզու
շրջանակը շարեցան : Գաղղիոյ բոլոր քաղաքները
ամրցան : ու ազգային սրահապանաց թիւը երկու
միլիօնը անցաւ : Միւրազ ալ որ արդէն խոտաացեր
էր Նաբոլէանին ուղած ատենը միանալու, ապրիլի
վերջի օրերը հասաւ, զօրքն ու աթոռը Աւոգրիոյ
հետ պատերազմելով կորանցուցած : Նաբոլէան անյի-
շաշարութեամբ բացաւ գիրկը իր հին ու քաջնիզա-
կակցին, թէպէտև անոր անխորհուրդ ու ատենե-
դուրս գաշնակիցներէն զլուխ քաշելը աւելի մեասա-
կար եղաւ իրեն քան թէ օգտակար :

Նաբոլէանին երկու տարբեր ճամբայ կար պա-
տերազմելու, մէկ մը թշնամին Գաղղիոյ մէջ ըս-
պասել, ասով Նաբոլէան կրնար ժամանակ վաւ-
արկիլ, աւելի զօրանալ, ու ինչուան Փարիզ յի-
սուն ամրցած քաղաք թշնամեցն դէմ գնել : Մէկ
մըն ալ, յանկարծակի անոր վրան համեիլ Պելճիայի
մէջ, որն որ Գաղղիոյ բարեկամ երկիր էր : Վէլլինե-
դան երկու հարիւր հազար զօրքով Պրիւքսելը բռն-
ներ էր : Պրիւշէր ալ Նամուրի մէջ հարիւր քսան հա-
զարով կանկ կ'առնէր : Աս երկուքին մէջ տեղը մը-
տած : զարնել նախ Պրիւշէրին առաջը, ու երկու զօ-
րապետներուն հետ զատ զատ պատերազմիլ, առ ե-
ղաւ շատերուն խորհրդովը՝ Նաբոլէանին ընտրած յան-
դուզն ու դժուարին միաքը : Առտոի յունիսի առջի

օրը քաղաքական փոռաւոր հանդիսիւ մը զօրաց
առջեւ բանաստեղծէն ու սահմանադրութեան պահ,
պանութիւնը ուխտէն ետեւ, ելաւ մայրաքաղա.
քէն (յունիս 11) ու Սամսոն գետը անցնելով
մտաւ Շարլըբուա, ուսկից Բրուսիացիք ձգեր
քաշէր էին՝ քանի մը Գաղղիացի դասալէք զօ-
րացեաներէ Նարոյէանին վրայ հասնելուն լուրը ա-
ռած: Հոնկէ կայսրը Նէյ զօրապետը խրկեց երսուն
հազար զօրքով Գաղբը - Պրա ըսուած դիւղը առնե-
լու: Արուշիին ալ հրաման տուաւ Սամսոնէֆ մանա-
լու: որն սր իրէք մղոն Գաղբը - Պրայէն հեռու էր:
Բրուսիական բանակին մէկ թեւը Սամսոնէֆ կռթը-
նած ըլլալով: Պրիսքսէլի կողմէն Անգղիացոց անոր
միանալու կէտն էր Գաղբը - Պրան: Մէյ մը աս տե-
ղը Գաղղիացոց ձեռքն անցած: Երկու թշնամի բա-
նակները մէկզմէկէ յախտեան զատուած կրնային
սեպելի: Դժբաղդութեամբ ոչ Նէյ ոչ Արուշի ասե-
նին շի կրցան կատարել կայսեր կրկին և կրկին ի-
րենց խրկած հրամանը, և փոխանակ երկու կողմա-
նէ Բրուսիացիքը նեղը խօթելու: մինակ ձգեցին ա-
նոց գէմ կայսրը Ախնիի առջև: Չորս ժամի շափ
հոն պատերազմեցաւ Նարոյէան՝ անկասկած տուած
հրամաններուն կատարմանը վրայ: Բայց Նէյին գեռ-
նոր Գաղբը - Պրայի վրայ խրկած գունդը կարծելով
թէ թշնամիինն է, կանկ առաւ՝ ու գէոյ ՚ի անոր առա-
ջը վազեց: Աւշ խնացաւ իր կարծեացը սխալմունքը,
բայց ծուռ կարծիքով մըն ալ Պրիւշէր Գաղղիացիքը

փախստական սեպեւոյժ, բոլոր ու ժը Սենդ՝ Ամանի վը-
րայ Թափեց : որն որ Վանտամ իր ձեռքէն առե-
րէր, միտք ունէր անկէ Շէպփանի մօտենալով Անգ-
ղիացոց միանալու : Բայց հոն յանկարծ Նէյին ու Աջ-
բուշին զօրացը մէջ բռնըւած : Նարոյէննէն ալ կա-
տաղաբար Ղինիէն քշւած : փախուտը առաւ : քը-
տան հազար մարդ կորսընցընելով : Մութն արգիլեց
Գաղղիացիքը անոր ետեւէն ինաբու : սակայն եօթը
հազար ինկածներուն ու ծերար և Միւլոյ զօրա-
պետներուն ցրցուցած քաջութիւնը ոչ երբէք անխ-
շատակ պիտի ձգւին :

Պիւշէր դէպ ՚ի Վալը քաշուելով հոն կանկ ա-
ռաւ : Կայսրը Աբիւշին յիտուն հաղարով անոր ետե-
ւէն խրկեց որպէս զի արագութեամբ ինչուան Վա-
վըր հասնելով, արգիլէ Բրուսիացոց հաղորդակցու-
թիւնը անգղիական բանակին հետ : Աբիւշի անհոգու-
թեամբ հինգ մղոն Վալըն հեռուն կեցաւ : Իսկ
Նարոյէնն Տնացած վախտուներեօթը հազար զօրքը
անձամբ Վէլլինկոնին դէմ ասնելով, հասաւ Մար-
պէր : ու հոնկէ նոր հրաման խրկեց Նէյին Գաղղի-
պրան առնելու : ուսկից Անգղիացիք դէպ ՚ի Վաթեր-
ըն կը քաշուին :

Վաթերընի գաշտը Սուայն անտառին առջև
Վէլլինկոնին բանակը պատերազմի շարուեցաւ : Ա-
ռաւօտանց (յունիս 18) կայսրը ուրախ սրտիւ առ
բանակը աննալով ու դողալով որ շըլայ թէ Վա-
դէրընէն քաշուի ու իր բաղձանքը պարտայ հանէ,
զօրքը արտորնօք առաջ քշեց : Շարըրոյի ճամբան

Անգղիացիքը գիտնաւորեց Հուկուսմանի ամբողջին ու
 բարձրաւանգակնեութեն վրայ շարուած : ուր Բրու-
 սիացոց հետ հաղորդակցութեան տեղն էր : Հերո-
 նիմաս ամէն ջանք գործ դրաւ ամբողջը թշնամուոյն
 ձեռքէն առնելու : Բայց անողորմ : Ման - Սէն - Ժան
 գիւղին կողմէն ալ Գաղղիացոց թնդանօթները աղէկ
 մը ջարդ կուտային : ու կայսրը Նէյին Հէ - Սէնդը
 առնելու հրաման ձուտար : Երբ բլրի մը վրայէն հե-
 ուսանց աչքին գունդ մը զօրաց երեւցաւ : Առջի
 բերանը Նարոյէն Արուշին գունդը կարծեց . պա-
 ղեցաւ մնայ երբ ստուգիլ իմացաւ Պիւլովին երտուն
 հաղար Բրուսիացիքն ըլլալը : Պիւլով : որ Լէյնիի պա-
 տերազմին ներկայ չէր գտնուած : հիմա Արուշին
 ետեւն անցեր ու Գաղղիացոցմէ բաժներ էր զանս Ասյո-
 ըը ստիպեցաւ տասն հաղար զօրաց խումբ մը Պիւ-
 լովին գեմ խրկելու : Բայց երբ մէկ կողմանէ Նէյ ու
 Միլհոյ Հէ - Սէնդը յաղթանակաւ կ'առնէին ու
 սաստիկ կատորած մը կ'ընէին թշնամուոյն մէջ : մե-
 կալ կողմանէ Պիւլովին ընթացքը խափանելու տասն
 հաղար զօրք չէին բաւեր : Այսորը յուսալով անոր
 հասնելէն առաջ Անգղիացոց միջին թեւը բոլորովին
 կտորելու : թշնամեաց նորէն Հէ - Սէնդին վրայ յար-
 ձրկած ստե՛ննին : Միլհոն ու Քելլէրմանը իրեք զը-
 բահաւոր պահճու գնդերով առաջ քնց : Ասանց սան-
 ձարձակ թշնամեաց վրայ թափուելու ստե՛ննին : մնա-
 ցած Աիւլոյին գնդին ալ եռանդը բորբոքելով հե-
 տերնին խառնուեցաւ . կայսրը պարսպ տեղը ջանաց

արգիլել զան : Անգղիացոց հետեւակները առ ան-
 պարտելի զբահաւ որներուն առջև չի կրցան ինչուան
 վերջը գիմանալ ու ցիր և ցան եղած : ձիաւոր
 ներուն օգնութեամբը նորէն քանի մը անգամ կարգ
 կարգ ժողովեցան և հաստատուն կեցան մահուան
 դէմ : Ան ստենը երկու կողմէն սակալի կերպով
 կրուիւր սաստակացաւ : ու երկու կողմին ձիաւոր
 ները կատաղարար մէկ մէկու վրայ եղած : շին-
 թը աւելցուցին ու դեպի պէս արիւն վազցուցին :
 Երկու ժաման մէջ Միլիշոյին ու Քելլեբանին զօր,
 քերը տաւերկու հողար Անգղիացի չարդեցին : ու
 բնց կորուսար Ալեյինկոնին աչքէն արցունք ի-
 ջուց : Մնացած զօրը մահուանէ ազատելու համար
 Ալեյինկոն կը պատրաստուէր փախտի նշանը տա-
 լու . . . երբ շէին կողմէն հեռուանց գունդ մը զօ-
 բաց տեսնուեցաւ : Նարուէնին սիրար նետեց . ան-
 շուշտ ստ գունդը Արիւշիինն էր . ինչպէս ուրախու-
 թիւնը սգոյ գարձաւ երբ խնցաւ թէ Ալեյնէրն էր
 ան որ երսուն հազար բրուսիացի զօրբով՝ Ալեյովին
 միջնորդութեամբը՝ Ալեյինկոնին կը միանար : Ալ
 Արիւշիէն օգնութեան յոյս չի կար , որն որ միշտ կու-
 բօրէն գէպ ՚ի Վալը կը քալէր , մինչ Ալեյնէր անկեց
 առտուն կանուխ ձգեր ելէր էր : շիմա Նարուէն
 երկու բանակի դէմ դնելու կը հարկագրի ունեցած
 տկար ուժով : Բայց երբ Անգղիացիք կը զօրանան ,
 Գազզիացոց վրայ վհատութիւնը կը տիրէ . ինչուան
 նաեւ սմանք ետ քաշուիլ կ'սկսին : Պահ մըն ալ զա-

նոնք անպարտելի Նէյին օրինակը կը քաջալերէ : որն որ սուրբ ձեռքը շորս պահանջող գնդերով Ֆրիտնին ու Քամպրոնին հետ թշնամեաց մեջ կը նեւաւի ու կը հրէ զանոնք : հինգ ձի տակը կը մեռնին : Սակայն Ալիւշէրին ու Ալիւինկոնին ձիաւորն ու թընդանօթը սարսափելի ջարդ մը կուտան Գաղղիացոց ան ատենը մեջերնին փախտեան ձայնը կըլուի : Նորոչուն անոնց մեջ կը նեւաւի : կ'ուզէ արգիլել զանոնք կամ մեռնիլ իր վերջի բանակէն ինկած քաջերուն հետ : Պարսոյ աշխատութիւն, ունայն փափաք « Սահը քեզ շուղեր ո կ'ըսեն իրեն հաւատարիմ թիկնապահները ու բռնի ետ կը գարձեն : Նորոչուն գիշերովան մթովը գէտ 'ի յընար կը քաշուի : քսանը հինգ հազար զօրք կորսնցուցած : 20 ին Լանն կը մանէ : ուր Ալիւշիին ամբողջ գնդաւը ու Սուրին ժողոված ցրեալ զօրքերովը հարիւր քսան հազարի բանակ մը կարգաւորած : կը սրասրատարի հոնկէ Գաղղիան պաշտպանելու թշնամեաց արշաւանքէն : Բայց իր զօրապետաց խորհրդովը ակամայ կը ձգէ Լաննը ու կուգայ Փարիզ :

Պատգամաւորաց սենեակը Լաֆայէզին առաջնորդութեամբը ամէնէն առաջ գանգատ վերցուց կայսեր գէմ : Լաննց միանալով Բերերու սենեակն ալ ըստիպեցին կայսրը հրաժարու մը ստորագրելու : որն որ իր օրդին տեղը յաջող անուանեց , (22 յունիս 1815) : Երկու սենեակները հինգ պատգամաւոր որոչեցին ու Ալիւինկոնին խրկեցին հաշտութիւն

խօսելու : Վարդէան Ռոշթոր երթալու ճամբայ ելեր էր ,
 ուր Գաղղիոյ նոր կառավարութիւնը գէպ 'ի Միացեալ
 Նահանգները զինք տանելու համար երկու նաւ պատրաստ
 տելու խոստացեր էր , երբ Պլիւշերին ու Լուտովիկոսին
 մայրաքաղաքը մտնելուն լուրը առաւ : (յուլիս
 12) : Աս բանս իր Ամերիկա ճամբորդութեանը ար
 գելք բլլալով , իրեն կուսակից գաւառներուն միջ
 նորդութեամբը քաղաքական պատերազմն ալ քշել
 չուզելով , Մէյքլան նաւապետին նամակով մը Անգ
 ղիացոց անձնատուր եղաւ ու վեհանձն հիւրասիր
 ութիւն մը խնդրեց աննցմէ : Պէլլերոֆոն նաւուն
 հրամայեցաւ իր հիւրը Բլիմթթ տանելու . ուր , հե
 տաբբիւր զարմացողաց նաւակներուն բազմութիւնը
 ձգքելով , Լոր Քէյթ անգղիական տերութեան որո
 շումը մատուց իրեն . Մէր պարտէ ի ստիպել զիւ աշ
 խորհիս խոռովելու միջոցները Պոնտֆորթին արգիւելու . Սորթ
 շելդին իշխին իրեն Բնախնայան փելի սահմանէցաւ . . . :

Սարսափով ու բարկութեամբ աս լուրը առաւ ,
 ու գոչեց : « Լենկթիմուրին վանդակէն վատ է ատ
 բանը » : Մերթեմէ ուզեց ան որոշումը . բայց վճիռը
 տրուեր էր : Ուրիշ կերպով մը ատոր գէմ գնել չի
 կրնալով , ասանկ բողոքեց Լոր Քէյթին .

« Ար բողոքեմ բարձրաձայն հաս , առաջի երկնից
 » ու մարդկան , ինձի գէմ եղած բանակալութեանը ,
 ո՞րմ սուրբ իրաւունքս ոտքի տակ առնելով , բրա
 ննութեամբ իմ անձիս ու աղատութեանս վրայ իշ
 » խելով : Պէլլերոֆոն նաւուն միջ աղատօրէն եկայ ես .

« շեմ՝ գերի, այլ հիւր եմ Անգղիոյ: Նաւապետին
 « իսկ հրաւերը առած եկայ: որն որ իր տերութե-
 « նէն հրաման առեր էր, ըսաւ, զիս ընդունելու ե-
 « Անգղիա տանելու: Թէ որ սա հաճելի ըլլար նե-
 « ինձի: Վստահութեամբ ելայ Անգղիոյ օրինացը
 « պաշտօնաւորութեանը տակ մտայ: Պէլլըրո՛՛նի մէջ
 « նստելուս պէս՝ բրիտանիացի յարկին տակ սեպե-
 « ցայ: Թէ որ կառավարութեան հրամանին միտքը
 « ինձի դաւ ընել էր նէ, անիրաւեց իր պատուոյն ու
 « դրօշը ազտեղէց. բրիտանիան հաւատարմութիւ-
 « նը Պէլլըրո՛՛նի հիւրընկալութեանը մէջ կօրուեցաւ:
 « Թո՛ղ պատմութիւնը վճռէ, պիտի ըսէ ան թէ քր-
 « սան տարի Անգղիոյ գէմ՝ պատերազմած թշնամի
 « մը, իր գժբազդութեանը մէջ ազատարար եկաւ
 « անոր օրինացը ապաւինեցաւ: Արնո՛ր մի ա՛լ մեծ
 « նշան մը տալ անոր իր վստահութեանն ու յարգա-
 « նացը: Բայց այդպիսի վեհանձնութեան մը ի՛նչ
 « պէս պատասխանեց Անգղիան. կեղծեօք հիւրասի-
 « րեց թշնամին, ու երբ վստահութեամբ անձնատուր
 « եղաւ նէ, զո՛հէ՛ց զան »:

« Պէլլըրո՛՛նի վրայ, - ՆԱԲՈՒԷՆՈՆ »:

Օգոստոսի 4ին Նաբոլէոն գերիի մը պէս ա-
 նարգարար զէնքերէն մերկացուցած ճամբայ ելաւ
 իր արտօրը երթալու, իր հեան էին Պերդրան, Մոն-
 Թալոն, Կուրկոյ, Լաս - Քաղաս մտերիմները: Գաղ-
 ղիոյ առջեւէն անցնելու ատենը, բարեւեց զան

վերջի անգամուն . « Սիրելի Գազզիա , ըսաւ , թէ որ քանի մը ուխտադրու ժներ սրակաս ըլլային նէ , գեռա շխարհիս տէրը կ'ըլլայիր դուն » : Աս հրաժարական ողջոյնը անհուն Ովկիանոսին մէջէն բարեկամ երկրի մը տրւած , որուն նմանը ատենով թշուառ թագուհի մըն ալ ըրեր էր (Մարիամ Սգիւարդ) վըսեմ էր ու սրտաբեկ :

Մէկ ու կէս ամիս ճանապարհորդութենէ ետեւ , Նարոյէսն հասաւ իր արտորը :

Սուրբ Հեղինէ կղզւոյն ծովեզերքը բարձր ժայռի մը վրայ ցրցուած շէնք մը կայ Լոնկվուտ անուամբ , խուար , խոնաւ , ու խիստ անբարեխառն օդով : Աս օդը շատ անգամ նոյն խկ տեղացոց մահաբեր է , որոնք ամէնը վատաւողջ են ու էն շատ քառսուն տարւընէ աւելի շէն ապրիր : Լոնկվուտին կլիման տեսակ տեսակ յանկարծամահ հիւանդութիւններ կը սածէ . տխուր ու սարսափելի տեսք մըն ալ ունի . չորս կողմը դահավէժ ժայռեր ու անոց ոտքը ահագին Ովկիանոս մը անծայր , միշտ ալէկոծութենէ շարժած , միշտ յուսահատութեան հայելի : Ահաս տեղն է որ մեր թշուառ գիւցազնին բնակութիւնը եղաւ : Արան շատ շանցաւ Նարոյէսին առողջութիւնը մէկէն աւրըւելու նշաններ սուաւ : Ուստի և իրաւամբ կ'ըսէր . « Անգղիան օդը մահուան գործիրի փոխեց » : Զգուշութիւնը օրէ օր վրան կ'աւելնար , և ոչ ձի հեծնելու հրաման ուներ . կարծես թէ անգղիական բռնաւոր կառավարութիւնը

կը վախեր որ շըլայ թէ իր գերին ժայաւերն ու ծա-
վը անցնի, և, նոր Արատաւազդ, շղթայները 'խզած'
աշխարհք կործանէ: Սուրբ Հեղինէ ին առջի իշխանը
Քոքսիւրն փոխելով, տեղը անցաւ Հիւտասն-Աով՝
չար ու անհաշա թշնամին բոլոր Գաղղիացոց: Ասոր
օրը Նաբոլէանին շարչարանքը աւելցան: Աս մարդը
սուտ ամբաստանութիւններով Նաբոլէանը իր Աս-
-Քազաս մտերիմ բարեկամէն ու Օ'Մէարա հաւա-
տարիմ բժշկէն զրկելէն ետքը, արգիլէց անոր նաև
ինչ և իցէ հաղորդակցութիւն կողեցոց հետ, կնոջ
մէն ու որդիէն եկած նամակները, ինչփան նաև
խնդրած գրքերը կամ օրագիրները, միայն թէ անոնց
մէջը իրեն գէժ կծու անարգութիւն մը ըլլար նէ, շու-
տով ձեռքը կը հասցընէր, որպէս զի ամէն կերպով
վիշտը աւելնայ: Աւստի Նաբոլէանին մնացած գրեթէ
միայնակ զբաղմունքը իր անցելոյն յիշատակն էր, ու
բուն վրայ աչք կը նետէր, կը դատէր, բարեկամացը հետ
կը վիճէր, ու անոնք և ինքը գրի կը զարնէին:
Սուրբ Հէշիէի յիշատակէն առ աշխատութեան սը-
տուղն է, անգին ու շնաշխարհիկ գանձ մը, որուն
մէջ իր ու իրեններուն ամէն գործոցը անկողմնակից
վճիւր կը կարգանք ու ինչուան այս օրս հետաքրք-
րութեամբ նորէ նոր ծանօթութիւններ անկէց կը
բաղենք:

Նաբոլէան տարիի մը չափ առանց բժշկի մնաց,
օդին վնասակար արգեցութիւնը վրան աղէկ մը ներ-
գործելէն ու թոքախտութեանէ զարնըւելէն վերջն էր

որ Անգամարբի հայրենակից բժիշկը իրեն խրկըւեցաւ : Անգամարբիին հետ առաջին տեսութիւնը տիրաւ խշխշացուց . կնոջմէն ու որդիէն լուրեր հարցընելէն ետեւ , երբ զաւկին պատկերը առաւ , աչքնէրը լեցուած “ Սիրելի որդեակ , ըսաւ , թէ որ քաղաքական խորամանկութեան մը զո՛հ շըլլայ նէ , իր ծնողին անարժան պիտի շըլլայ ” : Ու վրան տիրած արտմութիւնը փարատելու համար , առաւ Ռասին մը ու Անդրո՛մարէն կտոր մը կարգայնինի , սա տողերուն որ հասաւ :

Կ'երթայի որդւոյս արդկըւած տեղը . . .

Հէկտորէն ու Տրոյայէն մնացած միակ իմ յոյս .

Այսօր գեռ զան շեմ գրկած .

չի կրցաւ բռնել վտակի սէս աչքէն վազած իրոււացի արտասուքը :

Անգամարբի սկսաւ իր խեղճ հիւանդը խնամել մեծ փութով ու կարեկցութեամբ . հիւանդութիւնը ինչուան 1821 վեց տարւան մէջ վրան շատ տիրեք ու արմատացեր էր :

Օր մը սա բժիշկը քաղցրութեամբ յանդիմանեց զինքը ապսպրեած գեղջ շառնելուն համար . Չէս գիտեր , պատասխանեց Նարսէ՛նն , որ Անգղիացիք իմ դիս կ'ուզեն . պէտք չէ որ իրենց շատ սպասել տամ : Ուրիշ օր մըն ալ , երկինքը բաց ու գեղեցիկ ըլլալով , ըսաւ . Վեց տարի առաջ սա օրս Գաղղիա էի , եւ երկինքը անպոտ էր . ա՛հ , թէ որ տեսնայի ան ամպերը՝ ես կ'ըռնանայի : Ու բժշկին ձեռքը կուրծքին

վրան գնելով, Հոս, ըսաւ, հոս դահձին դանակը խօթեցին ու բերանը մէջը կտարեցին :

Գարձեալ ուրիշ օր մը յիշելով Վաթերլոյի պատերազմը, Վաթերլոյ, ըսաւ, օր շիթթութեան, օր թշուառութեան . . . Ա՛հ, խեղճ Գաղղիա, սարսափելի պատերազմ, որուն մէջ իրեք օր իրեք յաղթութիւն կորսնցուցի, որ անշուշտ իմն էին՝ թէ որ ամէն մարդ իր պարտքը կատարէր, հրամայածներս ըներ, դրած կարգաւորութիւնս պահուեր : Բայց յաղթըւողին փառքը յաւիտեան պիտի մնայ, և յաղթողներ ինչպան գեանին տակը պիտի անցնի :

Հիւանդութիւնը երթալով ծանրացաւ վրան . բայց երբեմն երբեմն քիչ մը ատեն վրայ կուգար, ու նորէն կը դէշնար :

Օր մը իբրև թէ մարդարեանալով մը կ'ըսէր ըժշկին, « Ելիզա քոյն ետեւէն (առ իշխանուհին նոր մեռեր էր) երթալու առաջին ընտանեկիցը ան մեծն Նարոլէոնն է, որն որ թէպէտ կը ցամբի, կը ծռի բեռին տակը, և սակայն գեռ Եւրոպան ահ ու գողի մէջ կը բռնէ » : Եւ իրօք, որովհետև 1820 ին Սոգանիոյ ու Նարոլի խռովութիւնները Նարոլէոնին ազդեցութեանը վրայօք Անգղոյ մեծ վախ կուտային, որն որ կարծես թէ իր գերիին ոգին սուրը ձեռքը ան երկիրներուն մէջ կը տեսնէր :

1821 տարւոյն սկիզբը գիտաւոր աստղ մը երեցեր էր Սուրբ - Հեղինէին քովերը, Նարոլէոն զան տեսնելուն պէս, ըսաւ, « Կեսարին մահուանը գու-

չակ եղաւ ան սասողը ո : Ասով իր մօտաւոր մահուա-
նը վրայ ալ հաւաստի ըլլալը կ'ուզէր իմացընել :

Ասորիկն վերջի օրերը ամիտի մտօք կտակները
գրելէն ետեւ , սուրբ հաւատոյ խորհուրդները ըն-
դունեցաւ , ու մահուան պատրաստեցաւ . իրեն
վերջի օրերն ալ Վինեալի քահանային , իր խոստո-
վանահօրը , Պոսիւէի Դ. Թ. Գ. Կ. Զ. Է. Ը. Թ. Կ. Զ. Է. Ը. կարգաւ
տուաւ իր առջևը . ու երբ Անդամարբին տեսաւ ,
« Ահա պատրաստ եմ ըսաւ , Աստուծոյ կամբքը կա-
տարւի ո : Ետքը յանձնեց անոր որ սիրաւ իրեն սի-
րելի կնոջը Մարիամին տանին :

Օր մը ինքրդինքը մտնալով , կարծէր թէ պա-
տերազմի մէջ էր , ու վեր ցաթկելով կը պօռար .
Յաղթութիւնը մերն է , գնացէք , քաղցէք , վաղե-
ցէք . . . :

Օր մըն ալ աւելի աղէկ ըլլալով ուրիշ օրերուն
վրայ , քովններուն , որ ուրախութեամբ լցուեր է-
ին , ասանկ ըսաւ . « Իբաւ որ այսօր աղէկ եմ , բայց
կ'իմանամ որ վերջն մօտեցեր է : Երբոր ես կը մեռ-
նիմ , դուք կ'երթաք ձեր ընտանիքն ու բարեկամե-
րը կը տեսնաք : Իսկ ես Եզրիւսեան գաշտը իմ քաջ
ընկերներս պիտի գնամ . . . անոնց հետ պիտի մի-
անամ , անոնց իմ գիպուածներս պիտի պատմեմ , և
գուցէ անգիի աշխարհքը պիտի վախնայ մեր միա-
բանութեանն ո : Նոյն ատենը Արնոլ վիրարոյժը ներս
մտաւ , որուն աղաչեց Պերդրանին աս խօսքերս անգ-
ղիարէն թարգմանելու . « Բրիտանիացոց ժողովրդեան

յարկին տակը նստելու եկայ ու վեհանձն հիւրասի-
բութիւն մը խնդրեցի իրենցմէ . անոնք զիս երկաթի
զարկին : Ասանկ բան ոչ Ազէքբասնդը , ոչ Ֆրանչիս-
կոս , և ոչ գուցէ Պրուշի թագաւորը ընէր . . . :
Անգղիացիք ինծի աս ժոյժը բնակարան տուին , որ-
պէս զի հոն մարդասպանութեամբ իմ կեանքս լրմնացը-
նեն , և նախատինք շի մնաց որ շքնէին . . . ան բանն
որ մէկու մը չէ արգիլուած , ինծի մերժեցին . կնոջ-
մէս զիս զրկեցին . որդիէս բաժնեցին . միտթարու-
թիւն չի ձգեցին ինծի կեանքիս մէջ : Ասանց կամաց
սպաննեցիք զիս , ու Հիւտտոն եղաւ ձեր հրամանին
գործադիրը : Բայց որ պիտի գայ , որ գուք ալ ամ-
բարտաւան Ալենտիկեցոց տերութեանը պէս պիտի
վերջանաք : Իսկ ես կը մեռնիմ աս ժոյժիս վրան , և
ի՞մ ճակատան նախաբխէջ Անգլիոյ լուսնորային քանը ի՞նչ
Բողո՞մ :

Ապրիլի 29 ին և 30 ին խիտ ծանրանալով , իրի-
կուան ժամը շորսին իր հաւատարիմ մարդիկը առ-
ջուր կանչեց ու ըսաւ . “ Ես կը մեռնիմ , գուք գար-
ձէք Եւրոպա : Հոս արտարանքին նեղութիւնները ին-
ծի հետ բաժնեցիք . գնացէք , ու իմ յիշատակս մի
մոռնաք : Ամէն օգտակար սկզբանց գործադրութիւ-
նը օրինօք հաստատեցի . . . դժբաղդութեամբ պա-
րագայները թող չի տուին , ու իմ պատրաստած ա-
զատանձնեայ մտքերէս Գաղղիան զրկեցաւ : Գթու-
թեամբ պիտի դատէ զիս ու իրաւամբ վարձահատոյց
պիտի ընէ . յիշէ պիտի իմ յաղթութիւններս ու գո-

վի իմ անունս : Հետեւեցէք անոր , ու փառքերնիդ մի մտնար . թէ չէ ամօթ ու շինթու թիւն զձեզ կը պաշարեն :

Ինչւան մայիսի 4 , Նաբոլէոն երթալով գէշցաւ : Կարծես թէ օգն ալ կը տխրէր իրեն վրայ . յորդ անձրեւ կուգար , ու սարսափելի հովմը Անկվուաի ծառերը արմատներէն կը խլէր :

Նոյն օրը Անգումարքի խնացուց Նաբոլէոնին հաւատարիմ մարդ իկեբուն , որ ալ քիչ ատեն ունէր ապրելու : Անոնք բոլորը քովը ժողվեցան , որ կուլար , որ կը հաւաչէր որ սղ իրենց տիրոջմէն իրենց ընկերէն պիտի բաժնըւէին : Երես չի կար որ տխրութեամբ ու արտասուօք լցուած շքլար : Նաբոլէոնին հաւատարիմ ծառայներէն մէկը , որ ջերմէ բանըւած երկար ատեն անկողինը ինկեր էր , մէկէն 'ի մէկ' գունաթափ , մտղերը խառնափնթոր ցրցուած ու ինքրզինքը կորսնցուցած , խցին մէջը երեւցաւ , և սկրսաւ լալով ու տխրալի ձայնով մը ըսել . Ի՞նչ , կայորը վտանգի մէջ է ու զիս օգնութեան չի կանչեր : Տէր , Նովէրրազ հոս է , Նովէրրազ պատրաստ է զքեզ պաշտպանելու , պատրաստ է քեզի համար մեռնելու : Տէր , գթա ինձի , պատասխանէ , տէր , կ'աղաչեմ , գոնէ մէկ խօսք մը զուրցէ քու թշուառ ծառայիդ : Բայց , Նաբոլէոն պատասխան չի կրնալով տալ , դարձաւ Նովէրրազ հոն տեղի եղբնեբուն ըսաւ . Ա՛լ զիս չուզեր ձանձնալ : Ողորմելի ծառան կուլար ու կուլար : Անգումարքի զինքը խաղաղքընել

ուզեց : բայց ճար չեղաւ : ու երկու մարդիկ բռնեցին դուրս տարին :

Ժամը վեց զարկաւ ու արեւը մանալու վրայ էր : Նարոյէնն ու աշխարհիս լուսասառն մէկ տեղ մարեցան : Վերջի խօսքերն որ լրաւ՝ ասանք եղան .
 Գառնի զբայ : Ան ատենը խցին մէջի մարդկանցը տրիբութիւնը ու լալը տեսնելու էր , որ բացատրելու բան չէ . որդի մը իր հայրը անանկ չէր լար : Հատերը կ'երթային վերջի անգամաւն զինքը տեսնալու և ձեռքը պագնելու : Ան ձեռքն որ մեծամեծ յաղթութիւններու նշան սուեր էր , պազած , անզօր ու գունաթափ վար ընկեր էր . . . :

Նարոյէնն մեռնելէն վերջը , Անդամարբի Պերդրանինն ու Մարչանինն առջեւ անգամազննական գործողութիւնը կատարեց ու երկրին օդէն պատճառած լերդի հիւանդութիւնը հաստատեց , ինչպէս Օ'Մէարա ալ արդէն գուշակեր ու ջանք ըրեր էր Անգղիոյ գութը շարժելու . բայց պարասպ տեղը : Ետքը Նարոյէնն անկողնի մը վրայ պառկեցուցած կայսերական պահանջարկաց զգեստովը՝ ամէնուէն տեսնելու գրեցաւ : Պատանքը Մարենկոյի վերարկուն էր , վերէն վար բոլոր պատուոյ շղթաները կախեր էին , որտին վրայ խաչ մը , ու ոտքի կողմը արծրթէ տուփի մէջ սիրտը դրեր էին : Իսկ ձեռքը ան սուրն էր որ Աւագերից : Մոտբուա , Փոնդէնըպէօ ու Վաթերրոյ կախեր էր :

Ետքը թաղելու համար , կապարէ , թիթեղէ ու

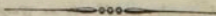
տախտակէ սնտուկներու մէջ մէջ դրին մարմինը
 զգեստներովը, հեաք՝ կոխած ստակներէն մէյմէկ հաս
 ու արծիւէ նշան մըն ալ: Թաղման օրը (9 մայիս)
 Հիւտանն - Լով ցաւակցելով Գաղղիացոց իմացուց թէ
 իր Գէորգ թագաւորը, տեսնելով Նաբոլէանին թըշ
 ու առու թիւնը, պատրաստուէր էր զինքը ազատ ը
 նելու. սակայն գժրաղչութեամբ մահը քան զանոր
 պատրաստութիւնը յառաջէր էր:

Զարմանալու բան. Նաբոլէանին վերջին կամացը
 համեմատ, մարմինը Գաղղիա փոխադրելու հրաման
 չի տուող կառավարութիւնը, ի նշակէս կրնար զանի
 կայ ազատելու խորհած ըլլալ: Եւ սակայն այսպիսի
 յամառութեամբ մը բռնութիւն կրած մարդը ան
 յիշաչար վեհանձնութեամբ զբուցեր էր օր մը.
 Օգոստոսէն աւելի աշխարհայէջ ունիմ. Ինչո՞ւ անոր ողբն է.
 Դէն՝ ի՞նչով է իմ: Եւ դարձեալ մեռնելուն առջի
 օրը. Հայ էմ Բուր ճարդային աշխի՞ն հէք:

Օհարսրկէն ետքը թաղման հանգէտը սկստաւ:
 Նաբոլէանին դին զարգարած կառքի մը մէջ դրւեր
 էր. ետեւէն ու առջևէն զինուորական նուագա
 բաններ տխուր զարնելով կ'երթային: Ալիքեալի քա
 հանան, Նաբոլէան - Պերդրան՝ կայսեր սրգեգիրը, ա
 նոր հայրը Պերդրան, Մանթոլան ու Մարշան, կըղզ
 ւոյն մեծամեծները, Հիւտանն - Լով և իրեք հազա
 րի չափ ժողովուրդ մը Նաբոլէանին թաղմանը հան
 դէսին ներկայ էին: Երբոր հասան գերեզմանին քո
 վը, շորս Անգղիացի զինուորներ թագապը ուսեր.

նուն վրայ առած մէջը ին՛նչուցին, և լեցուցին գե-
րեզմանը, ու քովը պահապան մը ձգեցին: Տասեր-
կու թնդանօթ ալ նեուեցան ՚ի սուգ ան սքանչելի
մարդուն որն որ Գաղղիայի մարգարտադարգ աթո-
ռէն ին՛նչնալով, Սուրբ Հեղինէի ժայռին մէջ հան-
գըստարանը մտեր էր: Աս դործը գեռ երեկ անցած
է. և սակայն ՚նչ շուտ մարդկային մտքը կը
մտնայ իր թշուառութիւնները:

Ատեն անցնելէն վերջը, մօտերս (1840) Լուի -
Փիլիպպոս թագաւորը Գաղղիա բերել տուաւ Նորսէ-
նին մարմինը, ու մեծ փառքով Օդէլ-Տէզ-Լէնպօլիս
եկեղեցւոյն մէջը թաղեցին: Բայց իրեն գերեզմանը
Սուրբ Հեղինէի մէջ գեռ կը կենայ, ցանկով պա-
տած, ու քովը երկու ուռի ծառեր՝ քարին վրան
կախուած, սգոյ նշանակ. ուր գնացողը և տանը
մէջ պահած մէկ քանի կտոր իրեն յիշատակները տեռ-
նողը, էտքն ալ իր գերեզմանը անհուն Ասկիանոսին
վրայ, չի կրնար իր արդար արցունքը բռնել՝ տը-
խաւք մտածութիւններով:

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԴՆ ՆԱՐՈՂԵԱՆ :

Մեր փորրիկ բայց տաժանաւոր աշխատասիրու-
թեանը ծայրը հասած ատեննիս՝ ներումն արւի մեզէ
վերջաբան տեսութեամբ մը ատոր փախճան տալ :

Նարողէան աշխարհակալներու կարգին մէջ Ա
ղէքսանդրի և Օգոստոսի, Մեծին Կարողոսի և Փե-
տերիկոսի հետ շարուած, գուցէ ամէնէն գերազանց
սեպւի : Անոնց բիրտ ու բարբարոս դարերը ասոր
կիրթ և ծաղկեալ գարուն բազդատելով, որուն մէջ
շատ աւելի գժւար է փառք ու պարծանք վասար-
կիլ ու շատ երեւելի մարդոց բազմութենէն նշանա-
ւոր ընտրուիլը, ամէն մարդ Նարողէանին գերազան-
ցութեանը իրաւունք տալու կը պարտաւորի : Ան-
շուշտ ասոր գէժ կէտը թշնամիները վայրենի Սկիւ-
թացի կամ Սաքսոն չէին, Պրթրոսի մը կամ Անտո-
նինոսի, Վիզիկինտէսի մը կամ Կալիսանիերի մը չէ-
ին նմաներ, և մինակ երէ՛ք ի՞նչո՞ւնց պատերազմը
Կարողոսին երսու՛ն-ի՛րէ՛ք Գո՛ւնց ու Փետերիկոսին ե՛՛ր-
նա՛ւնց պատերազմները կ'արժէ :

Սակայն մեր աշքին Նարողէան ուրիշ ալ աւելի
գերազանցութեան յատկութիւններ ունի, որոնք
զինքը մարդկութեան օգտակար անձանց գլուխը կը
գոսակն : Եւ ասոնցմով է մանաւանդ քան թէ իր աշ-
խարհակալութիւններովը որ իրաւամբ զինքը մեծ կը

համարինք: Իրեն շատ համաշխարհական բարեացք մէջ,
այնպիսի բարեաց որոնց առ հասարակ բոլոր մարդկու-
թիւնը վայելած է, գլխաւորաբար Բանաստեղծական
Իշխանութեանը և Տարգմանիչ Տնօրէնութեանը ըրած
ձեռնառուութիւնը սեպելու ենք: Երբ Նարոյէան աշ-
խարհիս տեսարանին վրայ ելաւ, գեռ Եւրոպան
Գաղղիոյ արիւնալից խռովութեանը ու շնական ան-
հաւատ փիլիսոփայութեանը մէջ շաղւած, ուրիշ
ազգերուն ալ բարբարոս բռնակալութեանը կամ հը-
պարտ միապետութեանը տակ ծուած, վերջի ուժո-
վը կը ջանար թօթափելու հին լուծ մը որ իրեն ծանր
գալու սկսեր էր: Ասանկ, Եւրոպա երկու հին ու նոր
չբճաններու եզրը կը գտնուէր, որուն մէկը լըմնալու
վրայ էր, ու մէկալը սկըսելու: Ամէն մտքեր ազնուական
եռանգով մը վառված, կը փափաքէին աս շրջաննե-
րու փոփոխմանը, կը ցանկային իրենց հին մտած-
մունքը, հին սովորութիւնները մերկանալ, ու նոր
ըլտ մը, նոր հանգամանք մը տալ երկուքին ալ, ինչ-
պէս ժամանակին պահանջմունքը իրենց կը զգացը-
նէր: Սակայն ո՞վ աս բանը կատարեր. ինչ միջոց ա-
նոր կատարմանը համար գործ դնէր. . . հոս էր ա-
հա գծաւարութիւնը: Քսանուերկու տարուան աշ-
խարհ երիտասարդ մը եկաւ. Գաղղիոյ խռովութիւ-
նը զազրեցուց. ու շնչահաւատ փիլիսոփայութեանը
սեղ քրիստոնէական ոգին նորագէց 1. Խապիան ու

1 Կայտեղութեան արեւելիկ Գաղղիոյ ամէն գրիստոնէականներուն

Գերմանիան թմբութենէ հանեց . Անգղիան խռնարհեցուց . ու Սպանիայէն ինչւան Ափրիկէ . Ափրիկէն ալ ինչուան Ասիա իր զօրութիւնը հասուց : Ան ատենը ժողովօւրդք նոր կարգեր ունեցան , քաղաքները՝ նոր օրէնսդրութիւն , երկիրներ՝ նոր կառավարութիւն . ու բոլորը մէկ տեղ տիեզերական կայսերութեան մը տակ խմնարհած , սկըսան քաղէլ յառաջադիմութեան ճամբուն մէջ . ու ան ատենը բանականութեան տիեզերական իշխանութիւնն ալ տիրեց վրանին : Աւ սա մօտաւոր իշխանութեան տակը մարդիկ զլուխնին ծռած , բարձրացուցին զան իրեն արժանի գահոյն վրայ . ու անկէ ծագած իմանալի լոյսը փայլեց բոլոր աշխարհք , լուսաւորեց մըտքերը , ու բանականութեան իշխանութիւնը անխախտ հիման մը վրայ հաստատեց : Օր մը սա իշխանութիւնը էն հեռււոր աղղերու մէջ ծաւալելու սահմանւած է . յոյս կայ մեզի ալ օր մը անոր հովանաւորութեանը տակ վայելելու :

Աշխարհքիս քաղաքական փոփոխութիւնը լիովին կատարող Նաբոլէանին օրէնսդրութիւններն են : Յուստինիանոսէն ՚ի վեր աշխարհքիս քաղաքակա-

մէջ էղիսիոյստ առ հարց դաբաթմանը դնել արտին . « Պէ՞տէ է որ սիւննէս ու դաբաթմէս մեր իայրը : - Այո՛ , ինչու որ օժեակ Աստուծոյ է Պաղէն սրահած անուամբը » : Եւ իրօտ Բուրդ քրիստոնէութեան մէջ առ էր Նաբոլէանին անունը , որուն որդւախառ հասարոյ ըրած յեանաբառութեաննէրուէ՛ն արժանաշէր էր :

նութեան ձեւը հազար երեք հարիւր տարւան միջոցի մը մէջ շատ տարբերութիւններ կրեր էր, և ասկայն դեռ անոր օրէնագրութիւնը կամ Բանփէրդընէն էին որ ըստ մեծի մասին Եւրոպան կը կառաւ Վարէին: Եւրոպայի շրջանը հարկերն ալ շատցընելով, հին օրէնագրութեան՝ ասեմին յարմար նորոգութիւն մը կը պահանջուէր: Աս ծանր ու դժուարին աշխատանքին առջեւ ամէն Նարդէնին նախորդները խոնարհեցէին, միայն աս հրաշալի մարդը եղաւ որն որ ինչ և իցէ դժուարութեան յաղթող բնաւորութեամբը համարձակեցաւ ասոր՝ ալ ձեռք զարնելու, և իր հինգ օրէնագրութիւնները (Քաթ 1803) Եւրոպիոյ նորոգութիւնը կատարեցին:

Եւրոպիոյ նորոգութիւնը կատարեցին, կ'ըսենք, որովհետեւ Եւրոպիոյ ամէն ժողովրդները կամ օրէնագրին կամ միայն օրէնագրութեան առջեւը կամովին խոնարհեցան ինչուան այս օրս, իրենց միահեռ ազատութեանն ու քաղաքականութեանը ժառանգելով՝ ան սքանչելի իշխանին, որուն հաստատ ու անխոփոխ կամբը աս մեծ աշխատութիւնը գլուխ հանեց և միանգամայն իր ընդարձակ մտքովը ժայլուն ըլլա մը նեւեց մարդկային հաստատութիւններուն աս աղնիւ մասին զրայ ոչ:

Իբրեւ նորոգող օրինաց ոչ միայն Եւրոպայ Նարդէնին պարտական է, այլ և Եգիպտոսն ու Առ

1 Խօսք Գ. Վաղանի օրէնագրաց ժողովուն մէջ. (14 յունիսար, 1803):

րիք (Ափրիկէ և Ափա) : Ով որ աս երկիրներուն պատմութեանը մէջ կարդայ աս զարմանալի մարդուն զարմանալի հասուածը ու ինչւան անոնց Տիւնի մէջ ձգած բարեկարգութեան յիշատակները միտք բերէ կամ տեսնէ նէ , պիտի չի կարենայ իրեն իրաւացի ապշութիւնը բռնել : և յաւիտեան պիտի գովէ այնպիսի օրէնադրի մը անունը որն որ ինչւան աշխարհքիս իրեք մասերուն ալ նոր օրէնք ու քաղաքականութիւն տրւած է :

Անանկ ժամանակ մը , որուն մէջ կը տեսնենք ամէն տեղ , մանաւանդ Անգղիա , չքաւորութեան բացած վերբերը ու անոր դարմանիչ քաղաքական անտեսութեան խնդիրներուն ամէն աշխարհք ամէն բարեսէր մարդոց զբաղման նիւթ ըլլալը , գուցէ անօգուտ չըլլայ Նաբոլէանին աս մասիս մէջ ըրած բարեքն ու գովելի ջանքը հոս յիշել :

Երկրագործութեան ծաղկումը , ամէն քաղաք , մանաւանդ Աիոն , շատ տեսակ գործարաններու հաստատութիւնը , ճակնդեղի և ուրիշ օգտակար նոր բուսերու մշակութիւնը , վերջնապէս շատ հասարակաց շէնքերուն շինութիւնը առաջին ու գլխաւոր միջոցները եղան չքաւորութեան խափանմանը : Գարձեալ տեսնելով Գաղղիոյ մէջ հաստատած աղքատաց օգնութեան կարգադրութիւններուն խառնափնդոր և անարդիւն գործադրութիւնը , նոր հրամանաւ մը (1808, 5 յուլիս) Գաղղիոյ ամէն նահանգներուն

մէջ ճարայնութեան աղաստանարանէր բանալ տուաւ : ընդ
ամէնը 59, և որոնց մէջ շուտ մը 22,500 շքաւորներ
կերակուր ու բնակութիւն գտան : « Զաւխտեան և
բախտագիտութիւն , կ'ըսէր ան ատենին օրէնագրաց
ժողովոյն կողմանէ Պ . Նոայլ (Տիւ Կարտ) , յաւի-
տեան երախտագիտութիւն ան զիւցաղնին՝ որուն բա-
րերարութիւնը կարօտութեան սպաստան ու աղքա-
տաց կերակուր կուտայ : Ա՛լ տղայք երեսի վրայ պի-
տի չի ձգւին , ընտանիք կարեւորէն պիտի չի զբոկը-
ւին և ոչ աշխատութիւնը գործադրութենէ ու քա-
ջակերութենէ : Ի՞նչ զօրաւոր միջոցներ չարեաց ա-
ռայը առնելու և ընկերութեան հանգիստը հաս-
տատելու ո : « Ի փոխարէն իր ջանիցը (Պ . Քրըզէին
խօսքն է , ան ատենին ներքին գործոց պաշտօնեայ)
վստահ է կառավարութիւնը : որ քիչ տարիէն մեծ
տերութեան մը մէջ մտբացկութեան վերջանալու
խնդրոյն ինչւան հիմայ չի գտնուած լուծումը պի-
տի կարենայ տալ ո : Երանի՛ թէ աս գուշակութիւ-
նը կատարուէր . գժբաղչութեամբ պարագայները
ըլլալէրը փոփոցին :

Նարոզնին հակառակորդները իբրև արիւնա-
հեղ ու խռովասէր մարդ մը կ'ամբաստանեն զան ,
և հետեւաբար պատճառ գարձեալ ան ամէն շար-
եաց որոնք պատերազմ քշած երկիրներուն վրայ հա-
սեր են :

Անկողմնասէր միշտ , աս ամբաստանութիւնը

բողոքովին մենք սուտ շէնք հաներ : Միայն թէ նոյն ճշմարտասիրութիւնը կը պարտաւորէ զմեզ դիտել տալու ալ թէ, 'առանց պատերազմի և անոր միտասկար հետեւանքներուն կամ արիւնհեղութեանը, և ոչ ան բարեացը կրնար վայելել Եւրոպա, որոնց մով հիմայ կը պարծի : Վերջուր Նաբոլէոնէն աշխարհակալութեան սէրը, ' - ուր կը մնային ան ուսումնական ու քաղաքական բարեկարգութիւնները, որոնք տիրած երկիրներուն մէջ հաստատեց : Ո՞վ ա մէն տեղ այնչափ ճեմարաններ ու վարժարաններ կանգներ. ո՞վ Ալպեան ու Պիրենեան ահագին լեռները կտրեր ու անոնց մէջէն դիւրին ու ապահով ճամբաներ բանար. Ո՞վ Հուկոս գետը Ռենային միացընէր, Հիւսիսային ծովերէն Միջերկրականին հաղորդակցութիւն բանալով, ու Կարոն Սոսին՝ Փարիզն Ամստերտամի միացընելով. ո՞վ Անվերտայի, Փլէսինկի, Հերպուրկի, Վենեակոյ նաւահանգիստները բանար ու ապահովցընէր . . . : Մնացածը կը լուէնք. ինչու որ եթէ ուղէինք սա մարդուն ամէն երկիր, ամէն քաղաք, ամէն գիւղ ձգած մեծագործութեան ու բարեկարգութեան հետք գրել, շէնք կրնար լըմնցընել : Աղէքսանդր կամ Վեսար այնչափ բարեք ձգեցին մի ամէն տիրած երկիրներուն մէջ :

Թէ որ խորհրդածելու ալ ըլլանք թէ Նաբոլէոնին պատերազմներուն մեծաւ մասամբ պատճառ և զած են ժամանակին հարկը, պարագայներուն պահանջմանը, ու մտաց ներգործութիւնը, որոնք

բռնի աշխարհք, ազգերը, մարդիկ մէկզմէկու դէմ
կը զինէին, ամէնը մէկ ընդհանուր փորձէ մը, ընդ-
հանուր շփոթութենէ մը միօրինակ նորոգած և ըն-
տիր գաւրս հանելու համար. դարձեալ աւտորիա-
կան խարդախութիւնը, Ռուսիոյ անհաւատարմու-
թիւնն ու բարբարոսութիւնը, սպանիական նախան-
ձայուզութիւնը և Անգղիոյ լուռ մեքենայութիւ-
նը, թէ որ սա ամէնը աշխոյժ ու վառվառն և
միանգամայն բարեկարգութեան ցանկացող բընու-
թեան մը հետ միացընենք, ան ստենը այնչափ աշխ-
խնդրոյն պարզ լուծումը կը գտնանք 1 :

Աերջ տանք մեր խորհրդածութեանցը. այնչափ
պատեւազմները, այնչափ յաղթութիւններ ու այնչափ
փառք վերին նախախնամութենէ սահմանած վախ-
ճան մը և բարոյութիւն մը ունէին. որ մը այդչափ
հրաշալի գործերը կատարողք անանկ անարգաբար

1 Սուրբ Հեղինէի յիշատակարանին մէջ տեղ է
Նաբուլեոնին ինքիւ իրոյ ըրած ըստագոնութեան խորտալ,
որն որ սուսնի իւր ընկնէն. « Աերջադէտ, ի՛նչո՛ւ, ի՛նչա-
տիւրութեան ղեկով ամբաստանէն. ա՛հ, անշուշտ ըստ ի՛նչա-
տիւրութեան ղեկով ցրնան իրոս. Բայց մեծ ու գիշերոյն ա-
նանի որ Բնա- գոյնէ լեւելած. Դատարարութեան իշխանու-
թեանը ու ամէն մարդիային իտեաց լիոսի գործարարութեանը
հաստատելու ինչա-տիւրութեան ճշ: Ու հոս գոյնէ ղեկով ցու-
տին որ սուսնի ինչա-տիւրութեան ճշ լեւ իրոս ինչա-տիւրութեան:

զերութեան աստիճան մը պիտի իշնար որ իր անկու-
մը աշխարհիս հպարտ ու փառասէր մեծերուն առ-
ջեւ երկնաւոր զօրութեան օրինակ մը պիտի մնար .
ինչու որ իրօք շկայ Նաբոլէոնին պէս մեծ մարդ մը ,
մեծ միանգամայն իր փառքովն ու իր անկամբը :

Վ Ե Ր Զ

ՅԵՆԿ ԳԼԽՈՑ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ե

ԳԼՈՒԽ Ա. 1769 — 1799

1

ԳԼՈՒԽ Բ. 1800 — 1809

16

ԳԼՈՒԽ Գ. 1810 — 1821

46

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

101

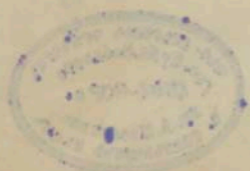
Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ժ

Երես:	Տող:	Սխալ:	Ուղղել:
8	15	նարողէանին	Նարողէանին
20	20	Պուլլյնի մէջ	Պուլլյնի նաւահան գըտաին մէջ
22	17	դաշնագրութենէն ետեւ	նոյն դաշնագրու- թենէն ետեւ
23	4	ստորին	Ստորին
23	5	Գրիգոր	Գէորգ
24	19	հրաւիրեց Փարիզ:	հրաւիրեց Փարիզ:
		Հուտով	չուտով
54	5	գաղղխացոց	Գաղղխացոց
97	16	խառնափնթոր	խառնափնդոր
101	15	Պոթրոսի	Պոլրոսի
103	10	մտաւոր	մտաւոր
104	5	Բանդէտը-	Բանդէտը-

P L A T E

Page	Fig.	Plate	Fig.
104	2	Plate 1	Fig. 1
102	10	Plate 1	Fig. 10
101	12	Plate 1	Fig. 12
97	10	Plate 1	Fig. 10
84	8	Plate 1	Fig. 8
81	10	Plate 1	Fig. 10
74	12	Plate 1	Fig. 12
71	10	Plate 1	Fig. 10
68	12	Plate 1	Fig. 12
65	10	Plate 1	Fig. 10
62	12	Plate 1	Fig. 12
59	10	Plate 1	Fig. 10
56	12	Plate 1	Fig. 12
53	10	Plate 1	Fig. 10
50	12	Plate 1	Fig. 12
47	10	Plate 1	Fig. 10
44	12	Plate 1	Fig. 12
41	10	Plate 1	Fig. 10
38	12	Plate 1	Fig. 12
35	10	Plate 1	Fig. 10
32	12	Plate 1	Fig. 12
29	10	Plate 1	Fig. 10
26	12	Plate 1	Fig. 12
23	10	Plate 1	Fig. 10
20	12	Plate 1	Fig. 12
17	10	Plate 1	Fig. 10
14	12	Plate 1	Fig. 12
11	10	Plate 1	Fig. 10
8	12	Plate 1	Fig. 12

8071

2013

